

Role rodiny v krizové životní situaci

-

Fenomén vdovství

Marta Marcinková Geržová

Bakalářská práce
2012

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Marta MARCINKOVÁ GERŽOVÁ**
Osobní číslo: **H09633**
Studijní program: **B 7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Role rodiny v krizové životní situaci – Fenomén vdovství**

Zásady pro vypracování:

Zpracování rešerše a studium odborné literatury.

Vymezení pojmů a teoretických východisek z oblasti prožívání smrti manžela a role rodiny v podpoře ženy – vdovy.

Realizace kvalitativního výzkumu v podobě polostrukturovaného rozhovoru s vdovami ve věku střední dospělosti.

Zpracování a vyhodnocení získaných dat, včetně jejich interpretace.

Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi.

Rozsah bakalářské práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

CALLANANOVÁ, Maggie; KELLEYOVÁ, Patricia. Poslední dary: Jak porozumět zvláštnímu vnímání a potřebám umírajících. Praha: Vyšehrad, 2005. 224 s. ISBN 80-7021-819-3.

GJURIČOVÁ, Šárka; KUBIČKA, Jiří. Rodinná terapie: Systemické a narativní přístupy 2., doplněné a přepracované vydání. Praha: Grada Publishing, a.s., 2009. 288 s. ISBN 978-80-247-2390-7.

LENDEROVÁ, Milena, et al. Eva nejen v ráji: Žena v Čechách od středověku do 19. století. Praha: Karolinum, 2002. 198 s. ISBN 80-246-0375-6

ŘÍČAN, Pavel. Cesta životem. Praha: Panorama, 1990. 440 s. ISBN 80-7038-078-0.

ŠPATENKOVÁ, Naděžda. Poradenství pro pozůstalé. Vyd. 1. Praha : Grada Publishing, a.s., 2008. 144 s. ISBN 978-80-247-1740-1.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Radana Kroutilová Nováková, Ph.D.

Ústav pedagogických věd

Datum zadání bakalářské práce:

30. listopadu 2011

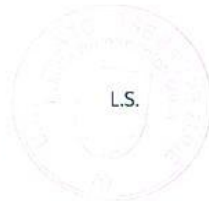
Termín odevzdání bakalářské práce:

4. května 2012

Ve Zlíně dne 12. ledna 2012

doc. Ing. Anežka Lengalová, Ph.D.
děkanka

Mgr. Jakub Hladík, Ph.D.
ředitel ústavu

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby¹⁾;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3²⁾;
- podle § 60³⁾ odst. 1 autorského zákona má ÚTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné;
- na bakalářské práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně 30.4.2012

M. Masarovičová

¹⁾ zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací;

²⁾ Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy;

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlázení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženy.

(3) Platí, že odevzdaním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3.

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst.

3). Odpirá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybného projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo učiti či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jim dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přibližně k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Práce nazvaná „Role rodiny v krizové životní situaci – fenomén vdovství“ se zaměřuje na úlohu blízké rodiny v životě žen, ovdovělých mezi 30 a 40 lety.

V části teoretické nejprve vymezuje základní pojmy, jako je rodina, vdovství, smrt, truchlení a smutek, rituály. Další kapitola obsahuje podrobnější pohled na rodinu s krátkým historickým exkurzem až po funkce rodiny současné, stejně popisuje problematiku vdovství. Dále sleduje způsob prožívání úmrtí blízkého člověka, fáze truchlení a stres. Nahlíží také na roli vlastních dětí v této situaci.

Cílem práce v praktické části je zjistit, jakou roli v této složité životní situaci hraje rodina. Zaměřuje se také na zjištění, jakou znalost mají ženy o organizacích nabízejících pomoc v krizové situaci.

Klíčová slova: Rodina, manželství, vdova, vdovství, stres, krize, truchlení, rituály

ABSTRACT

This paper titled “The Role of Family in Difficult Life Situations – the Phenomenon of Widowhood“ focusses on the role close family members play in the lives of women widowed in their thirties.

The theoretical part first defines the fundamental terms, such as family, widowhood, death, mourning, sorrow and rituals. The following chapter provides a more detailed view of family with a brief historical survey and a description of the functions of family and widowhood up to the present day. Then it focusses on how one experiences the death of a close person. It also describes the role one’s own children play in these situations.

The aim of the practical part of the paper is to determine what part the family members play in difficult life situations. Finally, it aims at assessing what knowledge the women have about institutions providing help in difficult situations.

Keywords:

Family, matrimony, widow, widowhood, stress, crisis, mourning, rituals

Poděkování

Děkuji vedoucí práce Mgr. Radaně Kroutilové Novákové, PhD. za odborné vedení, cenné rady a připomínky které mi poskytla při vypracovávání mé bakalářské práce.

Zároveň děkuji všem svým respondentkám za ochotu podělit se se mnou o své osudy a čas, který mi věnovaly

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

Motto:

„V první chvíli, kdy se vynoříme z blízkosti smrti, hluboce pocítíme každé spojení s životem, spojení pramenící ze společné cesty a osudu“

George Eliotová

OBSAH

ÚVOD	10
I TEORETICKÁ ČÁST	12
1 VYMEZENÍ POJMŮ	13
1.1 MANŽELSTVÍ	13
1.2 RODINA	14
1.3 VDOVSTVÍ	15
1.4 SMRT - ÚMRTÍ.....	15
1.5 SMUTEK A TRUCHLENÍ.....	16
2 FENOMÉN VDOVSTVÍ	17
2.1 VDOVY V HISTORII.....	17
2.1.1 Vdovy ve Starém Zákoně	17
2.1.2 Vdovy v Novém Zákoně	18
2.1.3 Vdovy šlechtické	18
2.1.4 Vdovy neurozené.....	19
2.1.5 Vdovy válečné.....	21
2.1.6 Vdovy po 2. světové válce	21
2.1.7 Vdovy dnes.....	22
3 OVDOVĚNÍ JAKO KRIZOVÁ ŽIVOTNÍ SITUACE	23
3.1 KRIZE V ROVINĚ CITOVÉ.....	23
3.1.1 Prožívání úmrtí blízké osoby, fáze smutku a truchlení	25
3.1.2 Deprese.....	28
3.1.3 Stres.....	29
3.1.4 Rituály	31
3.2 KRIZE V ROVINĚ SOCIÁLNÍ A EKONOMICKÉ.....	33
4 ROLE RODINY V KRIZOVÉ ŽIVOTNÍ SITUACI OVDOVĚNÍ VE VĚKU MLADÉ AŽ STŘEDNÍ DOSPĚLOSTI	34
4.1 OBDOBÍ MLADÉ AŽ STŘEDNÍ DOSPĚLOSTI.....	34
4.1.1 Fyzické determinanty	34
4.1.2 Psychické determinanty.....	34
4.2 ROLE RODINY	35
4.2.1 Faktory ovlivňující roli rodiny	35
4.2.2 Komunikace v rodině	37
4.2.3 Spoluúčast a sdílení.....	38
4.2.4 Materiální pomoc	38
4.2.5 Role dítěte v krizovém období matky - vdovy	39
II PRAKTICKÁ ČÁST	40
5 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMU	41

5.1	CÍLE VÝZKUMU, DÍLČÍ CÍLE.....	41
5.2	VÝZKUMNÉ OTÁZKY.....	41
5.3	DRUH VÝZKUMU, VÝZKUMNÁ METODA.....	42
5.3.1	Popis vzorku respondentů.....	43
5.3.2	Způsob zpracování dat.....	43
5.4	PRŮBĚH VÝZKUMU.....	45
6	VÝSLEDKY VÝZKUMU.....	46
6.1	KAZUISTIKY.....	46
6.2	VÝSLEDKY POLOSTRUKTUROVANÝCH ROZHovorŮ.....	48
6.3	SHRnutí VÝSLEDKŮ VÝZKUMU.....	63
7	VÝZNAM VÝZKUMU A DOPORUČENÍ.....	67
	ZÁVĚR.....	68
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	69
	SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK.....	73
	SEZNAM TABULEK.....	74
	SEZNAM PŘÍLOH.....	75

ÚVOD

Každý z nás hledá v životě svou „druhou polovinu“. Někoho, s kým si bude rozumět, sdílet radosti a strasti života, někoho, na koho se obrátí, když mu bude nejhůř, s kým se bude smát, na koho se bude zlobit, někoho, s kým založí rodinu. Ne vždy a ne všem se to podaří, ale pakliže ano, věříme, že s tímto člověkem prožijeme zbytek života. Spojíme-li své osudy, jen neradi si připouštíme, že život náš i našich blízkých je konečný. Tento fakt ovšem musíme přijmout, protože každý život, který jednou začal, zákonitě také skončí.

Problematika ovdovění žen mladšího věku není příliš prozkoumána, i když každý z nás se určitě s ovdovělou ženou ve svém okolí setkal, nebo setkává. Nicméně, vzhledem k tomu, že průměrný věk dožití žen je vyšší než u mužů, můžeme usuzovat, že se jedná spíše o ženy starší. Bohužel také mladé vdovy nejsou tak zřídkačným jevem, jak bychom si mohli myslet. Neštěstí, nehody a nemoci se nevyhýbají ani lidem mladým, na vrcholu sil a důsledkem jsou pak zdrcení pozůstalí, ať už rodiče, děti, nebo právě manželky, jejichž problematikou se práce zabývá. Jakým způsobem, a zda vůbec je možno se s takovou tragédií vyrovnat v období společného plánování, výchovy dětí a vize dlouhého spolužití? Jakou úlohu v procesu smířování se s osudem, zvládání stresu a následných životních těžkostí hraje vlastní rodina? Jaké problémy a pocity vyvolává slovo vdova, uvedené vedle jména? Jaké faktory přimějí ženu znovu nabrat síly a odhodlání k dalšímu životu? Lze se domnívat, že především nejbližší rodina – tedy děti, rodiče a sourozenci mohou být tím hnacím motorem, který mobilizuje síly, jak psychické, tak fyzické. Odpovědi na tyto otázky byly podnětem k výběru tématu pro tuto práci, ve kterém se soustředíme na úlohu rodiny, schopnost a ochotu blízkých pomoci, či snad možnost nevědomě ublížit.

Už samotné slovo smrt vyvolává v člověku nepříjemný pocit, na který mohou být navázány nepřiměřené reakce a chování. Jak takovým chováním může vlastní rodina ranit ženu, jejíž manžel zemřel a ona sama je zmítána pocity bezmoci a beznaděje v době, kdy si měli být vzájemně největší oporou. Na tyto otázky jsme se pokusili v této práci za pomoci ochotných respondentek odpovědět.

Překládaná práce je rozdělena do dvou celků. První teoretická část popisuje problematiku vdovství a úskalí, kterými ženy po ovdovění procházejí. Nejdříve jsou vymezeny základní pojmy, rodina, vdovství, smrt, truchlení a stres, v další části se práce zaměřuje na pohled na vdovy v historii a dnes a na úlohu rodiny jak obecně, tak v období ovdovění. Dále jsou zde

rozebrány fáze stresu po smrti manžela, truchlení a vyrovnávání se s touto situací. Následná část práce se zaměřuje na vlastní roli, kterou může hrát rodina pozůstalé ženy, nebo zemřelého muže v krizové situaci, ve které se vdova smrtí muže ocitá. Věnuje se těm oblastem, ve kterých může ženě rodina pomoci, nebo naopak ublížit a také na roli vlastních dětí v této situaci.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 VYMEZENÍ POJMŮ

V této části práce jsou vymezeny základní pojmy, se kterými budeme v dalších pasážích textu pracovat. Jedná se o manželství, rodiny, vdovství, smrti, smutku a truchlení.

1.1 Manželství

Geist (1992) se zmiňuje o množství typů manželství v dějinách i odlišných kulturách, díky čemuž je manželství obtížné striktně vymežit.

Manželství se řadí mezi nejstarší sociální instituce v dějinách lidstva. Můžeme jej definovat jako institucionalizovaný sexuální vztah dvou, nebo více lidí opačného pohlaví, vzniklý za účelem založení rodiny. V kulturním prostředí židovsko-křesťanských tradic se jedná o svazek striktně monogamní. Uzavření manželství s sebou přináší nejen privilegia, ale také povinnosti zakotvené v právních předpisech. Lidé, kteří se pro manželství rozhodli, zároveň přijímají jakýsi společensky určený životní styl (Vágnerová, 2007).

Manželství Vágnerová (2007) vymezuje několika způsoby:

Sociálně: Uzavřením manželství se spojují dvě cizí rodiny a vzniká tak nové příbuzenství.

Psychologicky: manželstvím dva lidé přiznávají vážnost svého vztahu, přejímají vzájemně určitý společný životní styl a styl komunikace, zaujímají postoj k nové sociální roli, přijímají vzájemně vzorce chování, hodnoty a normy

Fyzicky: manželé se rozhodli žít svůj život ve společné domácnosti

Manželství s sebou přináší nové sociální role a nepředstavuje pouze základ nové rodiny, ale stává se také prostředkem k naplnění mnoha psychických potřeb partnerů. V mnoha ohledech převyšuje pouhý partnerský vztah.

Podle Vágnerové (2007) manželství přináší vyšší míru citové jistoty. Vzájemné konflikty, které mohou vznikat, nejsou tak silným ohrožením, protože tento svazek lze rozdělit jedině rozvodem – tedy úředním úkonem. Manželé také obvykle používají společné příjmení a bydliště, jako vnější znak sounáležitosti.

Aby se manželství mohlo nazývat šťastným, mělo by být splněno několik charakterizujících bodů. Z nich můžeme zmínit sociální předpoklady, kdy základem je dobré rodinné zázemí v původní orientační rodině a modely chování, které si manželé s sebou přináší do

rodiny prokreační. Dalšími důležitými faktory je možnost vlastního, odděleného bydlení, dobré finanční zázemí rodiny a dobré vzájemné vztahy s orientačními rodinami muže i ženy (Matlin, 2000; Veroff, Young a Conn, 2000 cit. podle Vágnerová, 2007).

1.2 Rodina

Podle Geista (1992) definujeme rodinu jako instituci nejméně tří členů – matky, otce a dítěte, kteří jsou částečně spojeni pokrevním, nebo adoptivním vztahem. Giddens (1992) nahlíží na rodinu jako na skupinu osob přímo spjatou příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové nesou odpovědnost za výchovu dětí.

Rodina je předmětem zájmu několika vědních oborů, zejména psychologie, sociologie a demografie. Rodinu jako jejich oblasti zkoumání takto jednoduše definuje Zachoval již v roce 1923: „Rodina je nejužší společenský kruh, který objímá a nese život každého člověka. Rodinné zvyky a řády ovládají a určují zvyky a názory všech členů rodiny od ranního probouzení přes společné jídlo až k večernímu usínání a k zvláštnímu způsobu vyjadřování. Každá rodina má takřka svoji vůni, jejíž kouzlo a půvab cítíme tím mocněji, čím více nás život vyháňá z jejího okruhu. Složky rodinného života, jeho dni slavnostní a vzpomínkové právě tak jako dni práce, starostí, úzkostí, bolů a zármutku, nadějí a zklamání vytvářejí v členech rodiny cit, kterému není rovného, působí na rozum, cit a vůli, na celou vnitřní i vnější bytost členů rodiny tak, jako nic jiného v životě“ (Zachoval, 1923, s. 7). „V rodině uskutečňuje se společenství hmotné i duchové. Všem stejně a rovně společné je tu především všechno, čeho třeba k životu tělesnému. Členové rodiny také stejně a rovně pracují, aby získali a udrželi tyto potřeby“ (Zachoval, 1923, s. 8).

Téměř shodně se Zachovalem předkládá popis rodiny také Matoušek (2003), Rodina je v jeho pojetí primární jednotkou každého lidského společenství, která předává další generaci modely chování. Je tedy nejvýznamnějším faktorem socializace jedince, který mu zároveň poskytuje pocit bezpečí. Matoušek (2003) uvádí rovněž nezastupitelnou úlohu rodiny i pro dospělého jedince, také ovšem zmiňuje, že rodina by nemohla existovat, zvládat všechny problémy a závazky bez napojení na další skupiny lidí, a to další příbuzné i nepříbuzné rodiny, lékaře, pedagogy a také instituce, se kterými nutně přichází do kontaktu, přičemž tyto vazby nazývá sociální sítí rodiny. Existence nukleární rodiny by byla bez jejích vazeb na rodinu širší velmi složitá a zkoumání rodiny bez ohledu na tyto vazby by nezobrazovalo skutečnou realitu (Matoušek, 2003).

Rodinu můžeme „považovat za institucionalizovaný sociální útvar nejméně tří osob, z něhož část členů je vzájemně spojena pokrevním nebo adoptivním, sociálním vztahem rodič-dítě, druhá část vztahem matka-otec, třetí část, která se vždy nutně nemusí objevovat, vztahem pokrevním nebo adoptivním, sourozenectvím, všichni vztahem příbuzenství v sociálně sankcionovaném více či méně trvalém sociálním vztahu“ (Geist, 1992, s. 344). Naproti tomu například R. König (1969, cit. podle Geist, 1992) rodiče s jediným dítětem za rodinu nepovažuje. Z jeho pohledu se jedná o manžele s dítětem.

1.3 Vdovství

Vdovství je „rodinný stav vzniklý úmrtím jednoho z manželů, zakládající specifickou sociální situaci odlišnou od situace po rozvodu či jiném zániku manželství“ (Vodáková cit. podle Špatenková, 2005, s. 71). U mladších lidí tento stav často končí uzavřením nového manželství. Starší lidé, zejména ženy, dožívají většinou svůj život bez dalšího partnera.

1.4 Smrt - úmrtí

Hartl a Hartlová (2000) uvádí, že smrt nastává zástavou činnosti srdce a dechu a v důsledku nedostatku kyslíku dojde po několika minutách k zástavě činnosti mozku. Smrt z lékařského hlediska je chápána jako nezvratné změny mozku, při nichž nastane selhání krevního oběhu a zástava dýchání (Vokurka, 2009). Může k ní dojít přirozeně, nebo násilným zásahem do organismu.

„Smrt je přeměna, kterou živý tvor ztrácí život, stává se mrtvým tělem; všechny životní projevy se nenávratně ztrácejí.“ (Říčan, 1989, s. 406)

Pojem smrt používají, kromě medicíny, také další vědy. Ve vědách sociálních je sociální smrtí nazývá stav úplné izolace, kdy je jedinec zavržen nejen svou rodinou, přáteli, ale nezdědka celou společností. Tato sociální smrt tedy může nastat i u zdravého člověka a nespojuje s jeho biologickou existencí. Psychickou smrtí označujeme naprostou rezignaci, nebo zoufalství. Může, ale nemusí předcházet smrti biologické (Dorková, cit. podle Nováková, 2011).

1.5 Smutek a truchlení

Smutek je popisován jako stav, kdy člověk pocíťuje rezignaci, kterou prostupuje zoufalství, momenty vzdoru a dalších pocitů. Jeho formy dosahují různých úrovní – od zarmoucení až po žal, jenž bývá vyvolán zážitkem velkého neštěstí. Dále je definován jako stav určité rezignace, kdy se střídá zoufalství a vzdor s dalšími pocity, a které jsou vázány na předmět smutku. Smutek patří mezi primární emoce, jeho základ je člověku vrozen (Nakonečný, 2000).

Truchlit neznamená jen cítit smutek. Je to specifický psychologický proces, během něhož lidské bytosti nabývají schopnosti oprostít se od některých pocitů, které vložili do člověka, jenž už neexistuje, a přenést svou lásku na živé lidi. Truchlení je náročná citová práce. Znamená to, že se soustředíme na své vzpomínky a necháme se dojímat pocity, které s sebou přinášejí. Je to boj s pocitem viny, že jsme toho mohli vykonat více, a se zlostí, že jsme zůstali sami. Znamená to, že uchopíme zpřetrhaná vlákna svého života a pokusíme se z nich utkat nový vzor. Znamená to, že se rozžehnáme s člověkem, který už neexistuje“ (Bonett Steinová cit. podle DiGulio a Kranzová, 1997, s. 77).

2 FENOMÉN VDOVSTVÍ

Problematika vdovství existuje od dob, kdy lidé začali žít rodinným životem. Nelze předpokládat, že páry končily život společně. Vždy, nebo téměř vždy jeden z partnerů přežívá toho druhého. Ztráta životního druha byla a je tragédií pro každou ženu. Ať už z hlediska psychického, ekonomického a také sociálního.

2.1 Vdovy v historii

Sledovat postavení žen – vdov v historii je velmi složité. Nejstarším pramenem, s ohledem na křesťanskou tradici, pro nás může být Bible, neboť biblické příběhy jsou odrazem starověkých kultur a jejich zákonů, dále biografie panovnických a šlechtických rodů. O životě žen z nižších společenských vrstev se v odborné literatuře tolik nedozvíme.

2.1.1 Vdovy ve Starém Zákoně

Starý zákon nabízí hned několik příkladů vdovství. Je třeba nejprve připomenout, že každá žena, nejen vdova, byla vnímána jako nedokonalá a podřízená muži. Starozákonní zpráva o stvoření světa byla vysvětlována tímto způsobem: „Duše má své sídlo zčásti u žen, zčásti u mužů. U mužů existuje místo, kde sídlí mužské myšlenky, které jsou moudré, rozumné, spravedlivé, opatrné, zbožné, plné smělého odvahy... Ženský rod je iracionální, má sklon ke zvířecí vášni, ke strachu, k zábavám a touhám, z nichž pocházejí bolest a slabost.“ (Kopíčková cit. podle Lendlerová et al., 2002, s. 14)

Příběh ženy Támar, Judovy dvojnásobné snachy zobrazuje pohled na status ovdovělé ženy. Vdovy, zejména vícenásobné jsou zde chápány jako osoby, které jsou za manželovu smrt odpovědné, proto se Juda zdráhal znovu provdat Támar za svého třetího, ještě nedospělého syna. Podle toho přesvědčení bylo s těmito nešťastnými ženami zacházeno. Majetek zemřelého manžela přešel do rukou mužských příbuzných, kteří měli díky tomuto nabytému dědictví o vdovu zajistit, což se velmi často nestávalo. Oženit se s vdovou znamenalo společenské znevýhodnění potomků, vzešlých z takového vztahu. To se ovšem do jisté míry netýkalo bratrů zemřelého muže, kterým naopak tzv. levirátní právo nařizuje postarat se o ochranu a obživu bratrovy vdovy a zajistit, aby zemřelý nezůstal bez potomků a rod tak nezanikl. Děti těchto bratrů byly považovány za děti zemřelého muže. V některých případech mohl dokonce tyto děti zplodit otec zemřelého muže, tak, jak toho lstí dosáhla právě

Támar, jejíž snaha o pokračovatele rodu manžela nakonec byla vysoce oceněna tím, že porodila dvojčata (Dubinová, 2008). Přes tyto problémy najdeme ve Starém zákoně ženy, které se znovu provdaly, i ty, které naopak zůstaly samy a o svou budoucnost se musely postarat samy. Život takovýchto žen nebyl snadný, životní cesta, kterou musely jít, byla trnitá a plná bolesti a ústrků, zůstávaly většinou odkázány na milosrdenství jiných.

2.1.2 Vdovy v Novém Zákoně

Nový zákon se zejména přístupem Ježíšovým k ženám staví mnohem milosrdněji. Ovšem žena je stále obviňována z hříchu Evina, a stále je jen odleskem mužovy slávy, stvořena pouze k rození dětí. Křesťanství obecně podává ruku potřebným - svým bližním a vdovy mezi ně nepochybně patří, zejména ty, které žijí zcela samy, bez dalších příbuzenských svazků a tedy bez rodinné pomoci. Křesťanství přímo nařizuje pomoc vdovám a sirotkům a zakazuje činit jim křivdu. Každý, kdo vdově jakkoli ublíží, se sám připraví o boží milosrdenství. Vdovy, které mají rodinu – otce, se mají obrátit k němu a ten své dceři musí pomoc poskytnout, tak jako Bůh svým dětem pomáhá. Ženy, které již rodinu nemají, se mohou o pomoc obrátit k církvi. Křesťanské vdovy, zvláště ty, které nebyly zcela bez prostředků, poskytovaly pomoc jiným a to dokonce tím způsobem, že existovaly domy, ve kterých mohly vdovy společně žít, což vyžadovalo menší ekonomické náklady. Mnohé z nich pak také vstupovaly do klášterů, kde pak sloužily církvi a potřebným. Ovdovělé ženy se ovšem také měly chovat podle určitých pravidel, měly by se zříct světských radovánek, zábav a tanců, nepříliš se zdobit a především být svým chováním vzorem pro děti a čeledě, žijící s ní v domácnosti. Přímo povinností bylo zachovat a zpravovat manželův majetek a tak jej uchovat pro děti, jakož i postarat se o rodiče, pokud byli ještě naživu (Lendlerová et al., 2002).

2.1.3 Vdovy šlechtické

Osudy žen, které část svého života, nebo už celý jeho zbytek, prožily jako vdovy, můžeme sledovat zejména v kronikách šlechtických rodů. Obecné zásady, jejichž podstata vycházela z křesťanského učení, platily pro všechny vrstvy. Teologové Jednoty bratrské, kteří se životem vdov zabývali, například ovdovělé ženy dělili do dvou skupin dle věku (Lendlerová et al., 2002). Vdovy, které již dosáhly šedesáti let, měly být zaopatřovány z peněz bratrské obce, zatímco vdovám mladším se doporučovalo postarat se o sebe samy, nebo se vdát

a zabezpečit se tak s pomocí manžela. Mladé vdovy byly ovšem už předem podezřívány z hříšného života a nedodržování víry. Komenský, který sám úředně vdovství nesl vícekrát, a smrt mu vzala i děti, ženám nový sňatek nedoporučuje a nabádá: „Všelijak středně se míti šlechtným vdovám náleží, a to v chození mezi lidmi, v řeči, v šatstvu, v jídle i pití. Mají Bohu pilněji sloužiti nežli v manželství lze bylo. S strany bližních jsou povinny pannám a manželkám ctnostmi svítiti,“ (Lendlerová et al., 2002, s. 111)

V novověku bývaly ženy šlechtických rodů zabezpečeny věnem, které si do manželství přinesly a rovněž tím, že se stávaly poručnicemi svých dětí. Vdova však musela své právo na věno, obvykle vázané na nějaký statek, v určité lhůtě nárokovat, jinak propadlo ve prospěch dalších manželových příbuzných. Ti často vdovu vnímali jako nepřítel, který je o jejich majetek může, byť z části, připravit. Muž, pokud chtěl ženu po své smrti zabezpečit, měl sepsat „kšaft“ v němž by bylo přesně jmenováno, co může žena nárokovat, včetně toho, co jí bylo darováno už za života manžela. Na další majetek už pomýšlet nesměla (Lendlerová et al., 2002).

I když druhé, nebo další manželství církev nedoporučovala a naopak radila spíše asketický způsob další existence, skutečnost byla často jiná. Žena – vdova, mohla konečně celkem svobodně rozhodovat o svém životě a mnohé toho rády využívaly. Vrhaly se do společenského života a do svých domů zvaly vybranou společnost. Ženy, tedy i vdovy, se stávaly předmětem mocenských zájmů. Prostřednictvím předem promyšlených a domluvených sňatků se spojovaly rody a majetky. Mohly ovšem svůj osud částečně určovat samy, takže nebylo výjimkou, že další manželství bylo naplněno i vzájemnou láskou, či alespoň respektem a úctou. Lendlerová et al. (2002) uvádí, že pro mnohé z nich bylo ovdovění osvobozením.

2.1.4 Vdovy neurozené

Život neurozených lidí se od života šlechty v mnohém odlišoval. I když i tady platilo, že žena není svému muži rovna a taktéž zákony církve bylo nutno dodržovat, často existenční podmínky nutily lidi hledat cesty nutné k přežití. Situace vdov závisela i zde na tom, k jaké společenské vrstvě patřily. Ženy sedláků, ať už z větších nebo menších statků, byly nepostradatelnou pracovní silou, a jejich práce v hospodářství jim zaručovala i jakousi důležitost. Po smrti manžela musely samy spravovat hospodářství a domácnost. Na tuto možnost, tedy úmrtí živitele, opět pamatovaly již rodiny snoubenců. Uzavíráním svatebních smluv se

zajišťovalo postavení ženy pro dobu případného vdovství. Tyto smlouvy přesně určovaly majetkové poměry a předcházely případné chudobě ženy (Klabouch, 1962). Životní úroveň ženy určoval manžel také sepsáním „kšaftu“, ve kterém zaopatřoval nejen pozůstalou manželku, ale také děti, kterým určoval poručníky, kteří měli dohlédnout na spravedlivé vykonání poslední vůle s ohledem na vdovu a sirotky (Navrátilová, 2004). Ovdovělá žena přepouštěla statek nejstaršímu synovi s tou podmínkou, že se o ni do její smrti postará: „syn bude matku až do její smrti při svém stole chovati a všelikými potřebnostmi zaopatřiti, též po její smrti slušně do země pochovati; kdyby se ale při jednom stole snášeti nemohli, jí pokojné obydlí zaopatřiti a jménem výminku jednu míru rži a 1 míru žita každoročně dávat.“ (Navrátilová, 2004, s. 194)

Městské ženy se na práci manžela zajišťující obživu rodině tolik nepodílely, ovšem to neznamená, že by jejich role byla menší. V domácnostech žila, kromě rodiny, další spousta lidí, tovaryši, učedníci a ženská část posluhy, součást rodinného majetku tvořila, kromě domu, zpravidla i zahrada a drobné domácí zvířectvo a práci s tím spojenou obstarávala zejména hospodyně. Její důležitost a vážnost spočívala právě na podílu péče o prosperitu domácnosti. Protože průměrná délka života byla v minulosti mnohem nižší, nebylo výjimkou, že vdovský stav a následné manželství uzavírali někteří i dvakrát, třikrát za život. Majetek v těchto vztazích hrál opět stěžejní úlohu. Mladší muž se ženil se starší vdovou, aby se mohl podílet na spravování jejího jmění, a po její smrti se sám oženil s mladší dívkou. Klabouch (1962) uvádí, že takovýto způsob spekulativních manželství byl obvyklý zejména v kruzích řemeslnických a drobné inteligence a uzavíráním takovýchto sňatků se mnozí dostali do vyšších společenských vrstev ve městě. Z toho můžeme odvodit, že vdovy v těchto středních kruzích požívaly jisté vážnosti. Ovšem ovdověla-li žena s dětmi, byl těmto dětem ustanoven městský poručník, který měl práva otce a spravoval jmění dítěte.

Nejhorší úděl nesly vdovy po nádenících, podruzích a podomních pomocnících. Tyto nejchudší vrstvy nebyly tak ovlivněny majetkovými poměry, manželství tedy byla častěji uzavírána kvůli vzájemné přitažlivosti. Proto také vdova často po svém muži truchlila z hlediska prosté lidské lásky, ne jen z existenční obavy. S podporou rodiny nemohly tyto ženy příliš počítat, zpravidla mívaly maximálně jedno nebo dvě děti. To nebylo určeno odlišnou plodností, ale zejména podvýživou, zlými hygienickými podmínkami a neexistující lékařskou péčí. Takovéto vdovy byly zpravidla odsouzeny k doživotní dřině v chudobě.

2.1.5 Vdovy válečné

Po první světové válce se postavení žen u nás a ve světě začalo měnit. Nadále přestaly být považovány pouze za součást mužova majetku, povinnou starat se o jeho blaho a rodit děti. V roce 1918 získaly ženy volební právo a v roce 1920 byla Ústavou Československé republiky zrušena výsada pohlaví. Nicméně De Singly (1999) uvádí, že rodina byla v období mezi lety 1860 – 1920 ještě součástí plánování příštího manželství. Lidé uzavírající sňatek brali v úvahu nejen plány své a svého partnera, ale také rodin, ze kterých pocházeli, tedy rodičů a sourozenců.

V průběhu 1. světové války také prudce narostl počet ovdovělých žen, jejich muži v bojích padli. Protože zaměstnané ženy byly ještě i v této době spíše výjimkou, a nároky na vdovský důchod splňovala jen málokterá z vdov, zdálo by se, že nejlepším řešením byl další sňatek. Ovšem postoj společnosti k ženám, které se podruhé provdaly, byl i přes oslabující vliv církve odmítavý. Pokud se žena opět provdala, mohla slyšet výčitky, že příliš brzy zapoměla na zemřelého manžela a že by měla žít jen pro své děti. Žena, která naopak zůstala po zbytek života sama ve vzpomínkách na manžela, byla považována za vzor.

2.1.6 Vdovy po 2. světové válce

S nástupem komunistického režimu v padesátých letech minulého století se role ženy v socialistické společnosti radikálně změnila. Možný (1999) uvádí, že pro myšlenku kolektivní loajality se stala rodinná soudržnost hrozbou. Zaměstnanost žen se proto stala nutností, do pracovního procesu nastupovaly už matky po tříměsíční mateřské dovolené. Vznikaly celodenní a dokonce celotýdenní mateřské školy a platy mužů byly sníženy tak, aby si akceptovatelnou životní úroveň udržely jen rodiny s oběma zaměstnanými rodiči. Lze usuzovat, že se vdovy v tomto období musely na tzv. pracovní mobilizaci podílet jako ostatní, a že své potřeby musely uspokojovat prostřednictvím společného pracovního nasazení.

Nicméně šedesátá léta s sebou přinesla fenomén, v jehož rámci vyspělé země Západu začínaly zaznamenávat touhu žen prosadit se i mimo vlastní rodinu (Maříková, 2000). Ženy se chtěly prosazovat i v placeném zaměstnání, nicméně společnost tuto skutečnost vnímala jako ohrožení v péči o rodinu – pracující žena nemůže být dobrou matkou. I sociologie se zaměřovala pouze na ženy, na jejich schopnost postarat se o děti a domácnost, a zároveň zvládnout náročnost povolání. Touto skutečností ilustrují sociologové teorii konfliktu, tedy jako konflikt mezi rolí matky a rolí zaměstnané ženy.

V sedmdesátých a osmdesátých letech se pohled sociologů začal zaměřovat i na roli muže-otce ve dvoukariérovém manželství. Nicméně, přesto, že se ženy v zaměstnání začaly úspěšně prosazovat, genderová nerovnost byla stále silně patrná a starost o rodinu ve větší míře pořád ležela na bedrech ženy.

Ovšem situace ženy – vdovy, nebo ženy rozvedené, vyžadovala její účast v pracovním procesu ne jako projev vlastní chtěné nezávislosti, ale jako životní nutnost zajistit přijatelné existenční podmínky pro sebe a děti.

2.1.7 Vdovy dnes

V současné době se postavení žen a mužů ve společnosti prakticky neliší. Rovné příležitosti žen a mužů jsou zakotveny mimo jiné v zákoně č. 435/2004, § 4. Ženy mohou vykonávat stejná zaměstnání jako muži, za stejného mzdového ohodnocení, samostatně podnikají, zastávají vysoké politické funkce. Ženy nalézáme i v bezpečnostních složkách, které bývaly dříve výhradní výsadou mužů.

Můžeme předpokládat, že mezi sociálním postavením ovdovělého muže a ženy není výrazný rozdíl. Starost o existenční zajištění rodiny se stalo součástí sociální politiky státu. V případě sociální nouze může o pomoc požádat každý člověk, bez rozdílu pohlaví a při jeho posuzování není gender faktorem, který by výši podpory jakkoli ovlivňoval. Nové rodinné přídatky už nejsou poskytovány plošně, ale respektují hmotnou situaci rodin. Jsou přiznány pouze těm, kteří nepřekročí určitou hranici příjmů.

Problémem, který ovšem stále více vystupuje do popředí, je rostoucí izolace nukleární rodiny. Rozšířené rodiny, které se aktivně stýkají a jsou ochotny si vzájemně v kritických obdobích života pomoci, zejména materiálně se stávají spíše marginálním fenoménem. Ovdovělé ženy se pak často ocitají v situaci, kdy se nemají na koho obrátit, kdy nemají s kým své problémy sdílet a cítí se opuštěné nejen partnerem, ale i svým okolím.

3 OVDOVĚNÍ JAKO KRIZOVÁ ŽIVOTNÍ SITUACE

Jako člověk na svět přichází, musí z něj jednou odejít. To je přírodní zákon, který nelze nijak obejít nebo přelstít. Lidé se od nepaměti pokouší tuto skutečnost akceptovat a vyrovnat se s ní. V mnohých kulturách je smrt součástí života a je vnímána jako něco přirozeného, něco, co k němu patří. Tyto kultury si vytvořily různé rituály, které dávaly řád a smysl takovýmto situacím, jež nemůžeme ovlivnit a jejich příslušníky pak samotná smrt tolik nešokuje (DiGulio a Kranzová, 1997). Naše postmoderní společnost je silně ovládána kultem mládí, výkonnosti a krásy, mnohdy navozujícím pocit nesmrtelnosti. Smrt se od života oddělila, stala se pouze jakousi neviditelnou, tabuizovanou hrozbou. Lidé umírají v nemocnicích, domovech pro seniory a osoby se zdravotním postižením, mimo vlastní rodinu. O to hůř jsme schopni konec žití akceptovat.

Každý z nás ve svém životě téměř jistě ztratil blízkého člověka. V dětství až rané dospělosti odcházejí prarodiče, později musíme přijmout úmrtí rodičů (DiGulio a Kranzová, 1997). Ve vyšším věku bývá nutno počítat s tím, že jednou nás může takto opustit i životní partner. Ovšem ve věku, kdy jsme my i partner na vrcholu životních sil, realizujeme společné plány a vychováváme děti, nás tato skutečnost zaskočí zpravidla nepřipravené. S partnerem přicházíme nejen o životního druha, ale také celý dosavadní běh života, společné zvyky, plánovanou budoucnost, oporu a jistotu. Odchází člověk, s nímž chtěla žena sdílet pocit sounáležitosti a porozumění ještě dlouhá léta. Způsob života se zpravidla radikálně změní. Nutnost akceptovat novou sociální roli, roli vdovy, s sebou rovněž přináší změnu životní úrovně, omezení sociálních kontaktů i sociálního postavení.

3.1 Krize v rovině citové

Úmrtím manžela se žena dostává do zcela nové, nepoznané situace. Ocítá se ve stavu beznaděje, osamocení a ovládá ji spousta intenzivních a často i velmi protichůdných pocitů. Mezi ně patří zejména smutek, bezradnost, prázdnota, strach z budoucnosti a mnohé další.

„Krizi můžeme chápat jako subjektivně ohrožující situaci s velkým dynamickým nábojem, potencionální změny. Bez ní by nebylo možné dosáhnout životního posunu, zrání“ (Vodáčková et al., 2007, s 28).

Dahlke (2001) se zmiňuje o možnosti krizi buď přijmout, nebo se jí bránit. Už tato možnost volby určuje, zda bude krize pro člověka nebezpečím nebo šancí.

Ke spuštění reakce organismu může dojít, jestliže se propojí vyladěnost organismu a vnějšího spouštěče, tj. princip dvojí kvantifikace (Vymětal, 1995, cit. podle Vodáčková et al., 2007). Tohle vysvětluje fakt, že to, co jeden člověk za krizi považuje, jiný vnímá zcela odlišně. Jako urychlovače krize označuje Thom (1992, cit. podle Vodáčková et al., 2007) ztrátu objektu, čímž může být smrt bližního, rozvod, rozchod, zradu, potrat, dále změnu, a to především změnu zdravotního stavu, rodinného stavu apod., nebo volbu mezi dvěma stejnými možnostmi.

Baldwin (cit. podle Vodáčková et al., 2007) klasifikoval krizi podle její závažnosti a zdroje stresu přecházejícího od vnějšího k vnitřnímu do několika stupňů. Nejprve se v souvislosti s ovdověním zaměříme na **situační krizi**, u které převládají vnější spouštěče, v našem případě se jedná o ztrátu blízkého člověka. Ovšem tímto typem krize může člověk procházet také při ztrátě zaměstnání, zdraví, možnosti volby (chápejme jako volbu mezi dvěma partnery, školami), nebo změny, ať už zaměstnání, bydliště, nebo rozvod. Situační krizí je žena ohrožená hlavně v případě nenadálého úmrtí partnera, které je způsobeno např. nehodou, náhlou neočekávanou zdravotní komplikací, nebo sebevraždou.

Další formou krize, která v případě ovdovění připadá v úvahu je **krize vyplývající z náhlého traumatizujícího stresoru**. Bývá způsobena vnějšími neočekávanými událostmi, na které člověk nemá žádný vliv, například přírodní katastrofa, autonehoda, náhlé úmrtí partnera, nebo dítěte, znásilnění.

Krize, jako každý proces prochází fázemi, které mají určitou posloupnost a návaznost.

Caplan (Caplan cit. podle Vodáčková et al., 2007) fáze krize rozděluje následovně:

V první fázi si člověk uvědomí **ohrožení**. Začínají se aktivizovat obvyklé obranné mechanismy. Individuálně člověk buď nalézá sílu v sobě, nebo se obrací na nejbližší. Pokud toto nepomůže situaci řešit, nastupuje druhá fáze

Ve druhé fázi pociťuje člověk zranitelnost a nedostatek kontroly nad situací. Jedinec má pocit, že situaci nezvládá, propadá chaosu nebo ochromení. Často řeší tento stav náhodnými způsoby. V této fázi se často obrací na Linku důvěry

Ve třetí fázi dochází k predefinování krize. V této fázi, je člověk nejpřístupnější pomoci, protože se snaží krizi přehodnotit, a použít osvědčené a známé způsoby řešení. Často shle-

dává, že i nové způsoby jsou účinné. V této fázi přichází lidé často žádat o pomoc do krizových center.

Čtvrtou fází signalizuje závažná psychologická dezorganizovanost. Jedná se o fázi, kdy jedinec propadá takové úzkosti, která může vyústit až do stavu podobajícího se panice. Mění se vnitřní prožívání problému a člověk vnímá jen určité vjemy. Bývá nutná krizová intervence.

3.1.1 Prožívání úmrtí blízké osoby, fáze smutku a truchlení

Základní formy smutku řadí Nakonečný (2000) do tří stupňů: **zarmoucení**, které je důsledkem ztráty nějakého předmětu, malého neúspěchu, **žal** – důsledek prožití velkého neštěstí, například ztráty blízkého člověka a **hoře**, což je extrémní forma smutku, provázena verbálními a motorickými reakcemi, např. pláčem, nebo lomením rukou

Poté, co odezní hoře, obvykle nastupují pocity tichého, **hlubokého smutku**. Člověk se uzavře do sebe, touží se vrátit do minulosti a zvrátit událost, která smutek způsobila. Obviňuje sám sebe, v případě že mohl něčemu zabránit, nebo pocítí nenávisť, že ji způsobil někdo jiný. Dominuje pocit neodvratitelnosti a definitivnosti ztráty (Witwický, 1963 cit. podle Nakonečný 2000).

Projevem hlubokého smutku jsou i fyzické potíže, např. únava, fyzická bolest, rytmus dýchání, nechutenství, nebo srdeční arytmie (Ribot, 1936, cit. podle Nakonečný, 2000)

Nakonečný (2000) uvádí tři fáze smutku při ztrátě milovaného člověka, kdy v první fázi člověk pociťuje bolestné pocity, ve druhé se aktivizují vzpomínky a ve třetí fázi se člověk odhodlává k pokusům o nové vztahy.

Častým projevem smutku je pláč. Slzy, při něm vylučované obsahují endorfin, který tiší bolest a stresové hormony, které jsou tímto z organismu vyplavovány, což činí pláč zdravým a žádoucím. Úlevný pláč není třeba tlumit farmaky, pozůstalý má právo na otevřené projevy žalu, který je po smrti blízkého nevyhnutelný. Tlumení léky žal nezmizí, pouze zůstává ukryt pod povrchem, a může přejít v žal chronický. Odpovědi na otázky, jaký zemřelý byl, jaký měla jeho smrt smysl, které si pozůstalý klade, nejsou kvůli působení farmak zodpovězeny, a není tedy poskytnut čas k nalezení další dimenze k novému životu (Parkers, 1978 cit. podle Haškovcová, 1985).

Kromě slz prožívá jedinec zasažený žalem ze ztráty blízké osoby i další jevy, které jsou spjaty se smutkem. Při jejich popisu vycházím z tabulky dle W. Rosta (1990, cit. podle Nakonečný, 2000, s. 253):

Tabulka č. 1 – Průvodní jevy smutku

„city:	smutek (zármutek), hněv, pocit viny a sebeobviňování, úzkost, opuštěnost a osamělost, únava, bezmocnost, šok, touha, osvobození, ulehčení, omámení a otupělost;
tělové pocity	prázdno v žaludku, svírání na prsou, sevřenost hrdla, přecitlivělost vůči hluku, pocit depersonalizace, nedostatek dechu, pocit krátkodechosti, svalová slabost, nedostatek energie, sucho v ústech;
myšlenky	nevíra a „není to pravda“, zmatenost, intenzivní naměštnávání se mrtvým, pocit přítomnosti zemřelého, halucinace;
způsoby chování:	poruchy spánku, nechutenství, duchem nepřítomné chování, sociální stahování se, sny o zemřelém, vyhýbání se vzpomínkám na zemřelého, jeho hledání a volání, sténání bezradná nadměrná aktivita, pláč, vyhledávání míst a prohlížení předmětů připomínajících mrtvého, kult objektů, které vlastnil“

Zármutek prožívá každý člověk individuálně. Záleží na mnoha ukazatelích, které tyto prožitky ovlivňují. Na straně zemřelého jde o to, jakým způsobem zemřel, zda byla smrt náhlá, násilná, nebo sebevražda. Dalším determinantem je vztah k zemřelému, jednalo-li se o manžela, otce, bratra, nebo syna a jeho věk.

Dále proces zármutku ovlivňuje: věk pozůstalé osoby, kdy se mladší člověk i přes mnohem neočekávanější smrt partnera vyrovnává s krizí snáže, pohlaví, rodina, ze které pochází, sociokulturní prostředí, náboženství, nebo dosavadní životní zkušenosti (Kubičková, 2001).

Také truchlení lze rozdělit na několik stádií. Ta nemusí probíhat u každého ve stejném pořadí a doba, po kterou člověk truchlí, se také různí. Může se jednat o měsíce až roky.

Kübler-Rossová (1993) dělí truchlení do následujících fází:

Nejdřív nastupuje fáze **šoku**, kdy je po oznámení úmrtí člověk paralyzován a s informací nedokáže pracovat. Následuje fáze **popření**, kdy člověk odmítá bolestnou informaci přijmout. Navenek ovšem může působit vyrovnaně až necitlivě. Pak přichází **hněv**, který pomáhá potlačit pocit vlastní bezmocnosti pocitem obráceným navenek. V další fázi se člověk snaží o **smlouvání** s osudem, až nakonec dospěje k **depresi** – plnému uvědomění si ztráty. Člověk má pocit zbytečnosti žití, nevidí před sebou žádnou budoucnost.

Ženy, ovdovělé v mladším věku, jsou ve velké většině zároveň matkami, proto srovnajme rozdělení fází truchlení u autorů DiGiulia a Kranzové (1997), kteří se zaměřili zejména na mládež, s prožíváním úmrtí nejbližšího člověka u dětí:

V prvním stádiu nastává chaos, což je směsicí i protichůdných pocitů, kdy se člověk může cítit otupěle, klidně, nebo šokovaně. Do této fáze řadí autoři i pocity popření, jako ochrannou reakci, potřebnou ke zpracování zničující informace. Pokud bychom chtěli srovnávat s dělením Kübler-Rossové (1993), v tomto stádiu vidíme její první a druhou fázi,

Ve druhém stádiu jde o vyjádření pocitů. V tomto stádiu přestává působit otupělost a popření, a člověk si začíná plně uvědomovat realitu. Začne plně pociťovat situaci, ve které se ocitá. K těmto pocitům patří zejména **opuštěnost**, kdy se člověk cítí sám a kdy pociťuje, že nikam nepatří, **zlost** vyjádřená otázkou: proč právě mně se muselo tohle stát? Následuje **panika** – jak to všechno zvládnou, jak bez něj budu žít? V případě, že zemřelý před smrtí dlouho trpěl, se dostavuje paradoxně **úleva**. Dalším pocitem může být **osamělost** a přesvědčení, že už nikdy nebudu mít nikoho, kdo mě bude tak milovat, s kým budu sdílet radosti a starosti, nebo **provinilost** pramenící z otázky, jak můžu já žít, když on je mrtvý. Velmi podobný je pocit **lítosti** v případě, že je člověk přesvědčen, že mnoho věcí mělo být uděláno, nebo řečeno jinak. Zcela logicky zde patří i **stesk** s přáním, kež bys tu byl a ze stesku plynoucí **deprese**, dojem, že už nikdy nebude člověk šťastný. Všechny tyto smíšené pocity mohou nakonec vyústit až ve **fyzické problémy**, jako jsou bolesti hlavy, žaludku, nechutenství, závratě, únava, dušení apod.

Toto stádium koresponduje s fází popření a hněvu Kübler-Rossové, je ovšem více do hloubky rozpracováno, zejména proto, že se jedná o pocity dětí, které jsou mnohem zmatečnější v kritické situaci, která je složitá i pro dospělé.

Ve 3. stádiu přichází pochopení, že ze smrti blízké osoby se člověk neuzdraví nikdy. Jde o to, nalézt cestu, jak se s jeho odchodem smířit, a naučit se žít bez něj. Nelze na něj zapo-

menout, ale přijmout jeho smrt jako nezvratitelnou a objevit vnitřní sílu k dalšímu životu. Toto stádium je téměř shodně definováno Kübler-Rossovou jako fáze deprese.

V současné době jsou tyto navazující modely zpochybňovány, pro jejich silnou individualnost. Některé fáze daný jedinec nemusí prožít vůbec, u jiných se mění pořadí.

Truchlení, přestože je každý jedinec prožívá individuálně, probíhá v určitých etapách. Nicméně vztah pozůstalého a zemřelého může ovlivnit, zda člověk svým truchlením prochází jistým předvídatelným způsobem, nebo je prožívá komplikovaně (Parkers a Worden, 1987, 1997, cit. podle Kubíčková, 2001).

Lindeman (1944, cit. podle Kubíčková, 2001), udává, že truchlení může v některých případech vůbec chybět, nebo probíhá patologicky. Takovýto průběh truchlení nazýváme truchlením komplikovaným. Jako další možné reakce komplikovaného truchlení Lindeman uvádí hyperaktivitu, kdy prožití ztráty blízkého chybí, truchlení může přejít v nemoc, mění se rovněž vztahy s okolím, které mohou přejít v otevřené nepřátelství k domnělým viníkům, nebo v nepřátelství skryté, jako je upjatost a formální chování, nebo zcela vymizí modely sociální interakce. V takovém případě je vhodné, aby pozůstalý vyhledal odbornou pomoc.

3.1.2 Deprese

Smutek, který člověk prožívá po smrti milované osoby je přirozenou reakcí. Trvá-li však příliš dlouho, může se vyvinout až v reaktivní depresi. Deprese je charakterizována pocity smutku, skleslosti, sníženým sebevědomím, útlumem tělesných procesů, vnitřním napětím a nerozhodností (Hartl, 1993).

Příčinou deprese může být mnoho faktorů. Křivohlavý (1997) uvádí, že je to zejména narušený životní styl – např. spánkový deficit, přepracování, nedostatek pohybu. Je nepochybné, že ovdovění obvyklý životní styl zcela rozvrátí. Další příčinou mohou být problémy tělesné (zdravotní), spadají sem tedy deprese vyskytující se po porodu, deprese způsobené nemocí vlastní nebo blízké osoby. Tento typ deprese může u ženy nastat, jestliže byl manžel před smrtí dlouhodobě nemocen. Vyšší citovou zranitelnost, která je spojené s vyšší odpovědností morální, závislostí na blízkých lidech, vnímání toho, co si myslí jiní lidé, přílišné prožívání porážky může žena pociťovat, jakmile si uvědomuje, že od tohoto okamžiku sama nese odpovědnost za další život svůj i svých dětí, nebo vdovy po sebevrazech.

Křivohlavý dále uvádí jako příčiny deprese obtížné životní zkoušky, mezi něž patří například finanční problémy, do nichž se žena ztrátou živitele rodiny může dostat. Pocit osamění a špatné mezilidské vztahy, jako například rozpad rodiny, chybějící blízcí přátelé a nedobrá komunikace s okolím riziko deprese rovněž znásobuje. Lze tedy vyvodit, že příčiny deprese spočívají hlavně v sebehodnocení a v úhlu pohledu na vlastní budoucnost.

3.1.3 Stres

„Stresem se obvykle rozumí vnitřní stav člověka, který je buď přímo něčím ohrožován, nebo takové ohrožení očekává a přitom se domnívá, že jeho obrana proti nepříznivým vlivům není dostatečně silná“ (Křivohlavý, 1994, s. 10).

Pojem stres můžeme chápat podle toho, na jakou jeho charakteristiku klademe důraz: stres jako těžká situace, v níž se jedinec nachází, jako např. ovdovění, nebo rozvod, stres jako reakce organismu na stresory a stres jako celkový psychický a fyzický stav člověka, na kterého dopadají tíživé okolnosti.

Reakce organismu na stresory jsou individuálně odlišné. Co jeden člověk může jako stresor vnímat, na dalšího takto nepůsobit nemusí. Některé faktory mají stresující účinky na všechny lidi, zatímco jiné pouze na určité jedince. Také intenzita působení stresoru se individuálně liší. A to nejen u různých jedinců, ale také vlivem toho, v jaké situaci se daný člověk nachází. Můžeme tedy konstatovat, že stres je souhrnem velkého množství činitelů.

Mezi faktory, které označujeme jako stresové, se řadí ztráta blízké osoby, ať už se jedná o partnera, rodiče, dítě nebo přítele, válečné situace, fyzické napadení, vážné onemocnění, či lékařský zákrok, ponížení, blížící se termíny ukončení zadaného úkolu atp. Úmrtí partnera považuje dvojice Holmes a Rahe, která zkoumala intenzitu vlivu stresových situací na člověka, za nejvyšší, na stupnici škálování získala při dotazování sto bodů ze sta (Křivohlavý, 1994).

Příznaky stresového stavu podle Mezinárodní zdravotnické organizace:

A. Fyziologické příznaky:

1. Bušení srdce – vnímání zrychlené, nepravidelné a silnější činnosti srdce
2. Bolest a sevření za hrudní kostí.
3. Nechutenství a plynatost v břišní oblasti.

4. Křečovitě, svírající bolesti v dolní části břicha a průjem.
5. Časté nucení k močení.
6. Sexuální impotence a (nebo) nedostatek sexuální touhy.
7. Změny v menstruačním cyklu.
8. Bodavé, řezavé a palčivé pocity v rukou a nohou.
9. Svalové napětí v krční oblasti a v dolní části páteře, často spojené s bolestmi v těchto částech těla.
10. Úporné bolesti hlavy – často začínající v krční oblast a rozšiřující se vpřed směrem od temene hlavy k čelu.
11. Migréna – záchvatová bolest jedné poloviny hlavy.
12. Exnatém – vyrážka v obličeji.
13. Nepříjemné pocity v krku.
14. Dvojitě vidění a obtížné soustředění pohledu očí na jeden bod.

B. Emocionální – citové příznaky stresu:

1. Prudké a výrazně rychlé změny nálady (od radosti ke smutku a naopak).
2. Nadměrné trápení se s věcmi, které zdaleka nejsou tak důležité.
3. Neschopnost projevit emocionální náklonnosti, sympatizování (spolucítění) s druhými lidmi.
4. Nadměrné starosti o vlastní zdravotní stav a fyzický vzhled.
5. nadměrné snění a stažení se ze sociálního styku, omezení kontaktu s druhými lidmi.
6. Nadměrné pocity únavy a obtíže při soustředění pozornosti.
7. Zvýšená podrážděnost, popudlivost (iritabilita) a úzkostnost (anxiozita).

C. Behaviorální příznaky stresu – chování a jednání lidí ve stresu:

1. Nerozhodnost a do značné míry i nerozumné nářky.
2. Zvýšená absence, nemocnost, pomalé uzdravování po nemoci, nehodách a úrazech.
3. Sklon ke zvýšené osobní nehodovost a nepozornému řízení auta.

4. Zhoršená kvalita práce, snaha vyhnout se úkolům, výmluvy, vyhýbání se odpovědnosti i častější podvádění.
5. Zvýšené množství vykouřených cigaret za den.
6. Zvýšená konzumace alkoholických nápojů.
7. Větší závislost na drogách, zvýšené množství tablet na uklidnění a léků na spaní.
8. Ztráta chuti k jídlu nebo naopak přejídání.
9. Změněný denní životní rytmus – problémy s usínáním, dlouhé noční bdění a pak pozdní vstávání s pocitem velké únavy.
10. Snižené množství vykonané práce a výšená nekvalitnost práce. (Křivohlavý, 1994, s. 29)

Křivohlavý (1994) také uvádí nejčastější nemoci, které se dlouhodobým a nezvládnutým působením stresu mohou u jedince rozvinout. Jedná se zejména o hypertenzi – vysoký krevní tlak, ischemické choroby srdce, vředové nemoci (žaludku) a různé druhy karcinomů. Způsob, jakým je člověk schopen se se stresem vyrovnat, určuje míra individuální zranitelnosti – vulnerabilita, schopnost adaptace a schopnost problémy zvládat – coping. Pokud je tato schopnost natolik snižená, že se člověk se stresem není schop vyrovnat sám, je dobré zvážit možnost odborné pomoci.

3.1.4 Rituály

Rituál je pravidelné v kultuře pevně zakotvené opakování bohoslužebných nebo magických úkonů, zle jej brát jako obřad či sled po sobě jdoucích úkonů. „Rituály jsou jistým druhem mezičasu, který nám umožňuje vystoupit z lineárního průběhu času, vytvořit kontakt s našimi nejnítěrnějšími potřebami, rozeznat a využít šance pro novou životní fázi“ (Dahlke, 2001, s. 293).

V současné době neztrácejí rituály svůj význam. Můžeme je chápat jako jistou formu copingové strategie, která ukazuje možnost vyrovnání se s těžkou životní situací užitím důvěrně známých vyrovnávacích prostředků (Vodáčková et al., 2007). Mnoho lidí, zasažených těžkou životní ztrátou, se ocitá ve zcela neznámé situaci, o které netuší, jak ji zvládnout. Nevědí, jak se chovat a co bude následovat, proto rituály tuto neznámou cestu částečně osvětlují. Ukazují, co se bude dít, jaké další kroky budou následovat a lidé s jejich po-

mocí mohou alespoň částečně nalézt pevnou půdu pod nohama. V případě úmrtí člověka nabývají u pozůstalých na významu rituály přechodové,

Fáze přechodových rituálů:

Odloučení – fáze loučení se se starým, rozhodování, čeho se vzdát, opouštění zaběhlých zvyklostí a rolí. Toto symbolizuje spálení ohněm, uložení do země, zetlení, rozpad, vhození do vody nebo vypuštění do vzduchu.

Vlastní přechod – lze charakterizovat jako pohyb ve vzduchoprázdnu. Je nezbytné umožnit průchod negativním emocím a pocitům. Jejich přijetím se z nich nestanou v pozdějším období démoni, ale změní se ve vyrovnanost a zodpovědné přijetí změn. Přechod se stává akceptovanou nutností.

Přijetí nového – tato fáze začíná představami nového, uvědoměním si touhy a vizí po změně. Ve druhé části se tyto vize integrují a zapouští kořeny do další existence (Dahlke, 2001).

Rituály provázely lidstvo odnepaměti. Pomáhaly člověku vyrovnávat se s nastalými nepochopitelnými situacemi a pomáhaly uvolnit emoce ať už pozitivní nebo negativní. Rituály se vázaly k téměř každému zásadnímu zlomu v lidském životě, ke kterému určitě smrt patří.

Od druhé poloviny 19. století se z pohřebních rituálů zvolna začínají vytrácet magicko-náboženské prvky. Osobní zvaní nahrazují tištěná oznámení o úmrtí, ve městech vznikají pohřební ústavy, přebírající úkony spojené s pohřbem, alternativou uložení těla do hrobu se znovu stává spalování, které bylo v dobách středověku považováno za trest zločinců a odpadlíků. Křesťanství totiž považovalo kremaci za návrat k pohanským tradicím (Navrátilová, 2004)

20. století a postupná sekularizace společnosti přinesly do pohřebních rituálů největší změny. Zejména ve městech mnoho z prvků tradičního posledního rozloučení se zesnulým začíná mizet a oslabuje se tak prožitek posledního kontaktu pozůstalých se zesnulým. Účast sousedů a spolupracovníků na pohřbu už lidé přestávají považovat za společenskou povinnost. Pohřební průvody, jako doprovod na poslední důležité cestě zesnulého zůstávají téměř výhradně sociokulturním obrazem venkova.

3.2 Krize v rovině sociální a ekonomické

Smrtí partnera se změní velmi často také sociální a zároveň ekonomická situace vdovy, zejména pečuje-li ještě o nezaopatřené děti.

Částečně tuto problematiku přebírá stát, který formou vdovských a sirotčích důchodů pomáhá udržovat jistou životní úroveň

Podmínky nároku na vdovský a vdovecký důchod upravuje § 49 a § 50 zákona o důchodovém pojištění. Tento důchod, pokud byl zemřelý manžel poživitelem starobního, nebo invalidního důchodu, nebo splnil ke dni smrti podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na uvedený důchod, nebo zemřel v důsledku pracovního úrazu, náleží vdově po dobu jednoho roku.

Ženy v námi zkoumané věkové kategorii, které pečují o nezaopatřené dítě, mají nárok na vdovský důchod i po uplynutí doby jednoho roku. Vdovský důchod se skládá ze dvou složek, ze základní výměry a z procentní sazby.

Ovdovělá, třiceti až čtyřicetiletá žena obvykle pečuje o nezletilé děti, které se smrtí otce stávají sirotky. Tentýž zákon č. 220/2011 Sb. upravuje také podmínky získání sirotčího důchodu pro nezaopatřené děti, které řeší § 52 a § 53 zákona o důchodovém pojištění. Rovněž tento důchod se skládá ze dvou složek, tedy ze základní a procentní výměry.

V obtížné ekonomické situaci bývá v mnoha případech nápomocna rodina ovdovělé ženy, nebo zemřelého muže. Tuto problematiku budeme dále rozebírat v další části práce.

4 ROLE RODINY V KRIZOVÉ ŽIVOTNÍ SITUACI OVDOVĚNÍ VE VĚKU MLADÉ AŽ STŘEDNÍ DOSPĚLOSTI

Práce se zabývá krizovou životní situací žen, které ovdověly v rozmezí 30 až 40 let, tedy mohli bychom říci, žen ve věku, který jim nabízí plnou fyzickou sílu, a zároveň dostatečnou psychickou zralost a odolnost ke zvládnutí problémů. Ztráta partnera je krizovou situací, se kterou se každý člověk velmi těžce vyrovnává a vztahy v rodině mohou prožít takovéto krize výrazně ovlivnit.

4.1 Období mladé až střední dospělosti

Období mezi třicátým a čtyřicátým rokem věku člověka vývojová psychologie označuje mladou až střední dospělostí. Někteří autoři vymezují dobu mezi těmito lety jako dospělost střední (Říčan, 1989), Vágnerová zahrnuje do mladé dospělosti dobu od 20 do 40 let (2007).

4.1.1 Fyzické determinanty

Třicátý rok považuje Říčan (1989) za vrchol vývoje. Po jeho dosažení začíná převažovat involuce. Kůže začíná ztrácet pružnost, objevují se první vrásky, vlasy mužů, ale i žen slábnou a postupně řidnou. Klesá postupně také pružnost kloubů, tělesný tuk se snáze ukládá zejména v partiích kolem pasu a celkově se vzhled vlivem slábnutí pružnosti tkání mírně mění. Nicméně v tomto období je ještě relativně snadné přiměřenou pohybovou aktivitou a stravovacími návyky tělesné změny minimalizovat.

4.1.2 Psychické determinanty

V oblasti kognitivních schopností člověk vstupuje do fáze postformálního myšlení. Je schopen akceptovat všechny aspekty problému, který proto nemusí zjednodušovat. Na důležitosti nabývají osobní zkušenosti a subjektivní pocity. Je schopen chápat situaci v kontextu různých vlivů, a neposuzovat řešení problémů jednoznačně. Se změnou myšlení jde ruku v ruce i změna metakognice (schopnost sledování, korigování myšlenek a odhadu vlastních možností). Člověk začíná na svůj názor nahlížet jako na jeden z mnoha možných. Do popředí vystupuje pragmatičnost. Zabývá se praktickými problémy své samostatnosti, rodiny, profese, při jejichž řešení se rozvíjí praktická inteligence (Vágnerová, 2007).

Emoční prožívání se v tomto období už stabilizovalo, přičemž převažuje pozitivní emoční ladění, i když citové výkyvy nebývají neobvyklé. Po třicátém roce už lidé své emoce dokážou dobře regulovat, zároveň po třicátém roce klesá otevřenost pro nové zkušenosti (Carsensen et. al. cit. podle Vágnerová, 2007). Po 30. roce věku se lidé stávají vstřícnější a empatictější, tato schopnost je genderově rozdílná. Ženy jsou k pocitům jiných vnímavější a emoční vnímavost se ještě zvyšuje například během těhotenství nebo šestinedělí.

V období mezi třicátým a čtyřicátým rokem člověk klade důraz na vlastní prosazení se ve společnosti a orientuje se na právo a pořádek. Toto je typické zvláště pro muže, ženám ovšem také není cizí. Po třicítce člověk, zejména muž, který není tolik zatížen osobní každodenní péčí o děti, začíná těžit ze svých dosud nabytých profesních dovedností, kde nejen talent a schopnosti, ale i zkušenosti pozitivně ovlivňují jeho pracovní výkonnost (Říčan, 1989).

V tomto období většina jedinců zakotvila v manželství a vychovává děti, i když muži tuto skutečnost občas vnímají jako překážku osobního rozvoje, proto vstupují do manželství mnohdy až ke konci mladé dospělosti. Partnerský vztah u lidí starších třiceti let zvolna přerostl z fáze vášnivé do přátelské, která klade větší důraz na intimitu, vzájemnou oporu, důvěru a zároveň racionalitu. Protože právě takový zralý a opravdový vztah plně dokáže uspokojit většinu psychických potřeb obou dospělých lidí (Vágnerová, 2007).

4.2 Role rodiny

Jakou roli hraje rodina v případě, že se jeden z jejích členů ocitne v krizové životní situaci? Jak se blízcí mohou podílet na procesu vyrovnávání se s krizovou situací svého člena a čím třeba mohou nevědomě ublížit? Jakým způsobem mohou příbuzní pomoci ženě plnit základní funkce rodiny - emocionální, zabezpečovací a výchovně-socializační?

4.2.1 Faktory ovlivňující roli rodiny

Úlohu širší rodiny ovdovělé ženy mohou ovlivnit zejména dva základní faktory. Prvním je lokalita, ve které prokreační rodina ženy žije, tedy **teritoriální hledisko**, které může citelně ovlivnit roli širší rodiny v soužití manželů, zejména tím, se kterými příbuznými je mladá rodina v užším kontaktu. Rozlišujeme manželství matrilokální, kdy manžel odchází žít do lokality manželčiny rodiny, a kdy můžeme usuzovat, že se manželé více stýkají s příbuznými ženy.

Matri-patrilokální manželství – partneři žijí určitý čas v lokalitě manželčiny rodiny a pak odchází do blízkosti rodiny manžela.

Patrilokální, rodina pro společné soužití manželé volí stranu rodiny manžela (Geist, 1992) a patrně se také stýká častěji s jeho příbuznými.

Manželstvím neolokálním označujeme manželský pár, který odchází žít do zcela nové domácnosti a lokality, vzdálené jak od orientační rodiny ženy, tak muže. V tomto případě nemůžeme bez znalosti životních zvyklostí konkrétní rodiny odvodit, se kterou z orientačních rodin se partneři častěji kontaktují.

Dalším důležitým faktorem pak může být vývojová fáze rodiny, ve které manžel zemřel. Jinak bude zřejmě vnímat roli jednotlivých členů rodiny bezdětná žena, jinak žena s malými dětmi, nebo žena s dětmi ve věku puberty, nebo adolescence. Baštecká (2007, cit. podle Vodáčková et al., 2007) uvádí tyto vývojové fáze podle Duvallové (1997) a Flecka (1976):

- a) manželský pár bez dětí – definován pocitem intenzivní vzájemné sounáležitosti a přípravou na roli rodičů
- b) rodina plodící děti – příchod dítěte a nutnost ze strany rodičů přijmout ho jako individuální osobnost.
- c) rodina s předškolním dítětem - období, kdy je nejstarší dítě ve věku od 2,5 roku do 6 let. Rodiče musí svému dítěti umožnit rozšíření sociálních kontaktů mimo rodinu a uvést je do školy a jiných institucí.
- d) rodina se školními dětmi – děti se přibližují období adolescence, vyhraňuje se jejich sexualita.
- e) rodiny s adolescenty – děti experimentují ve svých činech i vztazích, pokoušejí se o vlastní nezávislost.
- f) rodina vypouštějící mladé dospělé – děti odchází z nitra rodiny a zakládají rodiny vlastní
- g) rodiče ve středním věku – rodiče si musí zvyknout na situaci, kdy opět zůstali sami, může přijít tzv. syndrom prázdného hnízda

- h) stárnoucí členové rodiny – období, kdy manželé postupně odchází do důchodu, musí se vyrovnat s projevy přicházejícího stáří, smířit s vlastní smrtelností a přijmout smrt prvního z nich.

4.2.2 Komunikace v rodině

Základem každého vztahu je komunikace, jejíchž definic existuje nepřeberné množství a každý autor pohlíží na její podstatu z jiného úhlu. V kontextu s rolí rodiny použijeme pohled R. A. Spitze, který chápe komunikaci jako „každou poznatelnou, vědomou nebo nevědomou, cílovou, neb necílovou změnu chování, jíž člověk (nebo lidé) úmyslně, nebo neúmyslně ovlivňují vnímání, city, afekty, myšlenky nebo jednání jiných“ (Spitz, cit. podle Geist, 1992, s. 173)

Podle Špatenkové (2008) jsou smrtí člověka zasaženi nejen přímí pozůstalí, ale i jejich širší rodina, a vztahy v takovéto rodině mohou být vlivem špatné komunikace vážně narušeny. Příbuzní se pozůstalým obvykle nevyhýbají proto, že o ně nemají zájem, že nejsou ochotní pomoci, ale proto, že nevědí, co říci, jak se k pozůstalým chovat. Často volí nesprávné věty typu: Netrap se tím. Nesmíš na to myslet. Všichni musí umřít. Vzchop se! Časem všechno přebolí... Jenomže pokud člověk ztratí svého nejbližšího, jen stěží na to může nemyslet, netrápit se a jen bez emocí čekat, až čas bolest vyléčí. Také záměrné mlčení o této události může pozůstalý vnímat jako necitlivost, protože si o ní často potřebuje pohovořit (Špatenková, 2008).

V komunikaci není důležité jen to, CO bylo řečeno slovy – tedy komunikace verbální, ale i to JAK to bylo řečeno – komunikace nonverbální, ke které patří, mimo jiné, i takové signály, jako tělesná pozice, zaujaté místo, nebo oblečení.

Jako metakomunikace je podle Gjuričové a Kubičky (2009) označována komunikace o komunikaci. Tento pojem označuje signály o tom, že si lidé vzájemně naslouchají a ujišťují se o tom, že druhá strana rozumí tomu, co říkají. Mezi tyto signály patří např. přikyvování, kdy dáváme najevo účast, chápeme co má partner na mysli, dále signály, které sdělují, co z vyřčeného bylo myšleno vážně a co ne. „V rodinách, kde vážne metakomunikace, lidé mluví, aniž je jasné, jestli je někdo poslouchá“ (Gjuričová a Kubička, 2009, s. 77).

Synchronizovaný pohyb těla s řečí vlastní i partnera v komunikaci, zejména rytmické pohybování hlavou, vytváří pocit spoluúčasti a Gjuričová jej označuje jako parakomunikaci.

4.2.3 Spoluúčast a sdílení

Jak už bylo zmíněno, délka truchlení a jeho jednotlivé fáze, jsou záležitostí individuální. Rodina by měla dát ženě dostatek času vyrovnat se s vlastním truchlením. Napomínání k tomu, že je čas začít žít, přestat se trápit, začít víc chodit mezi lidi, je naprosto kontraproduktivní a spíše, než pomocí se stane možným sporem. Příbuzní ženy tímto způsobem možná jen ventilují vlastní bezmoc (Špatenková, 2008). Mnozí se cítí zaskočení například přívalem pláče, tento však slouží jako ventil napětí. Slzy obsahují látky, které tělo vytváří při stresu. Pláč tedy není projevem slabosti, ani si jím člověk neublízuje. Není nutné jej proto tišit, mylným dojmem je, že tím projevujeme svou účast. Lepší variantou je nedělat nic jen dát prostor k uvolnění emocí.

Gjuričová a Kubička (2009) vidí významnou roli rodiny v „pouhém“ sdílení zármutku, vzpomínek na zemřelého, ale také dalších témat, které se přímo netýkají ztráty. Pozůstala se nesmí bát hovořit o svých pocitech, příbuzní by měli být připraveni a umět naslouchat, bez potřeby radit, uklidňovat, nebo zbavovat bolesti (DiGiulio a Kranzová, 1997)

Dále si musíme uvědomit, že nejen žena – manželka a děti ztratily otce, ale zpravidla jsou tu ještě jeho rodiče, kteří přišli o syna a se stejnou mírou zármutku a zoufalství oplakávají své dítě. Tato společná bolest může snachu s rodiči zesnulého manžela velmi sblížit, nebo naopak rozdělit.

Velkého významu, který vyjadřuje rodinnou sounáležitost, mohou nabýt i vlastní rodinné rituály. Mnohé rodiny sblíží například zapalování svíčky v den narozenin zesnulého, nebo na „Dušičky“.

4.2.4 Materiální pomoc

Po smrti manžela se žena ocitá na pokraji sil psychických, ale zpravidla také vysychá jeden významný, ne-li nejvýznamnější zdroj příjmů. Ať už se jedná o sociálně slabší rodinu, rodinu tzv. střední třídy, ale i rodinu s nadstandardními příjmy, každé z nich se smrt muže dotýká. Mladá rodina je navíc zpravidla zatížena splácením hypotéky, či nějakého úvěru čerpaného na pořízení, nebo zařízení vlastního bydlení.

Další významnou položkou, se kterou rodina nepočítá, jsou náklady na pohřeb, které se mohou vyšplhat až do výše přes sto tisíc. Takováto položka se v rozpočtu ovdovělé ženy hledá obvykle velmi těžko. Záchrané lano v takových případech poskytují zejména rodiče

ženy a zesnulého muže. Přesto, že se pozůstalá rodina zpravidla stává příjemcem vdovského a sirotčího důchodu, obvykle se do jisté finanční tísně dostane. I když tato oblast není příliš prozkoumána, můžeme se domnívat, že dobře fungující rodina dle principu subsidiarity svého člena v nouzi dle svých možností podpoří.

I když pozůstalá žena přímo hmotné prostředky nepotřebuje, zpravidla nebývá schopná sama zařizovat záležitosti okolo pohřbu. Zde je nutno zajistit doklady pro vyřízení pohřbu jako je občanský průkaz, rodný nebo oddací list mrtvého, připravit šaty pro zemřelého, rozhodnout se pro druh pohřbu, čímž rozumějme kremaci nebo uložení do země, přičemž je nutno objednat vykopání hrobu, případně, půjde-li o kremaci, vyzvednutí urny. Této nelehké a bolestivé úlohy se ve většině případů rovněž zhostí rodina.

4.2.5 Role dítěte v krizovém období matky - vdovy

Ženy ve věku 30 až 40 let, vdovy nevyjímaje, jsou už zpravidla matkami. Jakou roli zastávají děti v procesu vyrovnávání se se ztrátou manžela, závisí zejména na jejich věku v době osiření. Malé děti obvykle ještě nedokážou smrt obecně, tedy ani smrt otce pochopit, jsou ale schopny vnímat zármutek matky a dalších příbuzných a intenzivně na něj reagují. Větší děti, zhruba okolo pěti let, už úmrtí otce částečně chápou, a dítě starší 6 let už chápe nezvratitelnost smrti (Langmeier a Krejčířová, 2006) a prochází všemi vyrovnávacími obdobími smutku a truchlení, stejně jako matka. Individuálně by měla rodina zvážit účast dítěte na pohřbu otce, která nemusí dítě pouze traumatizovat, ale naopak mu může pochopit pocity matky a ostatních členů rodiny. V pozdějším věku by dítě mohlo příbuzným svou neúčast na pohřbu otce vyčítat a cítit ji jako nemožnost se s ním rozloučit (Gjuričová a Kubičková, 2009) Dítě chápe, že smrt otce přinese změny ve fungování rodiny a potřebuje se v těchto změnách orientovat. Předvídatelnost budoucnosti pomůže u dítěte se s ní snáze vyrovnat a nabýt jistoty (DiGiulio a Kranzová, 1997). Je nutné s ním o problémech a pocitech, které matka a další příbuzní cítí, hovořit. Toto sdílení smutku s dětmi může rodinu výrazně sblížit. Samo dítě má potřebu své city vyjádřit, a to i v případě, že vztah s otcem nebyl ideální.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

5 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMU

Výzkum byl zaměřen na roli rodiny žen, které ovdověly ve věku mezi 30 – 40 lety. Ovdovění v tomto věku není zcela běžným jevem, ovšem také ne tak zřídka, jak bychom se mohli domnívat. Ženy, které takto mladé ovdoví, jsou obvykle také matkami nezletilých dětí, a smrtí manžela mohou být ohroženy existenčními problémy. Velmi často jsou tyto ženy ještě i dcerami, snachami a sestrami. Za rodinu jsou proto v tomto případě považovány děti, sourozenci, rodiče vlastní i manželovi a další příbuzní, tzv. širší rodina.

5.1 Cíle výzkumu, dílčí cíle

Hlavním cílem výzkumu je zjistit roli rodiny v krizové situaci ovdovění ve věku mladší dospělosti. Rodinou je míněna úzká i širší rodina vlastní – prokreační i orientační, a orientační rodina zemřelého manžela.

Dílčí cíle výzkumu

1. Zjistit, jakým způsobem ovlivňuje roli rodiny po ovdovění kvalita rodinných vztahů před úmrtím manžela
2. Zjistit, jaká je role rodiny ovdovělé ženy v oblasti emocionální
3. Zjistit, jaká je role rodiny ovdovělé ženy v oblasti ekonomicko-zabezpečovací.
4. Zjistit, jakou roli mají vlastní děti v krizové situaci matky
5. Zjistit, jakou znalost mají ženy o organizacích, nabízejících pomoc v krizové situaci

5.2 Výzkumné otázky

Výzkumné otázky byly, s ohledem ke stanoveným cílům výzkumu, stanoveny takto:

VO1: Jak roli rodiny po ovdovění ovlivnily vztahy v rodině před smrtí manžela?

VO2: Jaká je role rodiny v emocionální rovině?

VO3: Jaká je role rodiny v ekonomické oblasti?

VO4: Jak je chápána role vlastních dětí v krizové situaci ženy?

VO5: Jaké povědomí mají ženy o organizacích, zabývajících se pomocí v krizové situaci, a zda by uvítaly organizaci, zaměřenou přímo na problematiku ovdovění.

5.3 Druh výzkumu, výzkumná metoda

Pro tento výzkum byla vzhledem ke specifčnosti tématu vybrána kvalitativní metoda. Kvalitativní výzkum je výzkumem, který užíváme spíše k porozumění určitým jevům, pochopení jejich podstaty, nebo k získání nového pohledu na už prozkoumané jevy. Výsledek kvalitativního výzkumu se neopírá o statistické postupy a závěry (Strauss, Corbinová, 1999). Výsledek kvalitativního výzkumu také nelze zobecnit (Švaříček, Šed'ová, 2007).

Pro kvalitativní strategii byla zvolena metoda polostrukturovaných rozhovorů. Protože zkoumaný problém vychází z osobních zkušeností, vnímání a prožitků jednotlivých respondentek, jevila se metoda polostrukturovaných rozhovorů pro náš průzkum nejvhodnější. Tato metoda je v kvalitativním výzkumu metodou nejčastěji používanou. Z nich čerpáme data pro kazuistiky a provádíme analýzu rozhovorů metodou kódování.

Polostrukturovaný rozhovor je metodou, která umožňuje eliminovat nevýhody strukturovaného a nestrukturovaného rozhovoru. Pomocí vytvořeného schématu specifikujeme okruhy otázek, jejichž pořadí je možno v průběhu rozhovoru měnit, a tím z rozhovoru vytěžit maximální množství informací. Doplňujícími otázkami si upřesňujeme, zda je daný problém správně chápán (Miovský, 2006).

V rozhovoru (příloha PI) jsou použity demografické otázky a také otázky kontextové, s jejichž pomocí se dozvídáme informace o respondentkách, tzn. věk, vzdělání, věk v době ovdovění, a také o osobě manžela (věk v době úmrtí, příčina smrti, uplynulá doba od smrti). Další otázky se již týkaly samotného výzkumného problému.

S každou s uvedených respondentek bylo nejprve dohodnuto místo setkání. Vždy bylo nutno respektovat jejich volbu prostředí a času tak, aby se cítily uvolněně a co nejpříjemněji. Tři z respondentek zvolily jako místo pro uskutečnění rozhovoru restauraci nebo kavárnu, dvě se rozhodly pro své domácnosti. Po neformálním navázání přátelské atmosféry, kdy jsme s respondentkami hovořili o obecných záležitostech, nebo situacích, které je v současné době zajímají, byly ženy seznámeny s problematikou, na kterou byly posléze dotazovány, rovněž byly seznámeny s důvodem dotazování a způsobem, jakým budou informace zpracovávány a byly ujištěny, že rozhovor je anonymní a že jejich odpovědi nebudou zneužity a šířeny. Uvedená křestní jména respondentek byla s ohledem na ochranu jejich osobních údajů pozměněna, také jména dětí a dalších zmiňovaných osob a místopisných názvů jsou uváděna pouze počátečními písmeny

Poté byly ženy požádány o dovození zaznamenávat rozhovor na nahrávací zařízení a zejména o přímé vyslovení souhlasu s rozhovorem a jeho následným zpracováním. Otevřené otázky jsme se snažili formulovat tak, aby byly srozumitelné, a příliš respondentky psychicky nezatěžovaly, protože se jedná o téma s velmi silným emocionálním nábojem. Respondentkám byla dána na vědomí možnost na určité otázky odpověď odmítnout, což žádná neučinila. Pokud se rozhodly na otázku odpovídat obsírněji, do vyprávění nebylo zasahováno, naopak jsme se snažili doplňujícím dotazováním získat další informace, nebo upřesnit data už vyřčená.

5.3.1 Popis vzorku respondentů

Výzkumný vzorek byl pro specifčnost tématu vybrán záměrně. Šlo o ženy, které ovdověly ve věku mezi třiceti až čtyřiceti lety. Osloveno bylo v okolí 19 žen, o kterých jsme měli informace, že v tomto věku ovdověly, a že tedy splňují podmínky výzkumu. Protože u některých žen šlo v jejich životě zřejmě ještě o nezpracovaný zlom, mnohé z nich rozhovor odmítly, což je nutno chápat. Jedna z respondentek se nakonec rozhodla pod náporém emocí rozhovor nedokončit. Konečný výzkumný vzorek tvoří pět žen.

Tab. 2 – Základní popis výzkumného vzorku

Jméno	Věk	Doba trvání manželství	Počet dětí v době ovdovění	Uplynulá doba od úmrtí manžela
Jarmila	70 let	10 let	3	41 let
Jiřina	51 let	19 let	3	11 let
Vlasta	44 let	17 let	2	8 let
Martina	42 let	5 let	2	8 let
Pavla	38 let	5,5 roku	1	9 let

5.3.2 Způsob zpracování dat

K zaznamenání rozhovorů jsme se souhlasem respondentek použili diktafon. Potom byly všechny rozhovory doslovně přepsány, Při přepisu byla vypuštěna některá opakující se slo-

va, která neovlivňovala význam otázky, jelikož šlo spíše o nadužívané spojky, v některých případech bylo upraveno pořadí slov ve větě. Pro autentičnost byly rozhovory přepisovány v nářečí, nebo slangu, které respondentky užívaly. Transkripce rozhovorů byla i přes časovou spotřebu nutná, aby bylo možno s daty následně přehledně pracovat, např. používáním barevného značení v textu při skládání dat do kategorií, nebo označování pojmů.

Pro vlastní zpracování byl zvolen způsob otevřeného kódování. „Pod pojmem kódování v kontextu zakotvené teorie rozumíme operace, pomocí nichž jsou zjištěné údaje analyzovány, konceptualizovány a opět skládány novými způsoby, což je ústředním procesem tvorby nové teorie“ (Miovský, 2006. s. 228). V procesu otevřeného kódování jsou události, pocity, či jevy označovány pojmy, a následně skládány dle zvoleného klíče do kategorií, což nazýváme kategorizací.

Tab. č. 3 – Kategorie a podkategorie výzkumu

Kategorie	Podkategorie
Kategorie 1: Před krizí	Kontakty Jednotliví členové rodiny Moje rodina x jeho rodina Vztahy Vzájemná pomoc
Kategorie 2: Jak jsem to cítila	Člověk nejbližší Ten – koho jsem potřebovala Podpora Odborná pomoc
Kategorie 3: Finance a hmotná pomoc	Peníze Jiná pomoc Spontaneita pomoci
Kategorie 4: Když odezní první bolest	Vděčnost Křivda Zvládla bych to sama? Nový partner x rodina Vztahy poté
Kategorie 5: Děti	Vzájemný vztah Opora x ochrana

Kategorie 6: Organizace krizové pomoci	Jaké organizace znám? Chtěla bych tu svou?
--	---

5.4 Průběh výzkumu

Výzkum byl zahájen předvýzkumem v prosinci 2011. Respondentkami se staly dvě ženy, které odpovídaly zadaným parametrům výzkumného vzorku, tedy ovdověly ve věku mezi třiceti a čtyřiceti lety. Tímto způsobem došlo především k ověření, jak budou ženy reagovat na otázky a zda budou ochotny na ně odpovídat. Předvýzkum ukázal, že není vhodné poskytnout otázky rozhovoru předem k nastudování, protože respondentky pak měly tendenci odpovídat na ně jednoslovně, nebo je chápaly spíše jako otázky dotazníkové, tedy ne jako možnost k rozvinutí tématu. U některých otázek došlo k jejich přeformulování.

Vlastní výzkum pak probíhal v závěru měsíce ledna, kdy jsme za jednotlivými respondentkami dojížděli do místa jejich bydliště, což bylo rovněž časově velmi náročné.

6 VÝSLEDKY VÝZKUMU

Pro pochopení situace, ve které se jednotlivé ženy nacházely, a charakteristiku respondentek byly vypracovány krátké kazuistiky

6.1 Kazuistiky

Paní Jarmila, 70 let, středoškolské vzdělání

Z respondentek, se kterými jsme pracovali, byla paní Jarmila nejstarší. Její příběh byl zajímavý i tím, že ovdověla v jiném politickém režimu, než ostatní respondentky. Ovdověla po desetiletém manželství, ve věku 31 let. Manžel netrpěl vážnějšími problémy, předchozí krátká hospitalizace a podrobné vyšetření nevykázalo žádný patologický nález. Manžel (†33) zemřel po ataku srdeční slabosti v nemocnici, diagnóza byla selhání srdce, bez předchozích varovných signálů. Manželé žili samostatně v domku, v době ovdovění měli tři velmi malé děti, o které paní pečovala. Paní Jarmila byla v době úmrtí manžela zaměstnaná. Manželství definovala paní Jarmila jako šťastné. Vztahy se svou rodinou i rodinou manžela chápala jako velmi dobré. Po smrti manžela se znovu provdala a porodila ještě další dítě. Rodina tento fakt přijala velmi vstřícně.

Paní Jiřina, 51 let, vyučena

Manžel (†43) paní Jiřiny zemřel po dlouhé nemoci. Jiřině bylo v době jeho úmrtí 40 let, byla matkou tří synů (dvojčata 15 let, nejstarší syn 17). Rodina žila samostatně v domě, který si společně postavili. Manžela paní Jiřina popisovala jako velmi hodného, zručného a pracovitého muže. S postupující nemocí se však u něj začaly objevovat vážné psychické problémy, manžel začal pít a jeho závislost na alkoholu se prohlubovala. Několikrát byl hospitalizován i v psychiatrické léčebně, ovšem tvrdil, že alkohol mu pomáhá zvládat bolest. V pozdější fázi jeho onemocnění se začal projevovat i agresivně, kdy několikrát napadl manželku i syny. Paní Jiřina vícekrát zvažovala rozchod, ale vzhledem k vážnému zdravotnímu stavu manžela ho neuskutečnila. Po zhoršení nemoci zemřel manžel v nemocnici. Manžel živil rodinu jako drobný živnostník, paní Jiřina byla registrována na úřadu práce. Vlastní orientační rodinu již paní nemá, rodiče i bratr zemřeli a s rodinou manžela se nestýká, s manželovou matkou má napjatý vztah. Současný partnerský vztah přiznala, ale odmítla se o něm dále zmiňovat.

Paní Vlasta, 44 let, středoškolské vzdělání

Paní Vlasta ovdověla po dlouhé manželově (†40) nemoci. Dvě děti v době úmrtí otce byly v pubertálním a adolescentním věku. Manželství bylo šťastné do doby manželova onemocnění, kdy se vlivem vážné nemoci se špatnou prognózou začala manželova psychika měnit, což se projevovalo náladovostí, vyvoláváním rozepří a odmítáním léčebného režimu. Manželé žili ve vlastním domě s manželovým otcem. Manžel podnikal, paní Vlasta se starala o administrativu a zároveň dojížděla na turnusové zaměstnání. S vlastní rodinou vychází velmi dobře, otce již nemá, manželovi rodiče už také nežijí, s jeho sourozenci kontakty spontánně ustaly krátce po manželově smrti. Paní Vlasta žije nyní ve volném partnerském vztahu, zatím bez plánování společného soužití.

Paní Martina, 42 let, vysokoškolské vzdělání

U paní Martiny bylo zvláštní to, že byla dcerou paní Jarmily a prožívala téměř stejný osud. Ovdověla ve věku 34 let, jako matka dvou malých dětí, z nichž starší měla z předchozího vztahu. Manžel mezi dětmi nedělal rozdíly, staršího chlapce adoptoval. Manžel (†40) zemřel náhle doma, jak se Martina vyjádřila: „*zemřel mi hned pod rukama, bylo to rychlé*“ na embolii. Předtím netrpěl žádnými zdravotními problémy. Manželé žili samostatně v domku po manželových rodičích. V době úmrtí manžela byla paní Martina zaměstnaná. Manželství vnímala paní Martina jako velmi šťastné. S rodinou svou i manželovou vychází velmi dobře, zejména vlastními sourozenci, s matkou ji pojí společný osud. S rodinou vlastní se stýká velmi často, s manželovou kontakty téměř ustaly, i když příčinou nebyly neshody. V současné době má vztah, ale společné soužití neplánuje.

Paní Pavlína, 38 let, vyučena

Rovněž paní Pavlína ovdověla náhle, ve věku přes 29 let, příčinou smrti manžela (†32) byla sebevražda oběšením. Paní Pavlína se dosud s tímto faktem nevyrovnala, nepochopila důvod manželova činu, protože manželství vnímala jako šťastné. V době ovdovění pečovala o jedno pětileté dítě. Manželé žili spolu s manželovými rodiči v domku, který postavili rodiče manžela, v té době už ve vlastnictví mladé rodiny. V době úmrtí muže byla paní Pavlína zaměstnaná. S rodiči manžela si výborně rozumí, stále žijí spolu a s vlastní rodinou

se stýká v rámci možností velmi často osobně, telefonicky téměř denně. Nyní žije ve vztahu s druhem ve svém domě, ale každý hospodaří zvlášť, další manželství neplánuje.

6.2 Výsledky polostrukturovaných rozhovorů

Následující kapitola se vyjadřuje k jednotlivým výzkumným otázkám, na které odpovídá pomocí těchto kategorií a podkategorií:

Výzkumná otázka VO1 – Jaká byla role rodiny v životě ženy před smrtí manžela

Výzkumná otázka umožňuje pochopit, jaké vztahy měly ženy s rodinou ještě před krizí, protože fungujícími, nebo nefungujícími vztahy mohla být role rodiny v následné krizi silně ovlivněna.

Kategorie 1: PŘED KRIZÍ

Podkategorie: kontakty, jednotliví členové rodiny, moje rodina × jeho rodina, vztahy, vzájemná pomoc

Vágnerová (2007) poukazuje na to, že vztahy s původní rodinou se uzavřením manželství mění. Nová rodina si musí vymezit hranice, jak často a jakým způsobem se bude s dalšími příbuznými stýkat, jak budou tyto kontakty probíhat, a jak dalece budou příbuzní jejich soužití ovlivňovat. Tato úloha v české rodině leží především na bedrech ženy. I když manželství uzavírají především muž a žena, dochází tímto aktem zároveň ke spojení dosud cizích rodin

Kontakty (otázka č. 5)

Jarmila: „*Hodně jako, s oběma rodinama jako.*“

Jiřina: „*Jo, určitě ano.*“

Vlasta: „*Téměř denně*“

Martina: „*Několikrát týdně*“

Pavčina: „*Denně, denně jsme se vídali. S mamků jsme byly schopny prokecat (telefonicky – pozn. aut.) aj půl hodiny.*“

Komentář: Z rozhovorů vyplynulo, že orientační rodiny byly pro ženy i před smrtí manžela velmi důležité. Kontakty, pokud příbuzní – a ženy zde za rodinu považovaly téměř vý-

hradně rodiče, žili v místě bydliště, byly téměř každodenní, pakliže žili ve vzdálenějších lokalitách, nejméně jednou měsíčně, s tím, že mimo osobní setkání využívaly ženy pro kontakt s rodinou telefonických hovorů. O dalších příbuzných, zejména sourozencích se zmínily až, když jsme se přímo dotázali. Jarmila: „*Hodně jsme tam jezdili, to byla vlastně jako sestra...*“ Sourozence ze strany manžela spontánně vzpomněla pouze jediná z respondentek. Martina: „*ale třeba jeho bratr s manželkou, s těma jsme se třeba, řekněme jednou týdně, vidali taky*“

Moje rodina × jeho rodina (otázka č. 7)

I přes skutečnost, že ženy vnímaly vlastní rodinu jako bližší, četnost kontaktů s rodinou vlastní a manželovou tomu neodpovídala.

Tab. č. 4 – Četnost kontaktů s rodinami

Respondentka	Rodina vlastní	Rodina manželova
Jarmila	pořád	pořád
Jiřina	méně často	častěji
Vlasta	dost často pouze paní Vlasta, manžel méně	denně, společné bydlení s ovdovělým otcem muže
Martina	velmi často	celkem pravidelně
Pavčina	Jednou měsíčně rodiče, sestra často	denně, bydlení ve společném domě

Komentář: Tabulka zdánlivě vypovídá o tom, že častější kontakty se odehrávaly s rodinami manžela, což by poukazovalo na fakt, že vztahy s jeho příbuznými byly intenzivnější. Příčinou byla ovšem skutečnost, že ženy, které měly denní kontakt s manželovou rodinou, žily buď ve společném domě s manželovými rodiči, nebo ve stejné obci a tudíž je od rodiny vlastní dělila víc, než cokoli jiného, pouhá vzdálenost.

Jaký význam mají **jednotliví členové rodiny** v životě vdané ženy mladší až střední dospělosti? Vztahy mohou být v původních rodinách ovlivněny například neshodami mezi rodiči, sourozeneckou rivalitou, popřípadě mohou být vztahy například mezi sourozenci opačného pohlaví intenzivnější, než mezi sourozenci pohlaví stejného a naopak. Vycházejme

z předpokladu, že člověk, který byl ženě bližší v období relativní životní pohody, byl také větší oporou v době krize.

Jak již bylo uvedeno, ženy nejčastěji zmiňovaly vlastní rodiče, zejména pak matky, které byly jmenovány téměř všemi respondentkami, což je ve funkční rodině přirozené. Nepřestáváme být dcerami svých matek až do jejich smrti, ony nám předaly své zkušenosti, model ženského chování, rady a dovedností. Matku, jako osobu, se kterou se nejčastěji měla potřeba stýkat nevedla pouze jedna respondentka, protože: „...*jsem vlastně matku taky neměla, víš, že vlastně moje mamka byla nevlastní, ...já nevím, co to matka je, , ona mňa nikdy nepohladila, nikdy jsem si s ňů .... já bych řekla, že jsem si s ňů rozuměla, až teď, když jsme se nastěhovali*“ (Jiřina)

Komentář: S oběma orientačními rodinami měly ženy před ovdověním velmi častý kontakt. Rodinou v tomto smyslu chápaly zejména rodiče vlastní i manželovy.

Vztahy (otázka č. 6)

Mnozí lidé se s příbuznými sice stýkají, ale motivem je spíše existující sociální kontrola, kdy by mohli být okolím odsouzeni za nezáměr o blízké, než skutečná náklonnost. U vlastních rodin uváděly ženy, podle očekávání, skutečnou příbuzenskou lásku. Vnitřní přijetí manželových příbuzných, i když je ženy za rodinu považovaly, už nebylo tak jednoznačné: „*Já myslím, že jsme si rozuměli, určitě, když manžel žil, jo.*“ (Jiřina). Tuto větu bychom tedy mohli reprodukovat jako - manžel byl tmelící prvek, bez něj jsem necítila zájem se s jeho rodinou stýkat. „...*s těma jeho příbuznýma jsme se vidali tak, protože to tak bylo zavedené, ... to bylo částečně formální*“ (Martina).

Komentář: Definovat vztah k vlastním rodičům jako velmi silný, nečinilo problém žádné z respondentek. U příbuzných z manželovy strany, i když vztahy ženy popisovaly jako dobré, při bližším rozboru tato skutečnost vypovídá spíše o tom, že vztahy byly akceptovatelné.

Vzájemná pomoc (otázka 8.)

Vzájemná výpomoc rodin byla v době před úmrtím manžela samozřejmou záležitostí u všech respondentek. Vzhledem k faktu, že všechny byly matkami malých nebo pubertálních dětí, shodně uvedly, že babičky z obou stran na děti ochotně dohlížely v případě potřeby, některé tuto pomoc potřebovaly vzhledem k zaměstnání pravidelně. „*moji rodiče, třeba, když bylo potřeba, pohlídali, v Lípové, ti taky, děcka tam chodily na prázdniny, nebo*

když onemocněly“ (Jarmila). Ženy přiznávaly, že pomoc rodičů mladé rodině byla intenzivnější než naopak. „Spíš to bylo tak, že oni nám, protože děti byly malé.... takže mně mamka chodila hlídat... když jsem měla dlouhý den v práci“ (Martina). „Pomáhali víceméně víc rodiče, než já jim, protože jsem šla do práce, když měl T. rok, takže mně hlídali T., protože jesle tu nebyly, takže jsem sa střídala, babička se sestru hlídala T.“ (Vlasta).

Komentář: Vzájemná pomoc rodin byla celkem běžná, a zejména pak výpomoc při péči o malé děti.

VO2: Jaká je role rodiny v emocionální rovině?

Kategorie 2: JAK JSEM TO CÍTILA

Podkategorie: člověk nejbližší, ten - koho jsem potřebovala, psychická podpora, odborná pomoc

Člověk nejbližší (otázky č. 9 a 10)

Nastane-li v životě člověka velký zvrát, ať už v pozitivní rovině, či negativní, většinou mívá potřebu rychle tuto zprávu sdělit někomu, kdo v jeho srdci zaujímá nejvýznamnější pozici. V jakém pořadí, ženy oznámily příbuzným zprávu o smrti manžela, jsem zkoumala právě touto otázkou. „zase mojim rodičům“ (Vlasta). Tragickou událost ženy opět sdělovaly okamžitě vlastním rodičům. Zároveň se obávaly dopadu této zprávy na jejich zdraví, nebo psychiku, proto oznámení oddalovaly: „No, volala jsem mamce, sice až na druhý den, měla jsem z toho strašný strach, jak to vezme. Telefon vzal taťka, a prostě utíkal za mamku, pojd', musíš s ňou Ty, přece jenom ženské k sobě mají trochu blíž, že...“ (Pavčina). Pevné pouto sourozenecké vyjádřila paní Martina: „sestra byla u toho, spala teda u našich, přijela, takže ta to věděla...“

Právě ovdovělé ženy, musely také oznámit příbuzným zemřelého manžela, že jejich syn, nebo bratr už nežije, stávaly se tedy poslem té nejhorší zprávy. „Matce, matce a potom bráchovi“ (Jiřina, myšlena matka a bratr manžela). Zřejmě ze stejné obavy jako u vlastních rodičů, sdělovaly ženy zprávu o úmrtí spíše sourozencům manžela, aby jeho rodiče nebyli při zjištění této tragické skutečnosti sami. „a já jsem volala teda švagrovi, tomu bratrovi od manžela“

Na přímou otázku, kdo vám byl v té době nejbližší, se odpovědi u některých respondentek lišily. Paní Vlasta uvedla zase rodiče a po krátkém přemýšlení sestru, stejně jako u před-

chozí otázky, paní Martina opět sestru a paní Jiřina tchýni a švagra. Naproti tomu paní Pavlína jako nejbližšího člověka uvedla pětiletého syna a paní Jarmila zmínila, kromě rodičů švagrovou „*Anička, jako švagrová. My jsme měly dobré vztahy.*“

Komentář: Za nejbližší osoby byli označeni zejména vlastní rodiče. Je snadné tuto skutečnost chápat, protože v takovéto krizové životní situaci, kdy mladé ženě zemřel manžel, o kterého se do té doby mohla opřít, se tak jakousi regresí vrací do období, kdy jí oporou byli právě rodiče. Mohli bychom tuto skutečnost definovat jako podvědomou volbu známého modelu chování, s nímž se ženy snaží se situací vyrovnat.

Ten, koho jsem potřebovala (otázka č. 12)

Na tuto otázku respondentky neodpovídaly spontánně, všechny se nejprve nad odpovědí zamýšlely. Potřebovat jistě neznámá jen milovat. Respondentky už v této rovině nezmínily rodiče. Potřebovaly zřejmě jinou formu sdílení bolesti, než jakou jim mohli poskytnout rodiče, kteří se o své dítě pochopitelně nejvíce obávali. Jedna respondentka jako odpověď rodiče sice zvolila, jako důvod ale uvedla: „*Jako u nich jsem měla zastání*“ Ovšem i ona nakonec vyzdvihla potřebu probírat problémy hlavně se sestrou: „*hlavně vlastně se ségrů, tak to člověk probere zprava zleva, ona má třeba jiný názor než já, může mít, nebo já mám, ale jako, když probíráš to tak pak přijdeš na to, že ty názory můžou být oba dobré, takže jsme to dycky takto*“ (Vlasta). Další ženy uvedly z příbuzných buď sestru: „*byla jsem velice ráda, že tam byla*“ (Martina), nebo pokud sestru respondentka neměla, zmínila švagrovou: „*Tak krom rodičů, tak bych řekla, že Anička, jako švagrová*“ (Jarmila). Potřebovaly tedy ve své blízkosti takového člena rodiny, který jim byl blíže i věkově, sdílel podobný generační pohled na událost a nechápal ovdovělou ženu jako své dítě, ale jako dospělého člověka „*V podstatě ona byla první, která mne navštívila po té tragédii, když odešel manžel a ještě ke všemu, ona měla nějaké, tak ona měla nějaké tušení, oni neměli pevnou linku, tak ona šla k hospodě, tam byl automat ... v tu dobu měla pocit, strašné nutkání, jít mi zavolat telefonovat*“ (Pavlína). Také je typické, že nejbližším člověkem byla, až na jednu z respondentek, vždy žena. Ovšem respondentka, která tuto možnost neuvedla, žádné blízké příbuzné ženského pohlaví a stejné generace v rodině nemá. Tato žena uvedla jako nejbližšího člověka nejstaršího syna, v době úmrtí manžela sedmnáctiletého „*nejvíce mi byl oporou opravdu T, ten nejstarší syn.*“

Komentář: Z této podkategorie vyplynulo, že člověk v krizi potřebuje své problémy a pocity řešit nejen s vlastními rodiči, ale také s někým, kdo by ho chápal jako „rovnocenného“ partnera. V postavení dítě × rodič vždy vidíme určitou asymetrii. Proto ženy potřebovaly v ideálním případě ženu přibližně stejného věku, která dobře chápala jejich pocity, potřeby a rozpoložení a které se proto mohly bez obav svěřit.

Psychická podpora (otázka č. 13)

Jakým způsobem vnímaly účast příbuzných, potřebovaly pomoci radou, utěšením nebo „jen“ prostou účastí a porozuměním? Jak mohli v této situaci sami členové rodiny nejučinněji pomoci psychicky se s krizí vyrovnat a zvládnout to bez odborné intervence? „*Spíš jenom účast, protože tu radu, jako oni mně, jak by mně poradili, že*“ (Vlasta). *Ovšem v prvních dnech po smrti manžela paní Vlasta chtěla zůstat se svým hořem raději sama, i když účast příbuzných kvitovala s povděkem: „Já se přiznám, že jsem chtěla být radši sama, nechtěla jsem nikoho, že jsem se tak zavřela.“ „Spíš psychickou (pomoc). Já jsem se strašně bála, že někdo řekne: Ty jsi tomu vinna, nebo nějakého odsouzení, nebo něco, protože doted'ka nevím ten důvod... Mamka za mnou jezdila co 14 dní na víkend...3 – 4 měsíce za mnou jezdila, ať to mně pomohlo, že prostě... měla jsem nějaký řád...“* (Pavlína). Účast sestry vyjádřila prostě a jednoduše paní Martina: „*ty první okamžiky, nebo ty první hodiny a dny poté, jsem byla velice ráda, ..., tak že tam byla*“ I paní Jiřina, jejíž vztahy s rodinou, zejména nevlastní matkou, byly před smrtí muže ambivalentní, cítila psychickou podporu intenzivně: „*...psychicky ta rodina, jako rodiče moji, samozřejmě mi hodně pomáhali.*“ I přes skutečnost, že k nevlastní matce Jiřina nenašla cestu, uznávala, že: „*fakt v tu dobu ona bylo hrozně, tak citlivá, prožívala to, také měla Z ráda*“

Rodiny respondentek byly ochromeny smrtí stejně, jako vdova sama, zejména rodiny zemřelého muže. Paní Jiřina zmínila tchýni, s níž si nerozuměla, jako matku, které zemřel syn: „*taky samozřejmě babka, snažili se všichni, bylo to těžké i pro ni, pro tu tchýni*“

Komentář: Ženy psychickou podporu rodiny ocenily více, než co jiného. Na rady a doporučení příbuzných si nevzpomínala v této souvislosti žádná z vdov, ale potřebu poskytnutí psychické opory vnímaly velmi silně.

Odborná pomoc (otázky č. 28 a 29)

Odborné pomoci využily pouze respondentky, které ovdověly náhle a neočekávaně. Pro psychiatrickou léčbu se rozhodly na základě doporučení obvodního lékaře samy, rodina jim

tuto možnost nenavrhovala, možnou příčinou mohla být i obava, jak by na takový návrh žena reagovala: „*ne, to bylo čistě z mojí hlavy. Doktor mi řekl, že já ve svém stavu potřebuju psychiatra, takže docházela jsem.*“ (Pavčina). Martina: „*Oni by mně to navrhli, ale já bych je s tím hnala*“ Paní Vlasta a Jiřina smrt manžela, pro závažnost nemoci očekávaly a tedy měly možnost se na tuto skutečnost vnitřně připravit. „*Neměla (potřebu odborné pomoci), protože říkám, za prvé, já jsem vlastně v podstatě 8 roků žila v té nemoci s ním, takže spoustu věcí si už člověk musel umět zařídit, všechno*“ (Vlasta). Jiřina tuto skutečnost dokládá slovy: „*měl hrozné bolesti a možu Ti říct, že pro celou naši rodinu to bylo vysvobození...*“ Při těžké nemoci a utrpení nemocného může být jeho smrt paradoxně jakýmsi vysvobozením i pro rodinu, přičemž to neznamená, že by tato svého zemřelého člena nemilovala.

Komentář: Mohli bychom se domnívat, že rodiny ovdovělých žen budou, v případně potřeby, iniciovat svým doporučením psychologickou pomoc odborníka. Nicméně nestalo se tak ani u žen, které své truchlení prožívaly komplikovaně. Jako důvod připadá v úvahu riziko určité společenské stigmatizace osoby s psychickými problémy. Paní Jarmila odborné pomoci nevyužila, protože: „*Tehdy to nebylo zvykem*“, což nás může v tomto domnění utvrdit.

VO3: Jaká je role rodiny v materiální rovině?

Úmrtím manžela a otce přichází rodina zpravidla o hlavní zdroj příjmů, přičemž finanční závazky a náklady zůstávají. Výzkumnou otázkou jsme se pokusili zjistit, jakým způsobem se širší pozůstalá rodina může podílet na zvládnutí této situace a zda ženy vůbec tuto pomoc požadují nebo vítají.

Kategorie 3: FINANCE A HMOTNÁ POMOC

Podkategorie: Peníze, jiná pomoc, spontaneita pomoci

Peníze x jiná pomoc (otázka č. 14 a 15)

Dotazované ženy, všechny bez výjimky využily pomoci své, nebo manželovy rodiny. Za pomoc v tomto kontextu považujeme přímo finanční prostředky, pomoc v domácnosti, při výchově dětí, záležitosti nutné k zařízení pohřbu, následné drobné služby a poskytnuté dary.

Paní Jiřina, v době úmrtí manžela byla delší dobu nezaměstnaná, proto potřebovala finance k úhradě pohřbu a k zajištění běžného chodu domácnosti, také uvedla švagrovu výpomoc při zařizování pohřbu, poté při údržbě domu, nákupech a odvozech synů do školy.

Paní Vlasta, jejíž manžel shodně s manželem Jiřinky podnikal, musela zajistit dobůh manželovy firmy a finanční prostředky jí byly nabídnuty rodiči a sestrami. Paní Pavlína splácela hypotéku na dům, v němž žila spolu s manželovými rodiči, kteří se začali na úhradě z části podílet. Paní Jarmila a Martina finanční pomoc přímo nepotřebovaly, nicméně z rozhovorů vyplynulo, že pohřeb hradily rodiny zemřelých mužů.

Pomoc v jiné formě, vedle finanční hotovosti, ochotně rodiny nabízely samy, zejména péči o děti chápaly téměř jako povinnost. Paní Martina uvedla: *„tak ten týden, do toho pohřbu... péči o děti, o domácnost, tady o tuto běžnou starost, to prostě ségra, mamka, o pohřeb se třeba postaral švagr..., ze začátku, opravu i takovou tu pomoc v té domácnosti a péči o děti, než jsem zase začala být trošku schopná se o to postarat.“*

Pro přehlednost jejich situací a formu pomoci uvádíme v následující tabulce:

Tab. č. 5 – Materiální forma pomoci

Jméno	Vlastní příjem	Forma pomoci	Důvod
Jarmila	Ano - zaměstnaná	Hlídaní dětí	Pracovní vytížení O prázdninách apod.
Jiřina	Ne - nezaměstnaná	Finanční pomoc Práce na domě	Úhrada pohřbu
Vlasta	Ano - zaměstnaná	Finanční pomoc Pomoc v domácnosti	Závazky z podnikání Turnusová práce
Martina	Ano - zaměstnaná	Pomoc v domácnosti Hlídaní dětí	Psychické vyčerpání Pracovní vytížení
Pavlína	Ano - zaměstnaná	Finanční pomoc Hlídaní	Hypotéka na dům Práce na směny

Komentář: I ženy, které měly vlastní příjem, se na určitou dobu dostaly do problémů s udržením finanční soběstačnosti domácnosti. Nejen peněžní výpomocí zde byly rodiny přítomny, ale také poskytly pomoc formou jistých služeb. Ovdovělé ženy potřebovaly v době smutku většinou také zastoupení v domácnosti a následně i při výchově dětí.

Spontaneita pomoci (otázka č. 16)

Na otázku, zda si žena o pomoc řekla, nebo jí byla nabídnuta, respondentky bez výjimky uváděly, že rodina jim pomoc nabízela spontánně. Paní Jarmila nejdříve uvedla, že pomoc nepotřebovala, ale po krátkém zamyšlení o poskytnuté pomoci uvedla: *„pro ně to bylo normální, tak jako bylo potom normální pro nás, když se to stalo...“* Je zřejmé, že vzájemná výpomoc a podpora člena v nouzi byla v rodině paní Jarmily záležitostí naprosto přirozenou, stejně jako následně u její dcery, paní Martiny: *„Já myslím, že to bylo pro ně samozřejmé, já jsem je o to nežádala, oni to dělali sami automaticky, já jsem o to nežádala.“* Také paní Pavlína vnímala snahu pomoci od svých příbuzných i rodičů manžela jako jejich iniciativu: *„To oni sami mi nabízeli...“* *„To bylo takové vzájemné. Oni sa mňa ptali, jako co budu potrebovat, že ať. Jak pomoct, jako, nebo kdybych nejaké peníze potrebovala...“* (Vlasta). Pouze paní Jiřina si o pomoc řekla: *„No, tak já jsem mu to jako řekla, aby se mnou jel vyřizovat pohřeb a on byl samozřejmě ochotný, okamžitě...“*

Komentář: Všechny ženy uvedly, že pomoc jim byla ze strany vlastní rodiny nabízena okamžitě a spontánně. Paní Jiřina měla v době ovdovění pouze otce ve vyšším věku a nevlastní matku, žijící v jiné obci, proto jí pomoc poskytl na požádání bratr manžela. Ovšem po žádosti vyhověl okamžitě a ochotně, takže ze strany příbuzných manžela nešlo o neochotu, ale spíše neznali potřeby ženy. Zároveň je třeba přihlédnout k faktu, že zemřelý byl jejich bratrem, nebo synem, takže sami prožívali hluboký zármutek.

Kategorie 4: KDYŽ ODEZNÍ PRVNÍ BOLEST

Tato kategorie se stejnou měrou týká oblasti emocí, jako stránky materiální.

Podkategorie: vděčnost, křivda, zvládla bych to sama?, nový partner × rodina, vztahy poté

Vděčnost (otázka č. 18)

Paní Vlasta největší vděk vyjádřila svým sestrám, který zdůvodnila výraznou finanční výpomocí při likvidaci manželovy živnosti. Rovněž paní Jiřina zmínila manželova bratra,

který financoval část rodinných potřeb a zároveň nabízel pomoc při řešení dalších provozních problémů rodiny, jako např.: „*náš mladý si zlomil nohu... a H. ho vozil do školy, se sádrou...kdysi mi mléko dovezl, nákup mi dovezl..*“

Pavčina svůj vděk adresovala obojím rodičům, i když opět vyzdvihla zejména snahu své matky, i pro skutečnost, že opouštěla hospodářství a každý druhý víkend absolvovala delší cestu, aby dceru podpořila: „*...aj když vlastně doma hospodářství, o krávu sa musíš starat vlastně 3x denně.... jezdila 3 – 4 měsíce...*“. Stejným způsobem reagovala na otázku paní Martina: „*...samozřejmě jako rodičům, mamce. To stoprocentně, to prostě musím říct, že mně vždycky... (pláč)*“ Také Jarmila uvedla rodiče, bez přesnější identifikace: „*No tak rodičům, že ty děti, když bylo potřeba...*“

Komentář: Důvody, pro které ženy vyjadřovaly svůj vděk, se dělí do dvou skupin, které se liší právě tím, jak bylo možno smrt partnera očekávat, nebo ne. Ženy, které zastihlo ovdovění náhle a nečekaně, byly vděčné spíše za podporu psychickou, protože byly nenadálostí situace ochromeny a zdceny. Ženy, jejich manželé zemřeli v důsledku dlouhodobé nemoci, se na nezvratitelnost osudu musely postupně připravovat a ocenily zejména pomoc materiální, i když smutek pociťovaly stejnou měrou.

Křivda (otázka č. 23)

Odpovědi na tuto otázku se mezi jednotlivými respondentkami velice lišily.

Jakým způsobem odůvodňovaly ženy své vnímání situace jako problémové?

Paní Jiřina nikdy nenašla společnou řeč s tchýní, což se po manželově smrti vyhrotilo až do vzájemného napadání: „*Víš, kdy jsem cítila i ten problém, že třeba, to souvisí s tím, jak jsem ti teď říkala, že mne tchýně neměla ráda, že tam děcka třeba přišly a ona mne pomlouvala.*“ (Jiřina).

Paní Jarmila se zmínila o nežádoucí pozornosti vzdálených příbuzných: „*To bylo takové široké příbuzenstvo, ano, prostě ano, chudinko Jarko a chudáci děti ...toto mně vadilo jako, ale ono to nebylo ve zlém, že, ale prostě, tetiny, co mne znaly od děcka*“ Velmi podobně se vyjádřila také paní Martina: „*No, tak z toho začátku to nebylo příjemné, samozřejmě, protože to jste středem pozornosti všude, ne jenom rodiny*“

Paní Pavčina začala vnímat neshody se sestrou manžela kvůli majetkovému vyrovnání: „*po těch pěti letech tam nastal zlom, že vlastně švagrová, manželova sestra, po mně začala*

chtít nehorázné kvanta peněz, manželova babička, která ještě žije, ta mne začala obviňovat, ... nevím, jestli to bylo tím, že jsem si našla přítele, nebo jestli to bylo tím, že prostě nějakých pět let, taky z toho byli paralyzováni z té ztráty a potom začali hledat důvody“ (Pavlína).

Jiný problém řešila paní Vlasta, které byla ze strany matky vyčítána skutečnost, že pracuje mimo domov a péči o děti zvládá pouze s její pomocí: *„...že prostě bylo období, kdy to prostě nechápali, že to tak je, že prostě já si tu práci jak je, tak já musím prostě pracovat, dělala jsem vlastně šestnáct hodin denně.... že jsem ju získala někde jinde, protože jsem musela dělat, tak spíš že prostě nejsou doma, víš, že ta mamka mne prostě pořád takto, že prostě pořád su pryč, jako že nejsou s těma děckama doma, jako že si jich nezaobstarávám už vlastně já.“*

Komentář: Z uvedených odpovědí vidíme, že situace, které ženy vnímaly negativně, až na problém paní Jiřiny, vznikly ovšem ještě v době před ovdověním, se v případě přímých příbuzných začaly objevovat až po určitém čase, tedy po odeznění nejhlubšího žalu, kdy se rodiny vrátily do způsobu života relativně klidného. U matky paní Vlasty šlo o pochopitelnou starost o vnoučata, další respondentky cítily problémové názory spíše ze strany vzdálenějších příbuzných, jako například nežádoucí pozornost, či neoprávněné majetkové nároky.

Zvládla bych to sama? (otázka č. 21)

V odpovědích na tuto otázku panovala shoda u všech respondentek, proto je řadíme pro srovnání do tabulky:

Tab. č. 6 – Vyhodnocení vlastních možností v krizové situaci po ovdovění

Jarmila	<i>„No, určitě těžej. To je jasné, protože přece jenom, muselo by to jít.“</i>
Jiřina	<i>„No já myslím, že bych to bez těch děcek nezvládla. Protože jako citově jsem byla nejvíc ..“</i>
Vlasta	<i>„Musela bych...ale pak když sa to začne skládat, ta hromádka, tak zjistíš, že fakt potřebuješ, aspoň nějak,“</i>

Martina	<i>„Muselo by to jít, samozřejmě když by rodina nebyla a nemohla pomoci, ale jsem velice ráda, že byla a pomohla. Nevím, jak bych to zvládala, velice ztěžka.“</i>
Pavčina	<i>„Bylo by to asi o 150% těžší.“</i>

Komentář: Všechny respondentky si byly vědomy, že by tuto událost musely přežít, ale ani jedna si nedokázala představit, jak by se, v případě, že by rodinu neměly, zachovaly a zvládly všechny záležitosti bezprostředně po smrti manžela a v dalším období, kdy musely pracovat a zároveň pečovat o děti.

Vztahy poté (otázka č. 24 a 27)

V této podkategorii jsme se zaměřili zmapování vztahů v rodině po smrti manžela. Respondentky vypovídaly, zda se vztahy v rodině upevnily, či se naopak úplně rozpadly.

Paní Jarmila a Pavčina uvedly, že se vztahy spíše upevnily a to s oběma rodinami, u paní Jarmily i se sourozenci muže, u Pavčiny pouze s jeho rodiči, s jeho sestrou se po čas vzdálily. *„Stýkali, říkám, my jsme měli opravdu s jeho sestrami, bratra má jednoho, tak jsme měli jako... (dobré vztahy)“* (Jarmila). Paní Vlasta a Martina uvedly, že došlo k zintenzivnění vztahů s vlastní rodinou a s rodinami manžela vztahy téměř ustaly. Tato skutečnost byla ovšem zapříčiněna zejména tím, že rodiče manželů už nežijí, jak vyjádřila paní Martina: *„No právě to, že už rodiče nežili tak zas zapříčiní to, že už se ti lidi tolik nestýkají, většinou mám takovou zkušenost.“* Paní Jiřina se s příbuznými manžela nestýká vůbec. Je to ovlivněno zejména vzájemnou antipatií s matkou manžela. Z její vlastní rodiny už nikdo nežije, ale než rodiče zemřeli, navštěvovali se zhruba stejně často, jako za manželova života.

Komentář: Prožité trauma a následná pomoc rodiny u všech respondentek znamenalo zintenzivnění vztahů s rodiči a některými sourozenci. S rodiči manžela vycházely ženy (až na paní Jiřinu) dobře, a pokud rodiče žijí, mají stále poměrně harmonický vztah. V případě respondentek, kterým už tchán a tchýně zemřeli, vztahy s manželovými sourozenci ochladly. Se sourozenci manžela se po jeho smrti stýká pouze jedna z respondentek.

Nový partner × rodina (otázka č. 25 a 26)

Pokud žena ovdoví v mladším věku, je velice pravděpodobné, že nezůstane v dalších letech sama. Všechny respondentky byly v době úmrtí manžela ve věku do 40. let, proto je přirozené, že našly další partnerský vztah. Jediná z respondentek, paní Jarmila, žije v dalším manželství, ostatní ženy, i když mají partnera, další manželství zatím neplánují. Jak se k novému partnerství postavila orientační rodina vlastní a manželova případně děti, porovnejme pro přehlednost v další tabulce

Tab. č. 7 – Vztah příbuzných k novému partnerství

Jméno	Moje rodina	Jeho rodina	Děti
Jarmila	Velmi vstřícný	Vstřícný – tchýně doporučila další dítě	Přijaly partnera, jako otce, s výhradami
Jiřina	Tolerantní <i>„...nevadilo jim to“</i>	Nezajímá je to	Synové ho mají rádi
Vlasta	Kladný <i>„řekli, že nebudu sama“</i>	Rodiče manžela nežijí	Přijali ho po počá- tečním váhání
Martina	Kladný <i>„že bylo na čase“</i>	Rodiče manžela nežijí	Zatím se s dětmi nestýká
Pavčina	Velmi vstřícný <i>„byli rádi, že nejsu sama“</i>	Chápavě, ale s roz- paky	Syn má k němu kladný vztah

Komentář: Jednoznačně kladně přijala vlastní rodina ženy její nový vztah. Lze to chápat, protože každý člověk potřebuje pro uspokojení svých potřeb psychických, fyzických i sociálních partnera, se kterým se může podělit o radosti i problémy a v případě potřeby se na něj obrátit. Proto rodiče přivítali, že dcera nezůstává sama. Dvě z respondentek už nemají žijící tchány ani tchýně, proto se k otázce nemohly vyjádřit, paní Jiřina se s rodinou nestýká. Reakce tchýně paní Jarmily byla velmi překvapivá: *„naopak jeho matka, to že mám nejmladšího syna, je vlastně zásluha mojí tchýně.... ona ho znala, on byl svobodný ... a tak říkala: víš Jaruško, když sa F... chce stara o 3 P..ovy děti, neměl by mět aspoň jedno svo-*

je?“ Tento velmi lidský přístup matky, které vlastní syn zemřel, naznačuje, že jí snacha byla velmi blízká a chápala ji jako vlastní dceru.

VO4: Jak je chápána role vlastních dětí v krizové situaci ženy?

Kategorie 4: DĚTI

Podkategorie: vzájemný vztah, opora × ochrana

Pro ovdovělé ženy vyvstal zároveň obrovský problém, jak budou dále samy pečovat o své děti. Výzkum jsme zaměřili na ženy ovdovělé ve věku mezi 30 až 40 lety, což znamená, že věk dětí těchto vdov se pohyboval v rozmezí od batolat až po adolescenty. Jakým způsobem ženy vnímaly vlastní děti v období, kdy samy prožívaly nejhroší okamžiky svého života, byly jim tyto děti spíš vzpruhou, nebo ztrácely sílu se o ně postarat?

Vzájemný vztah (otázka č. 20)

Vztahy mezi dětmi a matkami jsou individuální záležitostí každé rodiny, proto i respondenty odpovídaly, podle situace ve své rodině, odlišně. Paní Jarmila neviděla rozdíl ve vztahu svých, ještě malých dětí k matce a naopak před smrtí manžela a po ní, protože „*možná když jsou ty děti malé, tak ono je to taky jinačí, na ty děti to fakt člověk nemůže přenášet*“ Paní Jiřina zaznamenala výrazné sblížení její a zejména nejstaršího syna: „*Takže nás to spíš potom sblížilo, a samozřejmě jim ten otec chyběl, to je jasné, jako děckám. Já jsem nemohla být i za tatu...*“. Paní Vlasta přiznala vzdálení manžela a dětí v průběhu jeho nemoci. Po jeho smrti nastaly se starším synem problémy, protože si začal přisvojovat roli hlavy rodiny, jakožto jediný muž, zatímco dcera se spíše stáhla do sebe: „*...on to vzal tak, že je nějaký takový ten vedoucí té rodiny, že by to měl přebrat všechno kolem té rodiny, tu starost na sebe, ale protože vlastně je smýšlející děcko, tak to nedokáže. ...že prostě ten názor jeho, co řekne, že musí být prosazovaný.*“ Paní Martina přiznala, že se cítila natolik paralyzovaná, že si nedokáže vybavit, jak se k sobě s dětmi chovali: „*To nevím, to nedokážu říct... Já jsem to odnesla hodně psychicky... já myslím, že se nezměnil*“ Paní Pavlína nejprve uvedla, že se její vztah se synem nezměnil, protože žili většinu týdne bez otce, který odjížděl za prací. Po vypnutí zvukového zařízení, při dalším rozboru své situace ovšem zmínila, že se na syna více upnula „*věděla jsem, že už má jenom mě, že jsem takový máta*“.

Komentář: Situace v rodinách žen byly z pohledu této podkategorie velmi odlišné. Významným faktorem zde byl věk dětí, kdy se děti v předškolním, nebo školním věku více přimkly k matce, zatímco děti ve věku pubertálním nebo adolescentním se snažily převzít

část povinností, nebo odpovědnosti na sebe, ať už za souhlasu matky, čímž jí nastalý problém velmi usnadnily, či přes její protest, kdy se úlohy, kterou na sebe chtěly převzít, nedokázaly přijatelným způsobem zhostit a vzájemný vztah se tak přiostrčil.

Opora × ochrana (otázka č. 20)

Vnímaly ženy své děti jako oporu, nebo spíš jako potřebné ochrany?

Paní Jiřina cítila výraznou oporu ve svém nejstarším synovi: „*Možu Ti říct, že jsem sa na něho mohla obrátit, i jak kdyby to byl můj manžel, my jsme všechno řešili spolu...*“ Naproti tomu paní Vlasta, jejíž syn se sice snažil být oporou, ovšem svou domnělou roli nezvládal, jej musela, i proti jeho vůli chránit: „*... mockrát jsme mu vysvětlovali, že to tak není, ... že jsem zostala jako rodič, a to důležité to musím rozhodnout já, to bylo hrozné.*“ Potřebu ochrany cítila také paní Pavlína, která se obávala reakce okolí na okolnost manželovy smrti. „*Bála jsem se třeba, jak děcka, jestli se mu nebudou posmívat..., aj s učitelkama ve školce jsem se o tom bavila, ať mi řeknou, kdyby byl nějaký problém.*“

Komentář: Stejně jako v podkategorii vzájemný vztah dětí a matky, i tady hrál věk dětí významnou úlohu. Starší děti byly pro ženy spíše oporou, i když vzhledem k nedospělosti a neznalosti jak zvládat problémy ne zcela jednoznačnou, ve smyslu skutečné pomoci. Děti menší měly matky tendenci více chránit, což jim ale dávalo sílu krizi překonat: „*...to jsem věděla, že kvůli němu musí všechno pokračovat dál*“ (Pavlína).

VO5: Jaké povědomí mají ženy o organizacích, zabývajících se pomocí v krizové situaci a zda by uvítaly organizaci, zaměřenou přímo na problematiku ovdovění.

Kategorie 5: ORGANIZACE KRIZOVÉ POMOCI

Podkategorie: Jaké organizace znám, chtěla bych tu svou?

Jaké organizace znám (otázka č. 31)

Odpovědi na tuto otázku bylo nejjednodušší shrnout do tabulky:

Tab. č. 8 – Organizace, pomáhající v krizových situacích, které ženy uvedly

Jarmila	Žádnou Někdy slýchá v televizi
Jiřina	žádnou

Vlasta	žádnou
Martina	Bílý kruh bezpečí další by hledala na internetu
Pavčina	žádnou

Komentář: Pouze paní Martina uvedla organizaci, na kterou by se v krizi mohla obrátit, ovšem souvisí to i s jejím vzděláním a prací, kterou vykonává a při které se s takovýmto typem organizace mohla setkat, také jen ona uvedla, kde by případně informace o takovéto formě pomoci byla schopna najít. Povědomí ostatních respondentek o této službě bylo téměř nulové.

Kategorie Chtěla bych tu svou? (otázka č. 30)

Paní Jarmila si svépomocnou organizaci „založila“ sama, když se seznámila s dalšími vdovami podobného věku v domě: „*tak jsme poseděly, povykládaly a děcka navzájem sa pohrály*“ Také další dvě respondentky by uvítaly možnost, popovídat si vzájemně o svých pocitech. „*Možná že jo, možná by to bylo dobré, si třeba s někým povykládat.*“ (Jiřina). „*já jsem měla potřebu o tom mluvit, takže asi, kdybych o něčem takovém věděla, tak asi jo*“ (Pavčina). Paní Vlasta ani paní Martina o takovéto sdružení zájem nejevily. „*já jenom tak s každým nemluvim, a určitě bych se nechtěla zdůvěřovat nějakým cizím lidem*“ (Martina). „*já su zase takový člověk, že sa snažím, i když sú problémy, vyřešit sama*“ (Vlasta).

Komentář: Zda by vdovy přivítaly organizaci podobně osudem zkušných žen, záleží na povaze každé z nich. Některé cítí potřebu se svěřit a srovnat svou situaci s názorem jiných, jiné se se svými problémy spíše uzavírají do sebe. Nicméně i ty, které by o takovou možnost stály, o žádné nevěděly, pokud si vlastními silami v okolí samy nenašly kamarádky se stejnými problémy.

6.3 Shrnutí výsledků výzkumu

Ovdovění ve věku mladší až střední dospělosti (ve věku mezi 30 až 40 lety) je pro každou ženu krizová životní situace, kterou, právě vzhledem k uvedenému mládí, většina z nich neočekávala. Jak se s takovým údělem srovnávaly, záleželo na životních hodnotách a postojích každé z žen, a také na příčině manželova úmrtí. Některé z respondentek ovdověly zcela náhle a neočekávaně, jiné, v důsledku nemoci, s možností manželovy smrti počítaly.

Nicméně krizí procházela každá z nich. Každá ale také měla rodinu, ať už vlastní, nebo manželovu, která se ze všech sil snažila ovdovělé ženě pomoci. Výsledky výzkumu ovšem nemůžeme kvantifikovat, protože vztahy v rodinách jsou odlišné u každé z nich, což byl také důvod, proč jsme zvolili právě kvalitativní druh výzkumu.

Výzkum této práce byl zaměřen právě na roli rodiny v krizové situaci ovdovělé ženy, a jak se tuto roli vnímaly ženy u rodiny vlastní a manželovy. Rodina zastává v životě každého člověka důležitou funkci. Některé z nich se, s určitou tolerancí, dají nahradit jinou organizací, jiné jsou nezastupitelné. Náš výzkum se zaměřil na roli rodiny v některých těchto funkcích.

DÍLČÍ CÍLE VÝZKUMU:

Dílčí cíl č. 1: Zjistit, jakým způsobem ovlivňuje roli rodiny po ovdovění kvalita rodinných vztahů před úmrtím manžela

Z rozhovorů vyplynulo, že všechny ženy chápaly pod pojmem rodina zejména vlastní rodiče. S rodiči manžela se intenzivně stýkaly ty ženy, které s nimi sdílely společný domov. Také vlastní sourozence do pojmu rodina zahrnovaly, ale se sourozenci manžela se většina z nich stýkala pouze za manželova života. Tyto vztahy se také odrazily v pozdější krizové situaci, kdy se ženy o pomoc obracely nejdříve na své rodiče a sourozence, z jejichž strany také spontánně a okamžitě přicházela. Pouze ty ženy, které žily s rodiči manžela a jejichž kontakty probíhaly denně, cítily intenzivní podporu i z jejich strany. Ovšem musíme zohlednit také fakt, že rodiče zemřelého muže přišli o syna a tudíž byli touto skutečností sami těžce zasaženi. V případě, že byly mezi snachou a rodiči manžela spory před jeho smrtí, po ní se ještě prohloubily. U sourozenců manžela byla situace zřetelnější, pokud vztahy nebyly opravdu vřelé, tak jako u jediné respondentky, kontakty po smrti muže zcela ustaly.

Také přijetí nového partnera ženy její vlastní rodina přivítala. Rodiny zemřelých manželů reagovaly s rozpaky, i když předpokládaly, že když žena ovdověla mladá, pravděpodobně nezůstane sama. Také zde ale musíme pochopit, že ti manželovi příbuzní, se kterými žena žila v domě, chápali dalšího muže po jejím boku jako nástupce jejich syna, což pro ně nebylo jednoduché.

Dílčí cíl č. 2: Zjistit, jaká je role rodiny ovdovělé ženy v oblasti emocionální

V této oblasti ženy vypovídaly jednoznačně, že by bez podpory rodiny byla situace mnohem složitější. Zmiňovaly zejména psychickou podporu vlastních matek. I respondentka,

kteřou vychovávala nevlastní matka, ocenila v tomto období její citlivý přístup v tísni k ní, jako nevlastní dceři. Dalšími členy rodiny, které ženy považovaly v tomto období za nejdůležitější, byly obvykle vlastní sestry, v jednom případě sestry manžela v přibližně stejném věku jako respondentka. Ženy oceňovaly zejména psychickou podporu těchto příbuzných, možnost se vypovídat a sdílet své pocity. Ovšem pokud ženy potřebovaly odbornou pomoc, vyhledaly ji samy, příbuzní jim tuto možnost nedoporučili, spíše se obávali reakcí ženy na toto doporučení. Příbuzné z širší rodiny, jako tety, sestřenice, přijímaly ženy s rozporuplnými pocity, kdy chápaly jejich zájem, nicméně je tato pozornost a litování obtěžovaly.

Dílčí cíl č. 3: Zjistit, jaká je role rodiny ovdovělé ženy v oblasti ekonomicko-zabezpečovací.

Také v této oblasti byla role rodiny pro vdovy velmi důležitá. Pokud se dostaly do skutečné finanční tísně, bylo to zejména v souvislosti s nutností dofinancovat závazky plynoucí z manželovy živnosti. Tuto skutečnost musely řešit dvě z respondentek, a o finanční pomoc požádaly obě nejprve rodiny. Všechny ale ocenily snahu rodiny pomoci jim i jinak, než přímo finančně. Jednalo se především o péči o děti tak, aby se matky mohly nejprve trochu zotavit ze žalu, a zejména poté, kdy byly nuceny vrátit se do zaměstnání, aby samy mohly rodinu zabezpečit. Přímou pomoc v domácnosti rodiny nabízely většinou samy ihned po smrti manžela ženy, a to jak obojí rodiče, tak sourozenci. Zde ženy zmínily i ochotu a pomoc mužských členů rodiny. Muži jako členové rodiny raději ovdovělým ženám pomáhali prací, jako například zařízením pohřbu, nákupy a podobně, v oblasti psychické se spíše neprojevovali.

Dílčí cíl č. 4: Zjistit, jakou roli mají vlastní děti v krizové situaci matky

Výzkumem bylo zjištěno, že i když všechny ženy vnímaly své děti jako „motor“ který je poháněl k dalšímu životu, role dětí se lišily podle věku. Zatím co mladší děti měly ženy potřebu více ochraňovat, děti starší se cítily spoluodpovědné za budoucí situaci a zejména chlapci se snažili být, s větším či menším úspěchem, naopak oporou matky. Samy matky tuto jejich snahu oceňovaly, i když v případě jedné respondentky byla přijímána s výhradami, protože chlapec ještě nebyl zralý pro rozhodování, které si osoboval a stále ještě potřeboval ochrannou ruku rodiče. Dcera jedné z respondentek v pubertálním věku rovněž chápala situaci rodiny a snažila se pomoci zejména péčí o domácnost a dalšími drobnými pracemi, kterými mohla matce situaci ulehčit.

Dílčí cíl č. 5: Zjistit, jakou znalost mají ženy o organizacích, nabízejících pomoc v krizové situaci

Znalost žen o organizacích, které v krizové situaci jsou schopny nabídnout pomoc, byla téměř mizivá. Pouze jedna z respondentek uvedla Bílý kruh bezpečí a povědomí o tom, že by mohla v případě nutnosti nějakou organizaci vyhledat pomocí internetu. Některé z nich uváděly, že i kdyby nějakou organizaci znaly, jejích služeb by nevyužily, ale zejména proto, že nevěděly, jakým způsobem by jim mohli pracovníci těchto organizací pomoci. Nicméně tři z respondentek by uvítaly organizaci, která by se přímo problematikou vdovství zabývala, například formou internetových diskusí, nebo osobních setkávání.

Roli rodiny po smrti manžela můžeme pro názornost zobrazit pomocí SWOT analýzy takto:

Tab. č. 10 - SWOT analýza role rodiny po smrti manžela

<p><u>SILNÉ STRÁNKY</u></p> <p>Psychická podpora rodičů</p> <p>Psychická podpora dalších členů rodiny</p> <p>Sdílení pocitů</p> <p>Materiální pomoc</p> <p>Pomoc při zvládání běžných povinností</p>	<p><u>PŘÍLEŽITOSTI</u></p> <p>Sblížení členů rodiny</p> <p>Pochopení vztahů uvnitř vlastní rodiny</p> <p>Ocenění role rodičů</p> <p>Ocenění role dalších členů rodiny</p>
<p><u>SLABÉ STRÁNKY</u></p> <p>Neochota přijmout nového partnera ženy</p> <p>Nevyžádaný zájem členů širší rodiny</p> <p>Přílišné litování některých příbuzných</p> <p>Rozdílné názory na řešení některých situací</p>	<p><u>HROZBY</u></p> <p>Prohloubení konfliktů s některými členy rodiny</p> <p>Naprosté vymizení kontaktů s některými členy rodiny</p> <p>„Dobře míněné rady“</p>

7 VÝZNAM VÝZKUMU A DOPORUČENÍ

Výsledky výzkumu nelze kvantifikovat ani jinak statisticky zpracovat, jelikož se jedná o výzkum kvalitativní. Zkoumání nám poskytlo pohled do prožívání krizového období žen, které přišly o partnera ve věku, kdy jim měl být oporou a starat se spolu s nimi o výchovu další generace a hlouběji byla nazírána role, kterou v tomto krizovém období zaujímá jejich rodina.

Právě takovým rodinám by výzkum mohl napomoci nahlédnout, jak jejich činy a podporu mohou ovdovělé ženy vnímat a hodnotit. Zejména v oblasti psychické podpory a komunikace ženy vysoce roli své rodiny oceňovaly.

Další problematikou, na kterou se výzkum zaměřil, bylo zjištění znalosti organizací pomáhajících v krizových situacích. Tato znalost se ukázala jako naprosto nedostatečná. Propagace těchto organizací by měla být v mnohem masovějším měřítku, například formou letáků v ordinacích ženských, nebo praktických lékařů, kam každý člověk určitě alespoň jednou ročně zavítá, a má dostatek času na pročítání různých tiskovin.

ZÁVĚR

Cílem této práce bylo zjistit, jaká je úloha rodiny v krizové životní situaci ovdovění žen ve věku 30 až 40 let. I když prožívání takovéto situace je psychologii prozkoumáno a popsáno, je také pravdou, že je to záležitost značně individuální a záleží na osobnosti každého člověka, jak se s ní vypořádá. Problematika vdovství, vzhledem k demografickému složení obyvatelstva, dle tabulky Českého statistického úřadu (www.czso.cz [online]), začíná pro ženy být aktuální až ve věku okolo 65 let. Proto se s tematikou vdovství žen v mladším věku setkáváme jen velmi málo, jak v odborné literatuře, tak v souvislosti s organizacemi nebo sdruženími, které by se na tuto problematiku prvoplánově zabývaly.

V první části této práce se seznamujeme s problematikou vdovství z historického pohledu až po pohled současný. Dozvídáme se o postavení žen - vdov, ale také o roli rodiny v historickém kontextu, a to se zaměřením jak na ženy z vyšších vrstev, tak na ženy v poddanském postavení. Dále se práce v teoretické části zaměřuje na problematiku psychického vyrovnávání se s vdovstvím a na krizi, kterou ovdovělá žena prochází v oblasti citové a materiální. Následuje krátká charakteristika věkové kategorie, která byla pro výzkum zvolena a dále se zaměřujeme na faktory, které mohou roli rodiny v této situaci ovlivnit.

Praktická část byla realizována kvalitativním výzkumem, který prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů, zkoumal, jak ženy vnímaly roli svých rodin v tomto krizovém období. Tato metoda nám umožnila blíže nahlédnout jak do osudů těchto žen, tak do vztahové sítě jejich rodin a rozpoznat, jakou úlohu sehrávali v jejich těžkých chvílích jednotliví členové rodin. Bylo zjišťováno, jakou formu pomoci nebo účasti byli příbuzní schopni nabídnout, jak tuto pomoc samy ženy využívaly a zda pro ně byla přínosem nebo spíše problémem. Předmětem zkoumání se stala také role dětí ovdovělých žen v této situaci.

Poslední oblastí průzkumu byla znalost a potřeba organizací, zaměřených na pomoc v krizových situacích. Právě v této oblasti byla nalezena velká mezera v informovanosti, a chybějící článek v soustavě těchto organizací zaměřených na pomoc lidem v krizových situacích, které by se specializovaly přímo na problematiku mladých vdov.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- [1] DAHLKE, Rüdiger. *Životní krize jako vývojové šance: jak využít životní krize pro osobní růst*. Praha: Aquamarin, 2001. ISBN 80-86259-02-1.
- [2] DE SINGLY, Francois. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-249-1.
- [3] DIGIULIO, Robert a Rachel KRANZOVÁ. *O smrti: Linka důvěry*. Praha: Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-210-3.
- [4] DUBINOVÁ, Terezie. *Ženy v Bibli, ženy dnes*. Praha: Židovské Muzeum, 2008. ISBN 978-80-86889-69-9.
- [5] GEIST, Bohumil. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria publishing, 1992. ISBN 80-85605-28-7.
- [6] GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-720-3124-4.
- [7] GJURIČOVÁ, Šárka a Jiří KUBIČKA. *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2390-7
- [8] HARTL, Pavel. *Psychologický slovník*. Praha: Jiří Budka, 1993. ISBN 80-90 15 49-0-5.
- [9] HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X.
- [10] HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Spoutaný život*. Praha: Panorama, 1985. Pyramida.
- [11] KLABOUCH, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962. 11-080-62
- [12] KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak zvládat stres*. Praha: Grada, 1994. ISBN 80-7169-121-6
- [13] KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak zvládat depresi*. Praha: Grada, 1997. ISBN 80-7169-349-9
- [14] KUBÍČKOVÁ, Naděžda. *Zármutek a pomoc pozůstalým*. Praha: ISV, 2001. ISBN 80-85866-82-X.

- [15] KÜBLER-ROSS, Elizabeth. *O smrti a umírání*. Praha: Arica, 1993. ISBN 80-903086-1-9.
- [16] LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.
- [17] LENDLEROVÁ, Milena et al., *Eva nejen v ráji: Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0375-6.
- [18] MAŘÍKOVÁ, Hana, Marie ČERMÁKOVÁ, Jadwiga ŠANDEROVÁ a Milan TUČEK. *Proměny současné české rodiny: (rodina - gender - stratifikace)*. Praha: Slon, 2000. ISBN 80-85850-93-1.
- [19] MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozšířené a přepracované vydání. Praha: SLON, 2003. ISBN 80-86429-19-9.
- [20] MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.
- [21] MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha: SLON, 1999. ISBN 80-85850-75-3.
- [22] NAKONEČNÝ, Milan. *Lidské emoce*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0763-6.
- [23] NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.
- [24] NOVÁKOVÁ, Radana. *Pečovatelsví II: učební text pro žáky oboru Sociální péče - pečovatelská činnost*. Praha: Triton, 2011. ISBN 978-80-7387-531-2.
- [25] ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-7038-078-0.
- [26] STRAUSS, Anselm a Juliet CORBINOVÁ. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.
- [27] ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *Poradenství pro pozůstalé*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-1740-1.
- [28] ŠVARÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.
- [29] VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.

- [30] *Velký sociologický slovník: II. svazek P-Z*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-718-4310-5.
- [31] VODÁČKOVÁ, Daniela et al., *Krizová intervence*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-342-0.
- [32] VOKURKA, Martin a Jan HUGO. *Velký lékařský slovník*. Praha: MAXDORF-JESSENIUS, 2002. ISBN 80-859-1243-0.
- [33] ZACHOVAL, Jan. *Rodinná výchova*. Praha: Státní nakladatelství, 1923

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

[1] Statistická ročenka České republiky 2011. Český statistický úřad [online]. 23.11.2011 [cit. 2012-04-08]. Dostupné z:

<<http://www.czso.cz/csu/2011ediciplan.nsf/kapitola/0001-11-2010-0400>

[2] Důchodové pojištění: Pozůstalostní důchody. *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. 31.8.2011 [cit. 2012-04-22]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/620>

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

apod. a podobně

aut. autor

fce funkce

Např. například

Tzv. Tak zvaný

Pozn. poznámka

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1. Průvodní jevy smutku

Tabulka 2. Základní popis výzkumného vzorku

Tabulka 3. Kategorie a podkategorie výzkumu

Tabulka 4. Četnost kontaktů s rodinami

Tabulka 5. Materiální forma pomoci

Tabulka 6. Vyhodnocení vlastních možností v krizové situaci po ovdovění

Tabulka 7. Vztah příbuzných k novému partnerství

Tabulka 8. Organizace, pomáhající v krizových situacích, které ženy uvedly

Tabulka 9. SWOT analýza role rodiny po smrti manžela

SEZNAM PŘÍLOH

- Příloha P I Inormovaný souhlas
- Příloha P II Schéma polostrukturovaného rozhovoru
- Příloha P III Přepis polostrukturovaného rozhovoru
- Příloha P IV Kódování v rozhovoru
- Příloha P V Tabulky kódování

PŘÍLOHA P I INFORMOVANÝ SOUHLAS

Informovaný souhlas

Vážená paní,

žádám vás o poskytnutí informovaného souhlasu k poskytnutí rozhovoru k bakalářské práci, týkající se tématu „Role rodiny v krizové životní situaci – Fenomén vdovství“

Souhlas se vztahuje na poskytnutí audiozáznamu z rozhovoru.

Zaručuji Vám, že údaje Vámi poskytnuté budou zpracovány pouze pro potřeby této bakalářské práce a nebudou použity jinak.

Zaručuji také naprostou anonymitu a možnost kdykoli z výzkumu odstoupit.

Děkuji za pozornost věnovanou těmto informacím.

Marta Marcinková Geržová

Podpis: .....

Podle zákona 101/2000 sbírky o ochraně osobních údajů ve znění pozdějších předpisů uděluji souhlas s účastí v uvedeném výzkumném projektu a s poskytnutím výzkumného materiálu

Ve.....

Dne:.....

Podpis:.....

PŘÍLOHA P II: SCHÉMA POLOSTRUKTUROVANÉHO ROZHOVORU

Základní údaje o respondentce:

Věk:

Vzdělání:

Věk v době ovdovění:

Počet dětí v době ovdovění:

Uplynulá doba od úmrtí manžela:

1. Jak dlouho jste s manželem žili?
2. Kolik let bylo vašemu manželovi v době úmrtí?
3. Jaká byla příčina smrti?
4. Jak jste se dozvěděla jeho o smrti?
5. Jak často jste se stýkali se členy rodiny? S kým konkrétně?
6. Byly tyto kontakty spíše formální, nebo jste si opravdu rozuměli?
7. Stýkali jste se spíše s vaší rodinou, manželovou, nebo byly kontakty rovnoměrné?
8. S rodinou jste si vzájemně pomáhali? Uveďte jak.
9. Komu z rodiny jste tuto zprávu nejdříve oznámila?
10. Kdo vám byl v tuto dobu nejbližší, a proč?
11. Požádala jste někoho z rodiny o pomoc bezprostředně po smrti manžela? Koho a jakou? Jaký postoj zaujal k této vaší žádosti?
12. Koho z příbuzných jste v té době nejvíce potřebovala? Proč?
13. Potřebovala jste spíše tzv. provázení, radu, nebo jinou formu pomoci?
14. Měla jste v době ovdovění vlastní příjem např. ze zaměstnání?
15. Potřebovala jste i materiální pomoc své rodiny (peníze, bydlení, hlídání dětí)?
16. O tuto pomoc jste požádala, nebo vám byla nabídnuta?

17. Cítila jste snahu rodiny vás podpořit? Jakým způsobem a kdo vám tuto podporu nabídl?
18. Komu z příbuzných se cítíte za jeho podporu nejvíce zavázána?
19. Můžete popsat situaci nebo problém, kdy vám rodina nejvíce pomohla a kdo konkrétně?
20. Můžete, prosím, popsat, jak jste se k sobě vzájemně chovali vy a vaše děti? Změnil se nějak váš vzájemný vztah?
21. Myslíte, že byste se bez své rodiny dokázala sama o všechno postarat? V čem byste viděla největší problém?
22. V jakém případě jste pozornost rodiny cítila jako obtíž nebo problém?
23. Vyskytla se situace, kdy jste se na někoho z příbuzných zlobila za přístup k vám, můžete popsat proč?
24. Kontaktovali vás vaši příbuzní stejně často, jako před smrtí manžela? Pokud ne, co se domníváte, že bylo příčinou?
25. V současné době máte partnera? Za jak dlouho po ovdovění jste navázala nový vztah?
26. Jak se k tomuto faktu vaše rodina staví?
27. Vaše vztahy s rodinou se jistě nějakým způsobem změnily, můžete popsat jak?
28. Vyhledala jste odbornou pomoc, pokud ano, jakou?
29. Navrhla vám možnost odborné pomoci rodina, nebo šlo o vaši iniciativu?
30. Myslíte, že by vám pomohla zkušenost dalších žen s podobným osudem, např. kluby, internetové diskuze apod.? Uveďte, kterou možnost byste určitě využila.
31. Znáte nějaké organizace, které se zabývají pomocí ženám, ocitnuvších se v krizové situaci? Můžete je vyjmenovat?

PŘÍLOHA P III: PŘEPIS POLOSTRUKTUROVANÉHO ROZHOVORU

Paní Vlasta

Věk: 44

Vzdělání: středoškolské

Věk v době ovdovění: 34

Počet dětí: 2

Uplynulá doba od úmrtí: 8 let

Jak dlouho jste žili s manželem?

„17 let.“

Kolik mu bylo v době úmrtí?

„40“

Příčina smrti?

„Nemoc.“ (diabetes)

Jak ses to dozvěděla?

„Telegramem z nemocnice.“

Jak často jste se stýkali s rodinou a s kým konkrétně?

„Tak nejvíce jsme se stýkali vlastně s jeho rodiči, nebo s tatínkem enom, s ním jsme vlastně žili celou tu dobu a s mýma rodičema často, dost často, nebo víceméně spíš já.“

Často, jako denně nebo jednou týdně?

„Téměř denně.“

A stýkali jste se proto, že jste byli příbuzní, formálně nebo jste si opravdu rozuměli?

„Tak víceméně já si s mýma rodičema rozumím a rozuměla jsem si vždycky a hlavně se mně vlastně starali o děcka, jako pomoc že, pomáhali mně.“

A s rodinou jste se stýkali spíš s Tvojí, s jeho nebo to bylo rovnoměrné?

„Právě že stýkali, jako všichni myslíš si? No myslím si, že spíš já s děčkama s mojima rodičem, protože Jarek byl víceméně víc v práci než doma, že, takže to bylo takové ....“

Pomáhali jste si s rodinou? Jakým způsobem?

„Pomáhali mně víceméně víc rodiče než já jim, protože vlastně jsem šla do práce, když měl Tomáš rok, takže mně hlídali vlastně Tomáše, protože jesle tu nebyly, takže jsem sa střídala, babička se sestrů vlastně hlídala Tomáše.“

Komu z rodiny jsi to nejdříve oznámila, že zemřel?

„Zase jim, mojim rodičům.“

Kdo Ti byl v té době nejbližší?

„Taky rodiče, rodiče a sestra.“

Požádala jsi bezprostředně po úmrtí o pomoc, proč a koho?

„Tak pomoc ... Tak pomoc spíš až potom, finanční, že taková, protože člověk zůstane hned v tu chvíličku sám, že, tak sa to na chvílku odrazí, než prostě si všechno vyřídíš, zařídíš, tak je to, že, dvě děcka, sice jsem byla v práci, ale on vlastně podnikal, že, takže to zůstalo takové to překlenovací období, než jsem to ukončila to podnikání jeho, že, takže to bylo takové a zase říkám, to hlídání a takovů pomoc spíš.“

Koho jsi nejvíc potřebovala v té době z těch příbuzných?

„Já se přiznám, že jsem chtěla byt radši sama, nechtěla jsem nikoho, že jsem se tak uzavřela. Ale zase rodiče, no jasně že, kde jinde má člověk ... jako u nich jsem měla zastání. Víceméně věděli, že jako to už měsíc věděli, měsíc už to bylo špatné.“

A potřebovala jsi spíš účast, radu nebo jinou formu pomoci?

„Spíš jenom účast, protože tu radu, jako oni mně, jak by mně poradili, že.“

Ty jsi měla v té době příjem?

„Měla, já jsem byla v práci, no.“

Materiální pomoc jsi ale potřebovala?

„Ale potřebovala, no. Jako, já jsem měla, je to prostě, to si myslí člověk, že ten jeden vypadne, ale jako v tu chvílku je to pro tebe, jako říkám, ještě když on podnikal, takže, jako, i když jsem mu třeba dělala to účetnictví, ale musela jsem mu zaplatit všechno, protože to běželo

vlastně, jo, to co musel jako on zaplatit, tak sem musela v tu chvíli si na to pučit ty peníze, že, až pak sa mi to vracalo a teď vlastně zůstalo všechno, nejhorší ta materiální pomoc, že vlastně v podstatě, ty firmy už ani nezaplatily, víš co, to tak potom, teď to byla Zbrojovka, všechny ty firmy, které dodneska, že, takže jsem to splácala, tož co už jsem měla dělat.“

A hlídání dětí teda taky?

„Jak myslíš?“

Potřebovala jsi ji?

„Potřebovala, šak to bylo od začátku. To bylo od začátku, vůbec, ještě když jsme byli spolu, ne jenom, to bylo celkově, že, od toho roku toho Tomáše. Tak ségra si ho brávala, protože ona byla sama, takže on dycky když jela na výlety tak pořád, než nechtěli, že, jak už potom děcka sů starší, tak už nechců že, by radši byly samy a kór když jsem potom začala vlastně v těch Kloboukách, tak to bylo takové dost, Tomáš nechtěl k našim a já jsem ho tu nechávala samotného, že, tak ještě byl malý, nebo malý, tak v podstatě ještě malý.“

A jeho sourozenci Ti nějak pomáhali?

„Ne, my jsme nějak právě díky, no, to už skončila veškerá ta komunikace, ona nebyla ani tak, během, tam na tu jeho stranu to bylo docela špatné, no. Oni byli z Brna, tak jak tady, že, dojíždět nebo ...“

A o tu materiální pomoc jsi musela požádat nebo Ti ji nabídli spontánně?

„To bylo takové vzájemné. Oni sa mňa ptali, jako co budu potřebovat, že jako ať ... Jak pomoci, takto, nebo kdybych nějaké peníze potřebovala ...“

A kromě těch finančních prostředků se nějak podíleli na chodu Tvé domácnosti? Třeba vzájemné obědy?

„Jako myslíš po smrti? Určitě, no, jsme chodili většinou, jasně, protože jsem byla sama s děckama, tak jsme třebas jednou za týden, jako když už jsem potom byla pryč, že, když jsem nebyvala doma jako takto často, tak jsme v neděli třebas šli pomoci, nebo chodili oni k nám, jo, protože vlastně brzo potom zemřel aj taťka, vlastně v březnu, takže my už jsme potom aby ony dvě...jo, tak jsme už fakt sa navštěvovaly, že jsme to vyřešily takto tú formů, aj svátky tak děláme, vánoce, prostě scházáme sa, aby nebyly ony dvě a my dva, že, třeba, nebo tři doma, no, takže je to tak všechno spojené.“

Komu se cítíš nejvíc zavázaná, ke komu cítíš největší vděk z příbuzných?

„V podstatě k oboum sestrám aj k mamce. Nejvíc k sestrám, k oběma teda, protože ty mi pomohly, byla to fakt ta finanční stránka, no.“

Můžeš popsat situaci nebo problém, kdy Ti ta rodina nejvíc pomohla? A konkrétní forma pomoci? Takový největší okamžik, který bys vypíchla?

„No, to asi v tu chvíličku, když jsem vlastně zůstala bez práce, dvě malé děcka, no tak ony nebyly úplně malinké, ale jako dvě děcka na krku a si bez práce, v tu chvíli to bylo takové, opravdu, vlastně rok jsem hledala práci, to byl jako mazec.“

A s dětma jste se k sobě potom chovali jak? Změnil se nějak ten vzájemný vztah?

„Změnilo se to, že vlastně Tomáš, nějak, on to vzal tak, že prostě je chlap a že je nějaký takový ten vedoucí té rodiny, že prostě, že by to měl přebrat všechno kolem té rodiny, tu starost, na sebe, ale protože vlastně je smýšlející děcka, tak to nedokáže. On vlastně si to jenom vzal takto do hlavy, že jako prostě ten názor jeho, co řekne, že by měl být prosazovaný, přitom Jarek to nikdy nedělal, jako že by, jo ale to děcko, prostě si to takto na sebe přejal. My jsme mu to mockrát vysvětlovali, že to tak není, že prostě, že jsem zůstala jako rodič a že vlastně to, co sa bude dělat nebo to co je v té rodině, jak to mám říct, jako důležité, takže vlastně to musím rozhodnout já, že nemože on si říct, že prostě teď bude to nebo ono, jo, to bylo hrozné.“

Kolik jim bylo tenkrát?

„Soňa měla 12, nevím kolik, jestli, no 12 a Tomáš měl ani ne 15. Víš co, v pubertě a už jako takto...“

Jako hlava rodiny?

„Hlava rodiny, úplně to tak pojal prostě, to bylo hrozné. To jsme sa nabečávaly baby, ta bečala, protože on si dupl, hrozně, aj na babičku štkl a když jsme všechny do něho, tak on začal bečat, potom úplně zuřil, jak on bečal, jako že to nechápeme, že to prostě. No hrozné to bylo období. Úplně děs no. Vysvětlily jsme mu to.“

A Soňa?

„Soňa ta sa stáhla. Ta vůbec jako ne. Ono to totiž... Ta návaznost jako děcek, ona nebyla, jako v ty poslední roky, nebyla moc dobrá. Ta nemoc ho jako opravdu poznamenala a on k těm děckám, jak kdyby sa začal vzdalovat, kór když Tomáš šel do puberty, víš, co, tak oni

sa navzájem nesnažili pochopit, Jarek s Tomášem, že tam to bylo takové docela, Jarka ta nemoc jako vzala, prostě sa s tím nesrovnal nebo nedělal to, co by měl, prostě, vždycky jsou ty dvě možnosti, že buďto sa s tú nemocí smíříš a budeš prostě dělat, abys prostě sa snažils, prostě řeknu přežít nebo prostě žít anebo právě sů ti lidi, ta druhá stránka, že tomu podleheš a chováš sa právě úplně opačně, že. Že pětkrát denně si pichal inzulin, takže, myslím dvakrát si ho nepichl, tak už pak ...“

Kdy se srovnal ten Tomáš potom?

„Já možu říct, že on je lev a moc sa nesrovnal. On je dys.. všechno má, jo, ty dysfunkce, takže s ním je to velice těžké. Jako já mu to pak jako vysvětlím jo, ale dá to strašně, prostě musíš mu to furt dokola mlet. Furt musíš mu dávat najevo, že ten, kdo tady za prvé vydělává peníze, to je opravdu důležité a kdo ten barák a tu rodinu drží, jako je to blbě to tak říkat, ale je to tak, jako v podstatě, takže dycky tady na tuto stranu, mu to prostě musíš pořád vysvětlovat, on má 24 roků a furt mu to vysvětluješ. Takže s ním je to velice složité. Soňa ta to pojala jako jinak, vůbec jako ten život.“

Jak to myslíš, jinak?

„Že to jako, prostě chápe to, snaží sa, chápe všechno, jako co sa stalo a jak je to těžké. No je to, protože jako kdo, sama na celý barák. V podstatě finančně nejsů zajištění ani jeden.“

Takže myslíš, že ona Tě taky podpořila?

„No jako, že sa mně snaží jako, jako chápe o co ide, že prostě, sa snaží aj pomoct. Nebo já ju víceméně nutím, protože to by jinak ani nešlo, protože musím prostě, aby, chtěla jít do školy, tak jako za tu cenu, že prostě musí mět aj k tomu brigádu, že to nejde jenom, je pěkné mít vzdělání, to jsem chtěla, ale musí prostě, když je možnost prostě pomoct, aby mohla chodit do té školy.“

Myslíš, že bys to zvládla sama bez rodiny? V čem bys viděla největší problém?

„Jako myslím, já ti odpovím asi takto. Musela bych. Je to právě to, že dycky když, protože já jsem, to bylo takové to, zezačátku to bylo, že já jsem prostě odmítala, oni sa mňa ptali, jestli chcu pomoct, já jsem furt říkala, že ne, ale pak když sa to začne skládat, ta hromádka, tak zjistíš, že fakt potřebuješ, aspoň nějak, takže musela bych, nebo nevím, jak bych to řešila.“

A ten největší problém by byl ve financích?

„No v tu chvílku asi ve financích. Jako já jsem problém, jak myslíš v komunikaci?“

No třeba zařizovat určité věci, nebo jestli jsi třeba měla nějaké psychické problémy potom?

„Neměla, protože říkám, za prvé, já jsem vlastně v podstatě 8 roků žila v té nemoci s ním, takže spoustu věcí si už člověk musel umět zařídit, všechno. U nás to bylo třeba dané tak, že co sa týká tady veškerých těch záležitostí, jsem zařizovala já. Protože hlavním takovým byl Jarek, který vydělával peníze pro rodinu a takto, že. To víš, já jsem chodila do té práce, tak jsem v té práci byla třeba enom 8 hodin, tak jsem ten zbytek musela té další práci, kterou on už nestíhal, když byl pořád pryč. On třeba v 10 večer jel a druhý den sa večer vrátil až třeba. Teď děcka, náš Tomáš, jsme kdysi odjeli a on málem mu říkal strýcu, jsme sa tomu smáli jako víš, prostě byl malinký, měl 2 roky a on byl tehda nějak furt pryč a já jsem byla vlastně v práci, takže dycky jsem ho odvezla babině, tak Jarek si pro něho, nebo já jsem si pro něho odpoledna přišla, Jarek ho třeba dva, tři dny neviděl. To ti bylo úplně, to byla síla. Nechtěl za ním jít, nic, to bylo hrozné. Si vzpomínám, aj když jsem odjeli na dovolenů našu první, tož to nebyla dovolená, to byla taková víceméně pracovně, jsme byli 14 dní, ty normálně náš Tomáš taky, sa držal babiny za krk a on nepůjde za mnů, já sem bečala tehda, to bylo hrozné, tříleté děcko, to je neskutečné, no. Hodně si navykne na někoho a pak sa na něho upne.“

Takže myslíš, že on jen takový citlivější?

„Je, on je takový citlivější, ale je zase takový, nepřemýšlá nad tů věců, jak by měla byt. Jako, jo, nebo on ví, co je správné, ale nedělá to. Že vlastně si jde za takovým spíš svým, že je takový, je mu to prostě jedno, jo, takový v podstatě lhostejný. Soňa ta už víc přemýšlá, co by mělo byt.“

V jakém případě jsi cítila pozornost rodiny jako obtíž nebo problém?

„Já si myslím, že ani jsem takového něco necítila. To jsem měla spíš potom problém, jako spíš takto, protože oni dělajů z Tomáša furt malého a když jsem vlastně začala dělat daleko od domu, protože když ta práca fakt nebyla, byla jsem ráda, že jsem ju získala někde jinde, protože jsem musela dělat, tak spíš že prostě nejsou doma, víš, že ta mamka mne prostě pořád takto, že prostě pořád su pryč, jako že nejsou s těma děckama doma, jako že si jich nezaobstarávám už vlastně já.“

A ani z manželovy strany jsi neměla potom problém?

„No tak z Machalové strany ta komunikace ustala v podstatě s jeho sourozencem úplně, ten tady vůbec nejzdí a vlastně to mám jenom tady ty, tak jako, já vlastně v podstatě k nim ne-

chodím, my když sa potkáme, pozdravíme sa, jako je pravda, že když byl Jarek, tak že jsme tam chodili třeba na kafe, takové to bylo bližší, protože mu ta rodina byla blízká, tak proč já bych, tak jako jsem s ním šla taky, že, když on šel taky, byli to moji rodiče, ale on vlastně rodiče neměl, šak tatínek už byl mrtvý potom, aj, aj mamka, takže ta komunikace byla opravdu víceméně už enom potom s mojima rodičema, nejbližší byla teta, jinam měl všecy daleko, takové ty strýčky, nebo sourozence co měl po taťkovi, všecy daleko.“

Vyskytla se situace, kdy jsi na někoho z příbuzných byla vyloženě naštvaná za nějaký přístup k Tobě nebo nějaký problém, který bys cítila jako nějakou křivdu?

„No to jsem právě říkala to, že mám tu práci daleko a že prostě bylo období, kdy to prostě nechápali, že to tak je, že prostě já si tu práci jak je, tak já musím prostě pracovat, dělala jsem vlastně 16 hodin denně, takže jsem vlastně ani na noc nejezdila, jsem vlastně dělala do rána, takže jsem třeba jezdila, a to jsem dělala dycky 2 dny za sebou, pak jsem měla třeba den volno, ale když jsem začala dělat ty rezervace, tak jsem ten den nemohla mít volno, já jsem to musela zase udělat, ale oni už byli velcí, člověk si říkal, ale tím, že ten Tomáš je takový všecy dys.., tak on prostě potřeboval někoho, já vím, že je to asi taková chyba, že jsem, ale jako co jsem měla dělat? A on babičku v podstatě, i když jsem mu řekla, že musí poslechnout, že vlastně, oni vlastně po opatru soudě, do těch 18ti roků byli, babička byla jejich, jak sa to řekne?“

Opatrovník?

„No to není opatrovník. To je..“

Poručník?

„No, něco jako ten poručník. Protože někoho musíš dat, kdyby sa aj s tebou něco stalo, že tak to prostě musíš potom jako, jsem mu vysvětlovala, že vlastně jak teta, tak babička, že prostě, co řekne, tak to bude, jak kdyby to řekl taťka nebo já. Ne, prostě ne, Tomáš to vůbec nebral. Říkám, to spíš k té otázce, že oni to nechápali, že to takto je. Já jsem to brala, že, byly telefony, já vím, že sa mohlo cokoli stat, jako kdyby, ale ta mamka, ale oni tady docházeli, že, ten den, vždycky, když jsem nebyla doma, tak vždycky večer je šli zkontrolovat, vlastně v podstatě jednu dobu oni chodili spávat aj k našim, Tomáš nebo Soňa, víš, než si tak zvykli, nebo babina tady s něma spávala, než prostě to období naběhlo, jo, že prostě jsem tu noc byla, že, do desíti jsem dělala, do rána jsem měla ještě noční jako takto, že. Muselo sa to prostě nějak udělat, no. To jsme zvládli, to je zase další ta pomoc vlastně od nich, to je pořád.“

Takže s příbuznými z Tvé strany jste se stýkali víceméně stejně často před tou smrtí i potom? Asi z jeho strany to skončilo?

„Uhm, víceméně jo, protože, prostě no. Tož tatínek už, ono, ta komunikace, no skončilo no, víceméně jo. Jako rozhodně nemůžu říct, že by jsme se nějak ve špatném, prostě tak to nějak upadlo, říkám, protože já nejsu ten člověk, já za prvé ani nejsou nějak, abych chodila na návštěvy, to fakt, to sem třeba se ségrů, když jsme neco a ona k nám, zajímavé i toto je, že všichni se stahujeme k našim, že málokdy přijdů třeba oni k nám, to už je úplně automaticky, když babina neco chce, tak sa jí to doveze, dořeší sa to, posedí sa tam, nebo jdeme, ty vánoce jo, to vždycky jedny vánoce jsou u nich a jedny vánoce uděláme tady, aby to nebylo zas takové, ak na Silvestra su v práci, takže to mám vyřešené.“

A děti?

„Tak Soňa je se mnů v práci, že, šak ona dělá u nás, všechno, co jí dohodím a Tomáš byl taky tak, už v tomto věku už je pryč, že. „

No, a když začínal, jak oni byli ještě menší?

„To jsme byli doma. No tak já už su tam šestý rok, to bude, to jsem vlastně brzo odešla na tů Jeleňovsků, vlastně 2004 sa to stalo a 2006 už jsem šla, na podzim. Jako to byly takové ty dva roky a pak ti říkám a s něma sa to táhlo, protože maminka furt u zadečku, všechno jim zařídila, zajistila, jako i když s Tomášem fakt na to muselas dusit a tím, že jsem já přestala být doma, tak on úplně a za prvé už vlastně za 3 roky on vlastně už byl plnoletý a to teprve mělas vidět, jak si to vzal do hlavy, víš, že už má 18 a že prostě nikoho nepotřebuje, to aj babina, dycky když tady přišla, tož jasně, že, já jsem ju posílala, zkontroluj, protože aj topit si museli sami, všechno si museli, dycky říkám, běž zkontrolovat, jesli mi ještě stojí barák. To je hrozné, no. To aj teďko, dycky volám babině, říkám, Tomáš by to stejně neřekl, kdyby střecha byla už na zemi. Stojíme, máme ještě balkon? To je hrozné ale, potom sa kolikrát v noci probudíš a říkáš si kurňa, třeba fakt teďko su tak jedenkrát za týden doma. Hrozné, no. Snad sa to zlepší. Sice říkali, že nebude líp, ale doufám, že ještě bude. Dva tisíce kolik? 14? „

No právě. V současné době máš partnera? Za jak dlouho po ovdovění jsi navázala nový vztah?

„To by mne zajímalo, co se myslí partnerem. Přítel, kamarád?“

To záleží na Tvém uvážení.

„Tak mám, nebudu říkat, že nemám, mám.“

A nemyslím konkrétně tento vztah,

„Já se přiznám, že jsem se nerozhodla, ale ono to přišlo nějak samo.“

Za jak dlouho?

„Za tři? Čtyři roky.“

A tady k tomu se rodina staví jak?

„Jako dobře, jako je to, tak řekli, že nebudu sama, že to tak beru, že prostě je to na mém rozhodnutí, vlastně v podstatě. A děcka mám velké.“

A děti to taky vzaly taky v pohodě?

„Děcka to vzaly, protože ony mají víceméně svůj, jako jo, něco jiného je, když jsou ty děcka menší a měly by opravdu, ten člověk by sa o ně musel starat, tak by to nemuselo dopadnout dobře, ani z jeho strany, ani z děcek, že, nemusely by ho přijmout ani on, ale díky tomu, že oni jsou fakt už plnoletí, Soňa ta v tom chvíličku plavala, taková stydlivá byla, ale jako, za prvé sa málo viděli, my sa jako nestýkáme, že bysme žili spolu, my to máme spíš takto, že.“

Takže oni to berou, jako, jsi dospělá.

„Ano, tak. Neberu to jako, že by jako nahradil, nebo nahradil, nevím jaké slovo mám použít, že by prostě zastal, že prostě je otcem těch děcek. To nebylo třeba, to období už bylo pryč, prostě beru to, že mám někoho, že nejsou prostě sama.“

Vaše vztahy s rodinou se po úmrtí manžela jistě nějakým způsobem změnily, můžete popsat jak?

„To mne zarazilo, že je tam napsané určitě se změnily. Já teda necítím, že by se změnily. To se myslí, že tím úmrtím se to nějak změnilo? To záleží, jak to pochopím, no. Já si myslím, že se nezměnily.“

Nemusíš to cítit, že se změnily.

„Nemyslím si, že se změnily, jako nezměnily se. Jenom v tom, že třeba nastaly ty problémy, jiné, takové, jak jsem říkala, díky té mojí práci, jo, takže tam právě nastal nějaký ten, ne konflikt, prostě ten, že každý měl svůj názor na tu věc jinou, naši měli dávali zase jinou, ty názory se prostě střetaly.“

Do té doby jste to takhle neprobírali, že Ty jsi něco udělala a oni měli na věc jiný názor?

„Ne, já jsem si s našima vždycky, jako aj s taťkú, aj s mamkú.“

Já nemyslím, že byste se třeba hádali, ale že Ti třeba nezasahovali nějakou radou nebo tak?

„Ne, ne, moja mamka ne, protože ona je asi jak já. Radou? Víš co, já jsem docela mladá odešla už sem. Protože oni už neměli mamku. A mně to bylo blbé, dyž nebyla mamka, aby někdo jiný jim tady uklízal, umýval okna a vařil a dělal jim tady věci, když sem už s Jarkem chodila. Takže jsem to vlastně docela jako, jo vlastně už ty tři roky, co jsme spolu byli, tak jsem to všecko zastávala za tu jeho mamku, protože jsem si říkala, víš jak sa to říká, taťka to dycky říká, když s ním prostě si, tak proč by to měl někdo, jo? Takoví jsme byli, protože u nás byl dycky názor, že ty si mladá nebo jako v podstatě rodiče ťa vychovali, všecko pro tebe udělali a ty bys měla, vlastně teďko všecko jim to jako ty, ty už jsi povinna, nebo povinna, měla bys jim pomoct, ty. Ta pomoc od těch rodičů, někdo to očekává, jo, že by to měl, já jsem to nikdy, jako že bych to očekávala. Já jsem sa zeptala, jestli je ta možnost, jo, pomoc, nebo takto, ale nebrala jsem to jako, za to, že musí mi ti rodiče pomoct. Protože já jsem, aj mojim děckám to říkám, já jsem vlastně narodila sa, vychovali mňa ti rodiče, dali mi vzdělání, udělali vlastně pro mňa všecko, takže teďko já bych jim měla něco vrátit, jako ne vrátit, ale je to takové logické, za prvné už sů staří, už ani nemožů, jo, ti rodiče, že vlastně v podstatě, ty jsi mladá, takže já to takto беру. Proč by mně moja mamka měla chodit umývat okna nebo dělat tady pořádek, já bych jí měla naopak, protože on už nemože a má věk a má už to všecko oddlužené, ona už to všecko prožila. Já to takto aj těm děckám říkám, já to aspoň tak cítím. Každý to má asi jinak, protože tu pomoc potřebuješ spíš jinak.“

Potřebovala jsi odbornou pomoc potom?

„Ne. Já jsem na to neměla nějak vůbec čas, sa ti přiznám. To sa tak všecko chrlilo, to fakt nevěděl člověk, co má všechno vyřizovat první, zařizovat, do práce, teď děcka, jako co bude dál. Já jsem na to fakt neměla vůbec čas na nějaké přemýšlení, neměla jsem. Ale fakt jsem zchudla moc.“

Myslíš, že by ti pomohla zkušenost jiných žen s podobným osudem? Myslím třeba jako pomocí diskusního fóra na internetu nebo nějaké svépomocné organizace?

„Myslíš, pomohla v čem?“

Že bys ty problémy probrala s nimi. Třeba pro rodiče, kterým zemřelo dítě, existuje organizace Dlouhá cesta. Oni si dělají společné zájezdy, setkání, diskuse, schází se a sdílí zkušenosti. Jestli by ti to třeba pomohlo v určité situaci, protože člověk zůstane na všechno sám?

„Já si myslím, že záleží co. V té mojí situaci, si myslím, že ne, protože já su zase takový člověk, že sa snažím jako, i když sú problémy, vyřešit sama. A pak když máš ty blízké, tak to třeba, mi stačí třeba, mi stačí když třeba, jako mám tu rodinu, takže jsem to třeba s nima, hlavně vlastně se ségrů, tak to člověk probere zprava zleva, ona má třeba jiný názor než já, může mít, nebo já mám, ale jako, když probíráš to tak pak přijdeš na to, že ty názory můžou být oba dobré, takže jsme to dycky takto. Ale jako tak pomoc, ono stejně víš co, pak zase můžeš slyšet víc názorů a bude pro tebe těžké si něco z toho, víš co myslím, že prostě budeš toho slyšet víc kolem sebe a bude sa ti daleko hůř rozhodovat. Takže myslím si, že nee.“

A znáš nějakou organizaci, která pomáhá ženám v podobné situaci?

„Ne, neznám. To spíš znám takové ty, jo, když třeba jsou ještě ty poradny a takové, ale to spíš je pro ty problémy když máš v rodině, vím, že na Sychrově bylo. No když si třeba nerozumíja, jak sa to jmenuje to, já jsem právě byla s Tomášem v té psychologicko-pedagogické poradně a vedle to je. To je něco, tam sa možeš dokonca odstěhovat s těma děckama.“

Nějaký ten azylový dům?

„No, asi je to něco, nevím jak sa to přesně menuje, to vím, že jsem tam viděla. To ale nebyl můj případ, protože já už jsem byla hozená do té situace, která byla. Ale přiznám se, že jsem to chtěla prodat. První co bylo, tak jsem řekla, že půjdu z tady pryč. Prostě dostaneš strach, že to prostě, jo, si řekneš, tak kurňa, dvě děcka, sama, prácu za pár šupů a teď je potřebuješ uživit a teď barák. Jako žiju v tom furt, v dnešní době už kór, že nevíš, co bude. To bylo první, co jsem našim říkala, jestli nás vezmů na chvíličku k nim. Kdybych sa takto rozhodla, že to prodám, než bych si něco našla, jestli bych mohla byt u našich, to bylo první, co mne napadlo.“

Děkuji za rozhovor.

PŘÍLOHA P IV: KÓDOVANÍ V ROZHOVORU

- 504 **Pani Vlasta**
- 505 Základní údaje o respondentce
- 506 Věk: 44
- 507 Vzdělání: středoškolské
- 508 Věk v době ovdovění: 36
- 509 Počet dětí: 2
- 510 Uplynulá doba od úmrtí: 8 let
- 511
- 512 **Jak dlouho jste žili s manželem?**
- 513 „17 let.“
- 514 **Kolik mu bylo v době úmrtí?**
- 515 „40“ *už*
- 516 **Příčina smrti?**
- 517 „Nemoc.“ (diabetes) *mémo*
- 518 **Jak jsi se to dozvěděla?**
- 519 „Telegramem z nemocnice.“
- 520 **Jak často jste se stýkali s rodinou a s kým konkrétně?**
- 521 „Tak nejvíce ^{*ste kontakty*} jsme se stýkali vlastně s jeho rodiči, nebo s tatínkem enom, s ním jsme
- 522 vlastně žili celou tu dobu a s mýma rodičema často, dost často, nebo víceméně spíš já.“
- 523 **Často, jako denně nebo jednou týdně?**
- 524 „Téměř denně.“ *často*
- 525 **A stýkali jste se proto, že jste byli příbuzní, formálně nebo jste si opravdu rozuměli?**
- 526 „Tak víceméně já si s mýma rodičema rozumím a rozuměla jsem si vždycky a hlavně se ^{*Poro rozuměl*}
- 527 mně vlastně starali o děcka, jako pomoc že, pomáhali mně.“ *Pec o děti*
- 528 **A s rodinou jste se stýkali spíš s svojí, s jeho nebo to bylo rovnoměrné?**
- 529 „Právě že stýkali, jako všichni myslíš si? No myslím si, že spíš já s děckama s mojima ^{*často*}
- 530 rodičem, protože Jarek byl víceméně víc v práci než doma, že, takže to bylo takové ....“

531 **Pomáhali jste si s rodinou? Jakým způsobem?**

532 „Pomáhali mně víceméně víc rodiče než já jim, protože vlastně jsem šla do práce, když
533 měl T... rok, takže ^{kece do práce} mně hlídali vlastně T..., protože jesle tu nebyly, takže jsem sa střídala,
534 babička se sestřů vlastně hlídala T...“

535 **Komu z rodiny jsi to nejdříve oznámila, že zemřel?**

536 „Zase jim, mojim rodičům.“ ^{rodice}

537 **Kdo ti byl v té době nejbližší?**

538 „Taky rodiče, rodiče a sestra.“ ^{moje lidé}

539 **Požádala jsi bezprostředně po úmrtí o pomoc, proč a koho?**

540 „Tak pomoc ... Tak pomoc spíš až potom, ^{peníze} finanční, že taková, protože člověk zůstane hned
541 v tu chvíličku sám, že, tak sa to na chvílku odrazí, než prostě si všechno vyřídíš, zařídíš, tak
542 je to, že, dvě děcka, sice jsem byla v práci, ale on vlastně podnikal, že, takže to zůstalo
543 takové to překlenovací období, než jsem to ukončila to podnikání jeho, že, takže to bylo
544 takové a zase říkám, ^{Pěta o děti} to hlídání a takovou pomoc spíš.“

545 **Koho jsi nejvíc potřebovala v té době z těch příbuzných?**

546 „Já se přiznám, že jsem chtěla byt radši sama, nechtěla jsem nikoho, že jsem se tak
547 uzavřela. Ale ^{moje lidé} zase rodíče, no jasně že, kde jinde má člověk ... jako u nich jsem měla
548 zastání. Víceméně věděli, že jako to už měsíc věděli, měsíc už to bylo špatné.“

549 **A potřebovala jsi spíš účast, radu nebo jinou formu pomoci?**

550 „Spíš jenom ^{porozumění} účast, protože tu radu, jako oni mně, jak by mně poradili, že.“

551 **Ty jsi měla v té době příjem?**

552 „Měla, ^{peníze} já jsem byla v práci, no.“

553 **Materiální pomoc jsi ale potřebovala?**

554 „Ale potřebovala, no. Jako, já jsem měla, je to prostě, to si myslí člověk, že ten jeden
555 vypadne, ale jako ^{peníze} v tu chvílku je to pro tebe, jako říkám, ještě když on podnikal, takže,
556 jako, i když jsem mu třeba dělala to účetnictví, ale musela jsem mu zaplatit všechno,
557 protože to běželo vlastně, jo, to co musel jako on zaplatit, tak sem musela v tu chvíličku si
558 na to pučit ty peníze, že, až pak sa mi to vracalo a teď vlastně zůstalo všechno, nejhorší ta
559 materiální pomoc, že vlastně v podstatě, ty firmy už ani nezaplatily, víš co, to tak potom,

621 chováš sa právě úplně opačně, že. Že pětikrát denně si pichal inzulín, takže, myslím dvakrát
622 si ho nepichl, tak už pak ...“

623 **Kdy se srovnal ten T... potom?**

624 „Já možu říct, že on je lev a moc sa nesrovnal. ^{Pomocny} On je dys.. všechno má, jo, ty dysfunkce,
625 takže s ním je to velice těžké. Jako já mu to pak jako vysvětlím jo, ale dá to strašně, prostě
626 musíš mu to furt dokola mlet. ^{Autovka} Furt musíš mu dávat najevo, že ten, kdo tady za prvé
627 vydělává peníze, to je opravdu důležité a kdo ten barák a tu rodinu drží, jako je to blbě to
628 tak říkat, ale je to tak, jako v podstatě, takže dycky tady na tuto stranu, mu to prostě musíš
629 pořád vysvětlovat, on má 24 roků a furt mu to vysvětluješ. Takže s ním je to velice složité.
630 S... ta to pojala jako jinak, vůbec jakq ten život.“

631 **Jak to myslíš, jinak?**

632 „Že to jako, prostě chápe to, snaží sa, ^{odpovímanost} chápe všechno, jako co sa stalo a jak je to těžké. No je
633 to, protože jako kdo, sama na celý barák. V podstatě finančně nejsú zajištění ani jeden.“

634 **Takže myslíš, že ona tě taky podpořila?**

635 „No jako, že sa mně ^{Pochopení} snaží jako, jako chápe o co ide, že prostě, sa snaží aj pomoct. Nebo já
636 ju víceméně nutím, protože to by jinak ani nešlo, protože musím prostě, aby, chtěla jít do
637 školy, tak jako za tu cenu, že prostě musí mět aj k tomu ^{Peníze} brigádu, že to nejde jenom, je
638 pěkné mít vzdělání, to jsem chtěla, ale musí prostě, když je možnost prostě pomoct, aby
639 mohla chodit do té školy.“

640 **Myslíš, že bys to zvládla sama bez rodiny? V čem bys viděla největší problém?**

641 „Jako myslím, já ti odpovím asi takto. ^{Muselo by} Musela bych. Je to právě to, že dycky když, protože
642 já jsem, to bylo takové to, ze začátku to bylo, ^{ochota} že já jsem prostě odmítala, oni sa mňa ptali,
643 jestli chcu pomoct, já jsem furt říkala, že ne, ale pak když sa to ^{Bez moc} začne skládat, ta hromádka,
644 tak zjistíš, že fakt potřebuješ, aspoň nějak, takže musela bych, nebo nevím, jak bych to
645 řešila.“

646 **A ten největší problém by byl ve financích?**

647 „No v tu chvílku asi ve ^{Peníze} financích. Jako já jsem problém, jak myslíš v komunikaci?“

648 **No třeba zařizovat určité věci nebo jestli jsi třeba měla nějaké psychické problémy**
649 **potom?**

Memo

650 „Neměla, protože říkám, za prvé, já jsem vlastně v podstatě 8 roků žila v té nemoci s ním,
651 takže spoustu věcí si už ^{Samostatně} člověk musel umět zařídit, všechno. U nás to bylo třebaš dané tak,
652 že co sa týká tady veškerých těch záležitostí, jsem zařizovala já. Protože hlavním takovým
653 byl J..., který vydělával ^{Pomocí} peníze pro rodinu a takto, že. To víš, já jsem chodila do té práce,
654 tak jsem v té práci byla třebaš enom 8 hodin, tak jsem ten zbytek musela té další práci,
655 kterou on už nestíhal, když byl pořád pryč. On třebaš v 10 večer jel a druhý den sa večer
656 vrátil až třebaš. Teď děcka, náš T..., jsme kdysi odjeli a on ^{odvážel} málem mu říkal strýcu, jsme
657 sa tomu smáli jako víš, prostě byl malinký, měl 2 roky a on byl tehdá nejak furt pryč a já
658 jsem byla vlastně v práci, takže dycky jsem ho ^{Přítel o pláči} odvezla babineč, tak J... si pro něho, nebo já
659 jsem si pro něho odpoledňa přišla, Jarek ho třeba dva, tři dny neviděl. To ti bylo úplně, to
660 byla síla. Nechtěl za ním jít, nic, to bylo hrozná. Si vzpomínám, aj když jsem odjeli na
661 dovolenú našu první, tož to nebyla dovolená, to byla taková víceméně pracovně, jsme byli
662 14 dní, ty normálně náš T... taky, sa držal babiny za krk a on nepůjde za mnú, já sem
663 bečala tehda, to bylo hrozná, třileté děcko, to je neskutečné, no. Hodně si navykne na
664 někoho a pak sa na něho ^{užívá} upne.“

665 **Takže myslíš, že on jen takový citlivější?**

666 „Je, on je ^{citlivější} takový citlivější, ale je zase takový, ^{Zabývá} nepřemýšlá nad tů věcú, jak by měla byt.
667 Jako, jo, nebo on ví, co je správné, ale nedělá to. Že vlastně si jde za takovým spíš svojím,
668 že je takový, je mu to prostě jedno, jo, takový v podstatě lhostejný. Soňa ta už víc
669 přemýšlá, co by mělo byt.“

670 **V jakém případě jsi cítila pozornost rodiny jako obtíž nebo problém?**

671 „Já si myslím, že ani jsem takového něco necítila. To jsem měla spíš potom problém, jako
672 spíš takto, protože oni ^{rozfo} dělajú z T... furt malého a když jsem vlastně začala dělat daleko od
673 domu, protože když ta práca fakt nebyla, byla jsem ráda, že jsem ju získala někde jinde,
674 protože jsem musela dělat, tak spíš že prostě nejsu doma, víš, že ^{mezi h. a s} ta mamka mne prostě
675 pořád takto, že prostě pořád su pryč, jako že nejsu s těma děckama doma, jako že si jich
676 nezaobstarávám už vlastně já.“

677 **A ani z manželovy strany jsi neměla potom problém?**

678 „No tak z M...ové strany ta komunikace ustala v podstatě s jeho sourozencem úplně, ten
679 tady vůbec nejedí a vlastně to mám jenom tady ty, tak jako, já vlastně v podstatě k nim
680 nechodím, my když sa potkáme, pozdravíme sa, ^{Formálně} jako je pravda, že když byl J..., tak že
681 jsme tam chodili třebaš na kafe, takové to bylo bližší, protože mu ta rodina byla bližká, tak

682 proč já bych, tak jako jsem s ním šla taky, že, když on šel taky, byli to moji rodiče, ale on
683 vlastně rodiče neměl, šak tatínek už byl ^{smrti} mrtvý potom, aj, aj mamka, takže ta komunikace
684 byla opravdu víceméně už enom potom s ^{moji rodiče} mojima rodičema, nejbližší byla teta, jinam měl
685 všecy daleko, takové ty strýčky, nebo sourozence co měl po tatkoví, všeccko daleko.“

686 **Vyskytla se situace, kdy jsi na někoho z příbuzných byla vyloženě naštvaná za nějaký**
687 **přístup k tobě nebo nějaký problém, který bys cítila jako nějakou křivdu?**

688 „No to jsem právě říkala to, že mám tu práci daleko a že prostě bylo období, kdy to prostě
689 nechápali, že to tak je, že ^{stavy} prostě já si tu práci jak je, tak já musím prostě pracovat, dělala
690 jsem vlastně 16 hodin denně, takže jsem vlastně ani na noc nejezdila, jsem vlastně dělala
691 do rána, takže jsem třeba jezdila, a to jsem dělala dycky 2 dny za sebou, pak jsem měla
692 třeba den volno, ale když jsem začala dělat ty rezervace, tak jsem ten den nemohla mít
693 volno, já jsem to musela zase udělat, ale ^{zodpovědnost} oni už byli velcí, člověk si říkal, ale tím, že ten
694 Tomáš je takový všeccko dys... tak on prostě potřeboval někoho, já vím, že je to asi taková
695 chyba, že jsem, ale jako co jsem měla dělat? A on babičku v podstatě, i když jsem mu
696 řekla, že musí poslechnout, že vlastně, oni vlastně po opatru soudě, do těch 18ti roků byli,
697 babička byla jejich, jak sa to řekne?“

698 **Opatrovník?**

699 „No to není opatrovník. To je..“

700 **Poručník?**

701 „No, něco jako ten poručník. Protože někoho musíš dat, kdyby sa aj s tebou něco stalo, že
702 tak to prostě musíš potom jako, jsem mu vysvětlovala, že vlastně jak teta, tak babička, že
703 prostě, co řekne, ^{Příkaz} tak to bude, jak kdyby to řekl taťka nebo já. Ne, prostě ne. T... to vůbec
704 nebral. Říkám, to spíš k té otázce, že oni to nechápali, že to takto je. Já jsem to brala, že,
705 byly telefony, já vím, že sa mohlo cokoli stat, jako kdyby, ale ta mamka, ale oni tady
706 docházeli, že, ten den, vždycky, když jsem nebyla doma, tak vždycky večer je šli
707 zkontrolovat, vlastně v podstatě ^{Přítel o autu} jednu dobu oni chodili spávat aj k našim, T... nebo S...,
708 víš, než si tak zvykli, nebo babina tady s něma spávala, než prostě to období naběhlo, jo, že
709 prostě jsem tu noc byla, že, do desíti jsem dělala, do rána jsem měla ještě noční jako takto,
710 že. Muselo sa to prostě nějak udělat, no. To jsme zvládli, to je zase další ta pomoc vlastně
711 od nich, to je pořád.“

712 **Takže s příbuznými z tvé strany jste se stýkali víceméně stejně často před tou smrtí i**
713 **potom? Asi z jeho strany to skončilo?**

714 „Uhm, víceméně jo, protože, prostě no. Tož tatínek už, ono, ta komunikace, no skončilo
715 no, víceméně jo. Jako rozhodně nemůžu říct, že by jsme se nějak ve špatném, prostě tak to
716 ^{Odešel} nějak upadlo, říkám, protože já nejsu ten člověk, já za prvé ani nejsu nějak, abych chodila
717 na návštěvy, to fakt, to šem třeba se ségrů, když jsme něco a ona k nám, zajímavé i toto je,
718 ^{shnědo} že všichni se stahujeme k našim, že málokdy přijdů třeba oni k nám, to už je úplně
719 automaticky, když babina něco chce, tak sa jí to doveze, dořeší sa to, posedí sa tam, nebo
720 jdeme, ty vánoce jo, to vždycky jedny vánoce jsou u nich a jedny vánoce uděláme tady,
721 aby to nebylo zas takové, ak na Silvestra su v práci, takže to mám vyřešené.“

722 **A děti?**

723 „Tak S... je se mnů v práci, že, šak ona dělá u nás, všechno, co jí dohodím a T... byl taky
724 tak, už v tomto věku už je pryč, že. „

725 **No a když začínal, jak oni byli ještě menší?**

726 „To jsme byli doma. No tak já už su tam šestý rok, to bude, to jsem vlastně brzo odešla na
727 tú J...ů, vlastně 2004 sa to stalo a 2006 už jsem šla, na podzim. Jako to byly takové ty dva
728 roky a pak ti říkám a s něma sa to táhlo, protože maminka furt u zatečku, všechno jim
729 zařídila, zajistila, jako i když s T... fakt na to muselas dusit a tím, že jsem já přestala být
730 doma, tak on úplně a za prvé už vlastně za 3 roky on vlastně už byl plnoletý a to teprve
731 ^{Umlněno} mělas vidět, jak si to vzal do hlavy, víš, že už má 18 a že prostě nikoho nepotřebuje, to aj
732 babina, dycky když tady přišla, tož jasně, že, ^{Šla s tím} já jsem ju posílala, zkontroluj, protože aj topit
733 si museli sami, všechno si museli, dycky říkám, běž zkontrolovat, jesli mi ještě stojí barák.
734 To je hrozné, no. To aj teďko, dycky volám babině, říkám, T... by to stejně neřekl, kdyby
735 střecha byla už na zemi. Stojíme, máme ještě balkon? To je hrozné ale, potom sa kolikrát
736 v noci probudíš a říkáš si kurňa, třeba fakt teďko su tak jedenkrát za týden doma. Hrozné,
737 no. Snad sa to zlepši. Sice říkali, že nebude líp, ale doufám, že ještě bude. Dva tisíce kolik?
738 14? „

739 **No právě. V současné době máš partnera? Za jak dlouho po ovdovění jsi navázala
740 nový vztah?**

741 „To by mne zajímalo, co se myslí partnerem. Přítel, kamarád?“

742 **To záleží na tvém uvážení.**

743 „Tak mám, nebudu říkat, že nemám, mám.“

744 **A nemyslím konkrétně tento vztah,**

745 „Já se přiznám, že jsem se nerozhodla, ale ono to přišlo nějak samo.“

746 **Za jak dlouho?**

747 „Za tři? ^{čas} Čtyři roky.“

748 **A tady k tomu se rodina staví jak?**

749 „Jako dobře, jako je to, ^{Právní} tak řekli, že nebudu sama, že to tak beru, že prostě je to na mém
750 rozhodnutí, vlastně v podstatě. A děcka mám velké.“

751 **A děti to taky vzaly taky v pohodě?**

752 „Děcka to vzaly, protože ony mají víceméně svůj, jako jo, něco jiného je, když jsou ty
753 děcka menší a měly by opravdu, ten člověk by sa o ně musel starat, tak by to nemuselo
754 dopadnout dobře, ani z jeho strany, ani z děcek, že, nemusely by ho přijmout ani on, ale
755 díky tomu, že oni jsou fakt už plnoletí, S... ta v tom chvíličku plavala, ^{zaskočí nože} taková stydlivá
756 byla, ale jako, za prvé sa málo viděli, my sa jako ^{velký neště} nestýkáme, že bysme žili spolu, my to
757 máme spíš takto, že.“

758 **Takže oni to berou, jako, jsi dospělá.**

759 „Ano, tak. Neberu to jako, ^{kamarád} že by jako nahradil, nebo nahradil, nevím jaké slovo mám
760 použít, že by prostě zastal, že prostě je otcem těch děcek. To nebylo třeba, to období už
761 bylo pryč, prostě beru to, že mám někoho, že nejsou prostě sama.“

762 **Vaše vztahy s rodinou se po úmrtí manžela jistě nějakým způsobem změnily, můžete
763 popsat jak?**

764 „To mne zarazilo, že je tam napsané určitě se změnily. Já teda necítím, ^{vztahy} že by se změnily.
765 To se myslí, že tím úmrtím se to nějak změnilo? To záleží, jak to pochopím, no. Já si
766 myslím, že se nezměnily.“

767 **Nemusíš to cítit, že se změnily.**

768 „Nemyslím si, že se změnily, jako nezměnily se. Jenom v tom, že třeba nastaly ty
769 problémy, jiné, takové, jak jsem říkala, díky té mojí práci, jo, takže tam právě nastal nějaký
770 ten, ne konflikt, prostě ten, ^{názory} že každý měl svůj názor na tu věc jinú, naši měli dávali zase
771 jinou, ty názory se prostě střetaly.“

772 **Do té doby jste to takhle neprobírali, že ty jsi něco udělala a oni měli na věc jiný
773 názor?**

774 „Ne, já jsem si s našima ^{s pole má děleky} vždycky, jako ťj s tat'kú, aj s mamkú.“

745 „Já se přiznám, že jsem se nerozhodla, ale ono to přišlo nějak samo.“

746 **Za jak dlouho?**

747 „Za tři? Čtyři roky.“

748 **A tady k tomu se rodina staví jak?**

749 „Jako dobře, ^{Příjemně} jako je to, tak řekli, že nebudu sama, že to tak beru, že prostě je to na mém
750 rozhodnutí, vlastně v podstatě. A děcka mám velké.“

751 **A děti to taky vzaly taky v pohodě?**

752 „Děcka to vzaly, protože ony mají víceméně svůj, jako jo, něco jiného je, když jsou ty
753 děcka menší a měly by opravdu, ten člověk by sa o ně musel starat, tak by to nemuselo
754 dopadnout dobře, ani z jeho strany, ani z děcek, že, nemusely by ho přijmout ani on, ale
755 díky tomu, že oni jsou fakt už plnoletí, S... ta v tom chvíličku plavala, taková stydlivá
756 byla, ale jako, za prvé sa málo viděli, my sa jako nestýkáme, ^{Zaspačnost} že bysme žili spolu, my to
757 máme spíš takto, že.“

758 **Takže oni to berou, jako, jsi dospělá.**

759 „Ano, tak. Neberu to jako, ^{Kamarád} že by jako nahradil, nebo nahradil, nevím jaké slovo mám
760 použít, že by prostě zastal, že prostě je otcem těch děcek. To nebylo třeba, to období už
761 bylo pryč, prostě beru to, že mám někoho, že nejsou prostě sama.“

762 **Vaše vztahy s rodinou se po úmrtí manžela jistě nějakým způsobem změnily, můžete
763 popsat jak?**

764 „To mne zarazilo, že je tam napsané určitě se změnily. ^{vztahy} Já teda necítím, že by se změnily.
765 To se myslí, že tím úmrtím se to nějak změnilo? To záleží, jak to pochopím, no. Já si
766 myslím, že se nezměnily.“

767 **Nemusíš to cítit, že se změnily.**

768 „Nemyslím si, že se změnily, jako nezměnily se. Jenom v tom, že třeba nastaly ty
769 problémy, jiné, takové, jak jsem říkala, díky té mojí práci, jo, takže tam právě nastal nějaký
770 ten, ne konflikt, prostě ten, že každý měl svůj ^{má záhy} názor na tu věc jinou, naši měli dávali zase
771 jinou, ty názory se prostě střetaly.“

772 **Do té doby jste to takhle neprobírali, že ty jsi něco udělala a oni měli na věc jiný
773 názor?**

774 „Ne, já jsem si s našima vždycky, jako ůj s tat'ků, aj s mamkú.“

775 **Já nemyslím, že byste se třeba hádali, ale že ti třeba nezasahovali nějakou radou nebo**
776 **tak?**

777 „Ne, ne, moja mamka ne, protože ona je asi jak já. Radou? Víš co, já jsem docela mladá
778 odešla už sem. Protože oni už neměli mamku. ^{o odpovědnost} A mně to bylo blbě, dyž nebyla mamka, aby
779 někdo jiný jim tady uklízel, umýval okna a vařil a dělal jim tady věci, když sem už
780 s Jarkem chodila. Takže jsem to vlastně docela jako, jo vlastně už ty tři roky, co jsme spolu
781 byli, tak jsem to všecko zastávala za tu jeho mamku, protože jsem si říkala, víš jak sa to
782 říká, taťka to dycky říká, když s ním prostě si, ^{Povinnost} tak proč by to měl někdo, jo? Takoví jsme
783 byli, protože u nás byl dycky názor, že ty si mladá nebo jako v podstatě rodiče t'a
784 vychovali, všecko pro tebe udělali a ty bys měla, vlastně teďko všecko jim to jako ty, ty už
785 jsi povinna, nebo povinna, měla bys jim pomoct, ty. Ta pomoc od těch rodičů, někdo to
786 očekává, jo, že by to měl, já jsem to nikdy, jako že bych to očekávala. ^{za dost} Já jsem sa zeptala,
787 jestli je ta možnost, jo, pomoc, nebo takto, ale nebrala jsem to jako, za to, že musí mi ti
788 rodiče pomoct. Protože já jsem, aj mojim děckám to říkám, já jsem vlastně narodila sa,
789 vychovali mňa ti rodiče, dali mi vzdělání, udělali vlastně pro mňa všecko, takže teďko já
790 bych jim měla něco vrátit, jako ne vrátit, ale je to takové logické, za prvné už sú staří, už
791 ani nemožú, jo, ti rodiče, že vlastně v podstatě, ty jsi mladá, takže já to takto беру. Proč by
792 mně moja mamka měla chodit umývat okna nebo dělat tady pořádek, já bych jí měla
793 naopak, protože on už nemože a má věk a má už to všecko oddlužené, ona už to všecko
794 prožila. Já to takto aj těm děckám říkám, já to aspoň tak cítím. Každý to má asi jinak,
795 protože tu pomoc potřebuješ spíš jinak.“

796 **Potřebovala jsi odbornou pomoc potom?**

797 „Ne. Já jsem na to neměla nějak vůbec čas, sa ti přiznám. To sa tak všecko chrtilo, to fakt
798 nevěděl člověk, co má všechno vyřizovat první, zařizovat, do práce, teď děcka, jako co
799 bude dál. Já jsem na to fakt neměla vůbec čas na nějaké přemýšlení, neměla jsem. Ale fakt
800 jsem zchudla moc.“

801 **Myslíš, že by ti pomohla zkušenost jiných žen s podobným osudem? Myslím třeba**
802 **jako pomocí diskusního fóra na internetu nebo nějaké svépomocné organizace?**

803 „Myslíš, pomohla v čem?“

804 Že bys ty problémy probrala s nimi. Třeba pro rodiče, kterým zemřelo dítě, existuje
805 **organizace Dlouhá cesta. Oni si dělají společné zájezdy, setkání, diskuse, schází se a**

806 sdílí zkušenosti. Jestli by ti to třeba pomohlo v určité situaci, protože člověk zůstane
807 na všechno sám?

808 „Já si myslím, že záleží co. V té mojí situaci, si myslím, že ne, protože já su zase takový
809 člověk, že sa snažím jako, i když sù problémy, vyřešit sama. A pak když máš ty blízké, tak
810 to třebas, mi stačí třebas, mi stačí, když třebas, jako mám tu rodinu, takže jsem to třeba
811 s nima, hlavně vlastně se segru, ^{Běžný člověk} tak to člověk probere zprava zleva, ona má třebas jiný
812 názor než já, může mít, nebo já mám, ale jako, když probíráš to tak pak přijdeš na to, že ty
813 názory můžou být oba dobré, takže jsme to dycky takto. Ale jako tak pomoc, ono stejně víš
814 co, pak zase můžeš slyšet víc názorů a bude pro tebe těžké si něco z toho, víš co myslím,
815 že prostě budeš toho slyšet víc kolem sebe a bude sa ti daleko hůř rozhodovat. Takže
816 myslím si, že nee. ^{Samaritě}

817 **A znáš nějakou organizaci, která pomáhá ženám v podobné situaci?**

818 „Ne, neznám. To spíš znám takové ty, jo, když třebas jsou ještě ty poradny a takové, ale to
819 spíš je pro ty problémy když máš v rodině, vím, že na Sychrově bylo. No když si třeba
820 nerozumíja, jak sa to jmenuje to, já jsem právě byla s T... v té psychologicko-pedagogické
821 poradně a vedle to je. To je něco, tam sa možeš dokonca odstěhovat s těma děckama.“

822 **Nějaký ten azylový dům?**

823 „No, asi je to něco, nevím jak sa to přesně menuje, to vím, že jsem tam viděla. To ale nebyl
824 můj případ, protože já už jsem byla hozená do té situace, která byla. Ale přiznám se, že
825 jsem to chtěla prodat. První co bylo, tak jsem řekla, že půjdu z tadyma pryč. Prostě
826 dostaneš strach, že to prostě, jo, si řekneš, tak kurňa, dvě děcka, sama, prácu za pár šupů a
827 teď je potřebuješ uživit a teď barák. Jako žiju v tom furt, v dnešní době už kór, že nevíš, co
828 bude. To bylo první, co jsem našim říkala, jestli nás vezmú na chvíličku k nim. Kdybych sa
829 takto rozhodla, že to prodám, než bych si něco našla, jestli bych mohla byt u našich, to
830 bylo první, co mne napadlo.“

831 **Děkuji za rozhovor.**

PŘÍLOHA P V: TABULKY KÓDOVÁNÍ

Paní Vlasta

Kategorie 1	Podkategorie	Výroky	Řádky
Před krizí	Kontakty	„s jeho rodiči, s tatínkem jsme žili“	521
		„s máma rodičema často, dost často, nebo víceméně spíš já“	522
	jednotliví členové rodiny	„s máma rodičema si rozumím“	526
	moje rodina x jeho rodina	„myslím si, že spíš já s děčkama s mojima rodičema“	530
		Jeho sourozenci: „komunikace, ona nebyla ani tak“	572
	vztahy	„s rodičema... rozuměla jsem si vždyck“	526
vzájemná pomoc	„Pomáhali mně víceméně víc rodiče, než já jim“	532	

Kategorie 2	Podkategorie	Výroky	Řádky
Jak jsem to cítila	člověk nejbližší	„zase mojim rodičům“	536
		„taky rodiče, rodiče a sestra“	538
	ten – koho jsem potřebovala	„hlavně vlastně se ségrů, to člověk probere zprava, zleva“	811
	psychická podpora	„Spíš jenom účast“	550
		„rodiče... jako u nich jsem měla zastání.“	547
odborná pomoc	„Ne. Já jsem na to neměla nějak vůbec čas ... na nějaké přemýšlení“	797 799	

Kategorie 3	Podkategorie	Výroky	Řádky
Finance a hmotná pomoc	peníze	„já jsem chodila do té práce“ „Tak pomoc, spíš až potom, finanční“ „tak jsem si musela n tu chvíličku si na to pučit ty peníze“	653 540 557
	jiná pomoc	„to hlídání a takovů pomoc, spíš“ „ségra si T. brávala“ „v podstatě jednu dobu chodili spávat aj k našim“ „Já jsem ju posílala, zkontroluj...“	544 566 707 732
	Spontaneita pomoci	„Oni sa mně ptali, co budu potřebovat“ „ze začátku, já jsem prostě odmítala, oni sa mně ptali, jestli chcu pomoct“	576 642

Kategorie 4	Podkategorie	Výroky	Řádky
Když odezní první bolest	vděčnost	„no, to asi v tu chvíličku, když jsem vlastně zostala bez práce, dvě malé děcka“ „v podstatě oboum sestřám, aj mamce“	592 588
	křivda	„mamka prostě pořád takto, že pořád su pryč, že nejsou s těma děckama doma, že si jich nezaobstarávám už vlastně já“ „ty názory se prostě střetávaly“	674 771
	Zvládla bych to sama?	„musela bych, ale pak když sa to začíná skládat, ta hromádka, zjistíš, že fakt potřebuješ, aspoň nějak, nevím, jak bych to řešila“	641
	nový partner x rodina	„Jako dobře, řekli, že nebudu sama“ „Děcka to vzaly“	749 752
	vztahy poté	Moje rodina: „prostě scházáme se, aby nebyly ony dvě a my tři doma, takže je to tak všecko spojené“ „všichni se stahujeme k našim“ Jeho rodina: „no to už skončilo“ „z M. strany ta komunikace ustala v podstatě s jeho sourozencem úplně, ten tady vůbec nejezdí“	585 718 572 678

Kategorie 5	Podkategorie	Výroky	Řádky
Děti	vzájemný vztah	„T. to vzal tak, že je nějaký takový vedoucí té rodiny, že by měl přebrat tu starost na sebe, ale tak to nedokáže“ „S. ta sa stáhla“	596 597 614
	opora x ochrana	„S. sa mně snaží aj pomoct“ „Chápe o co ide“ „T. mockrát jsme mu vysvětlovali, že jsem zůstala jako rodič...“ „mu to prostě pořád musíš vysvětlovat!“	653 653 601 602 628

Kategorie 6	Podkategorie	Výroky	Řádky
Organizace krizové pomoci	Jaké organizace znám	„no neznám. To spíš znám takové ty, když třeba jsem ještě ty poradny a takové když máš problémy v rodině.“	818
		„To je něco, tam sa možeš dokonce odstěhovat s těma děckama.“	821
	Chtěla bych tu svou?	„V té mojí situaci si myslím, že ne, já su takový člověk, že sa snažím i když sů problémy, vyřešit sama“ „že prostě budeš toho slyšet víc kolem sebe a bude sa ti daleko hůř rozhodovat., takže myslím si, že ne.“	808 815